Mihriban Ocalan - Pop

SPAŢIUL SACRU
- MUTAŢII INTERRELIGIOASE -

ÎMPRUMUTURI CULTURALE ÎN ARHITECTURA SPAŢIULUI DE CULT

Editura universitară ”Ion Mincu”
Bucureşti, 2025

Volum publicat în cadrul proiectului:
„Dezvoltarea capacității instituționale a UAUIM pentru cercetare în arhitectură și urbanism prin crearea unei culturi a diseminării rezultatelor”, Acronim CULTADISER

Proiect finanțat prin Consiliul Național pentru Finanțarea Învățământul Superior – FDI 2025
Domeniul Strategic de Finanțare D6 - „Dezvoltarea capacității instituționale pentru cercetare în universități”

Imagine copertă: Bara'a Zama'reh, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons; colaj realizat de Autor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
OCALAN-POP, MIHRIBAN
Spaţiul sacru - mutaţii interreligioase : împrumuturi culturale în arhitectura spaţiului de cult / Mihriban Ocalan-Pop. - Bucureşti : Editura Universitară "Ion Mincu", 2025

ISBN 978-606-638-415-5

726

Lucrarea de față exprimă punctul de vedere al autorului, care își asumă responsabilitatea pentru conținutul și forma acesteia.

Drepturile asupra publicației sunt rezervate. Reproducerea sau transmiterea, integrală ori parțială, prin orice mijloace (electronice, mecanice sau de altă natură), este permisă doar cu acordul scris al autorului și al editurii.

© 2025, Editura Universitară „Ion Mincu”, Strada Academiei nr. 18–20, Sector 1, București, cod 010014, https://editura.uauim.ro

CUPRINS

MULȚUMIRI .....
CUVÂNT ÎNAINTE .....
PREFAȚĂ.....

MOTIVAȚIE .....
OPORTUNITATEA TEMEI ÎN CONTEXTUL GLOBAL .....
OPORTUNITATEA TEMEI ÎN CONTEXTUL CERCETĂRII ACTUALE DE ARHITECTURĂ .....
OBIECTIVELE CERCETĂRII .....
METODOLOGIA DE CERCETARE.....
DESCRIEREA SUCCINTĂ A STRUCTURII LUCRĂRII.....

1. DEFINIREA CONCEPTELOR..... 1

1.1 INTRODUCERE 1
1.2 INSTRUMENTE TEORETICE - TERMENI SPECIFICI..... 2
1.3 REPERE TEORETICE..... 19

1.3.1 Emile Durkheim 21
1.3.2 Rudolf Otto..... 24
1.3.3 Mircea Eliade 27

2. SPATII DE CULT ALE RELIGIILOR ABRAHAMICE. DESCRIERE, ASEMĂNĂRI ȘI DIFERENȚE – FIZICE ȘI CONCEPTUALE 33

2.1 INTRODUCERE 33

2.1.1. Sinagoga..... 36
2.1.2. Biserica..... 47
2.1.3. Moscheea..... 59

2.2 LOC SACRU VERSUS SPAȚIU SACRU 74

3. FENOMENUL CONVERSIEI ȘI CONSECTINȚELE ÎN ARHITECTURA SPAȚIILOR DE CULT 86

3.1 INTRODUCERE 86

3.2 CONTEXTUL ÎN CARE APARE FENOMENUL DE CONVERSIE RELIGIOASĂ 89
3.2.1 Context istoric, politic și religios..... 93
3.3 O TIPOLOGIE A CONVERSIEI 105
3.4 CONVERSIA CA FENOMEN GENERATOR DE IDENTITATE ȘI IMPACTUL PE CARE ÎL ARE ACEASTĂ CONVERSIE ASUPRA MENTALULUI COLECTIV 110
3.5 REUTILIZAREA SPATIILOR DE CULT INVESTIGAREA PROCESULUI PRIN CARE UN SPAȚIU DE CULT AJUNGE SA FIE GAZDA MAI MULTOR RELIGII ÎN TIMP 115
3.5.1 Manifestarea Spatiala a Ritului Religios..... 115
3.5.2 Laicizarea spațiilor de cult..... 121
4. STUDII DE CAZ 131
4.1 INTRODUCERE 131
4.2 HAGIA SOFIA, ISTANBUL, TURCIA 132
4.3 MOSCHEEA AL-OMARI, BEIRUT, LIBAN – CONVERSIA BISERICII SFÂNTUL IOAN..... 146
4.4 MOSCHEEA – CATEDRALĂ DIN CORDOBA, SPANIA..... 150
4.5 BISERICA SFÂNTUL NICOLAE, GIURGIU, ROMANIA 159
4.6 KAABA, MECCA, ARABIA SAUDITĂ 165
4.7 PIAZZA ALICIA – SALEMI, ITALIA – ALVARO SIZA, ROBERTO COLLOVA..... 172
4.8 CONVENTO DAS BERNARDAS – TAVIRA, PORTUGALIA – EDUARDO SOUTO DE MOURA ... 177
4.9 EXTINDEREA ȘI CONVERSIA BISERICII SAINT DENYS DU PLATEAU ÎN BIBLIOTECĂ, QUEBEC, CANADA – DAN HANGANU, COTE LEAHY CARDAS 182
5. CONCLUZII 187
Bibliografie Selectivă 203
Lista Figurilor..... 212

MULȚUMIRI

Publicarea volumului de față, corespunzător tezei de doctorat „Spațiul sacru. Mutații interreligioase. Împrumuturi culturale în arhitectura spațiului de cult”, a fost posibilă datorită îndrumării doamnei Prof. em. dr. arh. Cristina Olga Gociman, căreia îi adresez mulțumiri deosebite pentru rigoarea observațiilor, claritatea direcțiilor de cercetare și sprijinul constant oferit pe parcursul acestui demers. Competența și claritatea recomandărilor sale au constituit un ghid valoros în dezvoltarea ideilor și în rafinarea argumentației teoretice, care stau la baza acestei cercetări.

Adresez, de asemenea, mulțumiri colegilor arhitecți și cadrelor didactice ai Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, pentru cadrul de reflecție critică și pentru schimburile de idei care au contribuit la consolidarea și nuanțarea acestei cercetări. Interacțiunile cu aceștia au permis dezvoltarea unei perspective riguroase și echilibrate asupra temei propuse, încurajând reflecția comparativă și aprofundarea analizelor.

Un aport esențial în transformarea lucrării de doctorat în volum publicat l-a avut proiectul CULTADISER 2025 — *„Extinderea capacității instituționale a UAUIM pentru cercetare în arhitectură și urbanism prin crearea unei culturi a diseminării rezultatelor”,* alături de Editura Universitară „Ion Mincu”, cărora le mulțumesc pentru profesionalismul și seriozitatea cu care au susținut procesul editorial. Sprijinul oferit în cadrul acestui proiect a permis derularea coordonată și riguroasă a întregului demers, contribuind la claritatea și consistența volumului final.

În plan personal, doresc să îmi exprim recunoștința profundă față de familia mea, soțul meu, Arh. Alexandru Pop, precum și față de Dr. arh. Amina Al-Adhami, prietena cea mai apropiată încă din copilărie. Susținerea lor constantă, atenția și răbdarea manifestate pe parcursul întregului proces de cercetare au constituit un factor esențial în menținerea continuității, echilibrului intelectual și emoțional, contribuind decisiv la finalizarea acestui demers științific și la realizarea prezentului volum.

Dr. arh. Mihriban Ocalan - Pop

CUVÂNT ÎNAINTE

În lucrarea *„Spațiul Sacru. Mutații interreligioase. Împrumuturi culturale în arhitectura spațiului de cult”*, autoarea explorează studiul ideilor și convingerilor religioase dintr-o perspectivă globală unificatoare în contextul actual de interconectivitate extinsă.

Un aspect crucial abordat este dialogul și respectul pentru diversitatea culturală și religioasă în lume a comunităților contemporane. Lucrarea pune accentul pe diferențele și asemănările dintre diversele credințe și religii, în special pe lăcașurile de cult (moschei, biserici, sinagogi) care spațializează sacrul. În acest context, autoarea dezvoltă tema conversiei spațiilor de cult în context multicultural, istoric și arhitectural ca o realitate contemporană. Studiul oferă diverse perspective asupra religiei și modului în care este definită și înțeleasă în diferite contexte. William James o definește ca fiind *„sentimente, acțiuni și experiențe individuale legate de ceea ce indivizii percep ca fiind divin”.* Emile Durkheim vede religia ca un *„sistem unificat de credințe și practici referitoare la lucrurile sacre, care unesc o comunitate morală sub numele de Biserică și validează societatea prin ritualuri și mituri”.* O‘Dea sugerează că *„religia reprezintă o metamorfoză simbolică a experienței umane și influențează identitatea și structura socială”.* Joseph Adler consideră religia ca o *„modalitate de a induce schimbări sau de a ghida”,* subliniind interacțiunile complexe dintre factorii culturali, istorici și sociali în modelarea religiilor.

În lucrare sunt definite diverse concepte legate de *„religie”, „spațiu sacru”, „timp sacru”, „texte sacre”, „memorie”, „identitate colectivă”, „identitate națională și culturală”, „multiculturalism”, „conversie”.* Aceste concepte ilustrează complexitatea și interconexiunile din cadrul religiilor și culturilor. Identitatea colectivă, identitatea națională și identitatea culturală sunt legate de modul în care indivizii se definesc în cadrul unui grup sau comunitate bazându-se pe experiențe culturale, religioase și etnice. Se menționează că studiul se concentrează pe contribuțiile a trei figuri importante în domeniul studiilor religioase: Emile Durkheim, Rudolf

Otto și Mircea Eliade, care au dezvoltat concepte și poziții teoretice esențiale pentru înțelegerea fenomenelor religioase.

Lucrarea analizează spațiile de cult ale marilor religii abrahamice, Sinagoga, Biserica și Moscheea, explorând caracteristicile lor conceptuale și fizice. Spațiile sacre, fie ele naturale sau construite, devin purtătoare de mesaje și valori culturale și spirituale, influențând modul în care comunitățile percep și interpretează lumea, devenind repere ale memoriei colective. Este pusă în discuție diferența dintre *„spațiu”* și *„loc”* în context religios, precizându-se că spațiul se referă la tridimensionalitate, în timp ce locul implică o poziție dedicată cu semnificație culturală și identitate atașată. Se remarcă că lăcașurile de cult sunt dedicate ritualurilor specifice și au o conformare strictă în menținerea tradițiilor religioase, în timp ce locurile sfinte pot fi vizitate fără obligații rituale definite fiind asociate cu evenimente miraculoase sau relicve sacre. Această analiză a *„spațiului”* și *„locului sacru”* dezvăluie interacțiunea complexă dintre aspectele culturale și arhitecturale și practicile religioase.

Autoarea abordează în continuare un subiect complex și fascinant, aparent în contemporaneitate conversia spațiilor sacre, evidențiind multiplele aspecte ale acestor fenomene, oferind o perspectivă comprehensivă asupra impactului lor asupra indivizilor, comunităților și societății în ansamblu. Autoarea începe prin a sublinia importanța contextului istoric, social și politic în înțelegerea conversiei religioase. Ea evidențiază faptul că acest fenomen nu se rezumă doar la o schimbare de credință, ci implică transformări profunde ale identității, valorilor și practicilor religioase. De asemenea, autoarea identifică o gamă variată de cauze, incluzând influențe misionare, presiuni politice sau căutarea cunoașterii religioase care pot genera conversia. Autoarea remarcă faptul că schimbarea destinației unui loc sacru poate ridica probleme sensibile legate de identitate și controlul asupra spațiului sacru, ceea ce adaugă o dimensiune complexă acestui fenomen. De asemenea, autoarea explorează modurile diferite în care conversia religioasă poate avea loc, de la o tranziție graduală la o schimbare bruscă a credințelor și comportamentelor. Aceasta subliniază faptul că experiența conversiei este influențată de contexte personale, culturale și sociale variate. Lucrarea lui Katznelson și Rubin „*Religious Conversion: History, Experience and Meaning”* din 2016, aduce o contribuție valoroasă în

înțelegerea conversiei religioase. Această lucrare evidențiază diversitatea motivelor și influențelor sociale, culturale și personale care contribuie la acest proces. Unul dintre studiile de caz analizează istoria *„Hagiei Sofia”* din Istanbul, Turcia, care a trecut de la biserică creștină ortodoxă la catedrală catolică, apoi la moschee în timpul dominației otomane. Această transformare complexă reflectă dialogul intercultural și interreligios care a avut loc pe parcursul timpului, mai mult de un mileniu.

Un alt studiu de caz se concentrează pe *„Moscheea Al-Omari”* din Beirut, care a fost inițial o biserică cruciată și a devenit ulterior o moschee. Această transformare a reflectat adaptarea spațiului arhitectural la schimbările religioase și culturale din istoria orașului Beirut. Transformarea *„Moscheii din Cordoba”,* Spania, în Catetdrală este un alt exemplu analizat, evidențiind schimbările religioase și culturale care au avut loc în Spania de-a lungul timpului. În plus, autoarea ne prezintă transformarea *„Bisericii Sfântul Nicolae”* din Giurgiu, care a evoluat dintr-o moschee otomană într-un loc de cult creștin în secolul al XIX-lea. Această transformare marchează momentul eliberării de sub dominația otomană și are o importanță culturală profundă în comunitatea locală.

Un al doilea segment al cercetării, analizează laicizarea spațiilor sacre, cu exemple precum transformarea *„Bisericii Sfântul Nicolae”* în Piazza Alicia din Salemi, Italia, care a transformat o biserică într-un spațiu public și de comunitate. Acest proces a creat o interacțiune între elementele sacre și cele laice. Un alt exemplu este conversia *„Mănăstirii Bernardas”* din Portugalia într-un complex rezidențial, păstrând caracteristicile distinctive ale clădirii și adaptându-le pentru funcțiile contemporane. În final, lucrarea prezintă transformarea *„Bisericii Saint-Denys-du-Plateau”* din Quebec, Canada, într-o bibliotecă, evidențiind modul în care arhitectura poate suferi schimbări și adaptări fără a-și pierde legătura cu istoria și tradițiile sale.

În concluzie, se subliniază importanța arhitecturii spațiului sacru în reflectarea viziunii asupra lumii a constructorilor și utilizatorilor săi, având un impact asupra identității și realității colective a unei societăți sau comunități, dar fără a modifica comportamentul indivizilor.

Autoarea evidențiază, de asemenea, că arhitectura spațiului sacru poate juca un rol semnificativ în legitimarea noilor guvernări și ideologii. Studiul oferă o înțelegere comprehensivă a impactului conversiei spațiilor sacre asupra societății și a modului în care acestea reflectă schimbările în credințe și identități colective.

Prof. em. dr. arh. Cristina Olga Gociman

PREFAȚĂ

MOTIVAȚIE

Studiul ideilor și convingerilor religioase dintr-o perspectivă unificatoare a devenit o practică tot mai comună în prezent. Acest tip de abordare globală aduce de la sine o serie de avantaje, în special în contextul actual, subliniat de multiple procese de interconectivitate extinsă.

La baza structurii umane se află concepții fundamentale ce definesc și contribuie, într-o masură notabilă la complementaritatea și similitudinile dintre diferitele contexte sociale. Așadar, analiza comparativă devine fundamentală dar cu un caracter inductiv bine conturat. (Ilie, 2002)

În acest sens, analiza comparativă oferă oportunitatea de a obține o cunoaștere aprofundată atât a fenomenelor sociale, cât și a celor politice și religioase indiferent de contextul temporal sau spațial.

Demersul științific de față își găsește motivația în mare măsură în fenomenul multiculturalismului, concept ce în dimensiunea sa filosofic-culturală implică reorganizarea spațiului public, cu scopul de a pune în lumină cultura și modul de viața prezente într-o societate, independent de numărul de persoane care le împărtășesc. Cu scopul de a atinge acest obiectiv, se promovează schimbări de mentalitate atât în rândul majorității populatiei, cât și a minorităților pentru a asigura o egalitate in demnitate. Cultura privită ca un tot ce conține cunoștințele, credințele, arta, dreptul și obieciurile ca parte a unei societăți devine structura esențială a acestui proces.

Un pas mai departe îl reprezintă dialogul intercultural ce deservește ca o inițiativă pentru a întări respectul pentru diversitatea culturală in contemporaneitate unde se observă coexistența diferitelor identități culturale si credințe.

Fenomenul interculturalismului implică înțelegerea si valorizarea profundă a culturii proprii și respectul pentru informare autentică și construirea curiozității față de cultura celuilalt.

Se poate spune că multiculturalismul ca fenomen, poate fi definit ca procesul de însumare si integrare a mai multor caracteristici, convingeri și credințe într-un spațiu geografic sau social

relativ restrăns. În acest sens, fenomenul capătă rolul de caracteriza identitățile indivduale, de a promova coexistența armonioasă și de a forma solidaritate între acestea.

Diversele credințe sau religii au concepții ideologice diferite asupa lăcașelor de cult, acestea fiind angrenate într-un vast sistem religios si cultural. Moscheea, Biserica, Sinagoga au fiecare în parte rolul clar definit in desfășurarea cultului, reuniunii si predicării cuvântului sfânt. Acestea dețin în mod precis același scop: Intermedierea legăturii individului cu divinitatea.

Totodată, deosebirile devin evidente atunci când se trece dincolo de aspectele relativ minore ale facțiunilor și confesiunilor unei religii și cu atât mai mult între religii. În privința edificării lăcașelor de cult în diferite religii, se pot distinge diferențe conceptuale semnificative chiar și atunci când abordările din punct de vedere al obiectului de arhitectură par a fi similare.

Simbolurile universale și arhetipurile esențiale sunt prezente în toate culturile umane, transcendând granițele geografice și temporale. Aceste elemente se concentrează asupra semnificației spațiului sacru și a simbolismului asociat. Conceptul de centralitate a universului în contextul unei anumite comunități religioase constituie o noțiune prezentă într-o anumită măsură în majoritatea tradițiilor religioase, cu toate că a fost apreciată în moduri variate. Ceea ce poate fi în prezent obiectul unei analize este rezultatul, sau, mai precis, efectele procesului de spațializare a credințelor, un proces care are o fundamentare esențială în structura conștiinței umane.

Din această perspectivă, se impune reintroducerea în discuție a conceptului de multiculturalism și a modului în care fiecare individ este influențat de contextul său de proveniență, precum și de modul în care aceste influențe se reflectă în percepția individului sau grupului asupra spațiului sacru și a simbolismului asociat acestuia. De asemenea, se impune analizarea amănunțită a contextului istoric, social și politic specific din momentul respectiv, toate aceste componente contribuind la conturarea unei perspective mai clare, care susțin elucidarea procesului de configurare a spațiului sacru.

În procesul de formare a unei perspective comprehensive asupra semnificației spațiului sacru în cadrul marilor religii, un aspect semnificativ îl constituie ansamblul de noțiuni sau concepte fundamentale, omniprezente în fiecare credință: Divinitatea,

sfințenia, rugăciunea, cosmologia, comunitatea, familia, morala și smerenia.

Prin acest studiu se urmărește analizarea schimbărilor, interferențelelor și transformărilor spațiale și stilistice care apar în arhitectura spațiilor de cult ale marilor religii Abrahamice. Aceste transformări pot viza atât forma cât și funcțiunea acestor spații sacre. Alegerea momentului cercetării este ghidat de procesul de transformare și reutilizare a obiectelor arhitecturale cu semnificație religioasă, ca rezultat al modificării confesiunii religioase a acestora pe parcursul istoriei. Cauzele acestor conversii sunt diverse și înglobează atât aspecte istorice cât și aspecte sociale și politice.

OPORTUNITATEA TEMEI ÎN CONTEXTUL GLOBAL

Într-un context global marcat de intensificarea schimburilor culturale și de mobilitate crescută, tema spațiului sacru se dovedește de o actualitate deosebită. Arhitectura lăcașurilor de cult constituie un domeniu privilegiat pentru analiza raportului dintre dimensiunile universale și particulare ale sacralității, în cadrul căruia aceste dimensiuni se influențează reciproc.

Pe de o parte, se poate observa persistența unor arhetipuri și simboluri comune: orientarea către puncte cardinale privilegiate, raportarea la centralitate, delimitarea spațiului interior ca teritoriu sacru, relația dintre verticalitate și transcendență. Aceste elemente sunt recognoscibile, într-o formă sau alta, în toate tradițiile abrahamice. Pe de altă parte, fiecare religie, fiecare comunitate și fiecare epocă a produs soluții formale și organizatorice proprii, adaptate contextului geografic, politic și social.

Un aspect deosebit de relevant este fenomenul conversiei și reutilizării spațiilor sacre, prezent atât în trecut, cât și în prezent, atunci când lăcașuri de cult au fost reconfigurate pentru alte confesiuni sau transformate în edificii cu funcțiuni diferite. Aceste procese pun în lumină dimensiunea dinamică a spațiului sacru și capacitatea lui de a acumula straturi de memorie, semnificație și identitate.

Prin urmare, tema cercetării își găsește oportunitatea într-un context global în care dialogul între tradiții, reinterpretarea

simbolurilor și conservarea patrimoniului religios constituie chestiuni de interes major.

OPORTUNITATEA TEMEI ÎN CONTEXTUL CERCETĂRII ACTUALE DE ARHITECTURĂ

În cadrul cercetării arhitecturale contemporane, interesul pentru spațiul sacru rămâne constant, însă este frecvent abordat dintr-o perspectivă predominant istoric-descriptivă. Prezenta lucrare propune o abordare complementară: o investigaţie comparativă a tipologiilor arhitecturale religioase şi a proceselor de transformare pe care acestea le-au suferit de-a lungul timpului. Scopul este de a depăși simpla descriere a obiectelor construite şi de a evidenţia rolul spaţiului sacru în articularea identităţilor culturale şi în dinamica relaţiilor intercomunitare.

Tema se justifică prin trei direcţii principale:

1. **Fundamentare conceptuală** — mobilizarea unor concepte critice precum spaţiu sacru, loc sacru, identitate, conversie, multiculturalism, religie ca instrumente analitice aplicabile arhitecturii religioase, în vederea formulării unei grile teoretice coerente.

2. **Analiză tipologică şi spaţială** — comparaţia modurilor în care tradiţii religioase diferite definesc şi configurează spaţiul sacru, de la planimetrie la organizarea funcţională şi tratarea formală a elementelor arhitecturale.

3. **Dimensiunea transformării istorice** — examinarea fenomenelor de conversie şi reutilizare a lăcaşurilor de cult, cu accent pe consecinţele acestor procese asupra continuităţii arhitecturale şi asupra percepţiei comunităţii.

Prin integrarea în profunzime a perspectivei teoretice, a analizei tipologice şi a examinării transformărilor istorice, cercetarea îşi propune o înţelegere complexă şi critică a spaţiului sacru ca vector al memoriei culturale şi al dialogului interreligios.

OBIECTIVELE CERCETĂRII

- Înțelegerea funcțiunii lăcașului de cult într-un context multicultural, politic și istoric
- Investigarea procesului prin care un spațiu de cult ajunge sa fie gazda mai multor religii în timp, care este motorul generator al acestui proces și rolul arhitecturii în acest context al tranziției de la o religie la alta.
- Analizarea modului în care se adaptează din punct de vedere arhitectural un lăcaș de cult, care sunt modificările aduse, ce se păstrează, ce se schimbă si de ce.
- Înțelegerea impactului pe care îl are această conversie asupra mentalului colectiv.
- Investigarea procesului prin care un spațiu de cult ajunge să capete o funcțiune seculară (conceptul de laicizare a spațiilor de cult)
- Căutarea unui posibil tipar. Există anumite calități ale spațiului care îl fac adecvat mai multori rituri religoase? Sunt anumiți pași care pot fi urmați mereu?

METODOLOGIA DE CERCETARE

Cercetarea propusă are caracter calitativ, fiind fundamentată pe teorii și implicând analize de texte și imagini, studii de caz, investigații, interpretări și întrebări deschise. Demersul adoptat este interpretativ. Parcursul cercetării începe prin înțelegerea datelor și descrierea fenomenelor studiate, urmat de analiza informațiilor referitoare la subiect. În final, se evidențiază o serie de caracteristici dezvăluite pe parcursul studiului și, mai important, se pune accent pe întrebările care se ridică pentru viitor, în legătură cu subiectul cercetat.

Investigația teoretică se fundamentează pe o înțelegere aprofundată a problematicii și a contextului acesteia, realizată prin intermediul lecturilor inițiale. Se formează o structură preliminară

corespunzătoare temelor și sub-temelor propuse, care ghidează cercetarea.

Scopul final constă în identificarea înțelesurilor care se extrag în urma acestui proces și în propunerea unui dialog interpretativ cu textele inițiale. Studiul de caz validează sau infirmă ipotezele teoretice și permite identificarea altor factori determinanți ai procesului de conversie.

Se urmărește stabilirea unei conexiuni între aceste determinări și structura realității obiective, în concordanță cu practica disciplinelor interpretative, cu o atenție deosebită asupra arhitecturii.

Acest tip de investigare valorifică câteva însușiri esențiale pentru cercetarea calitativă: capacitatea de a interpreta evenimente, fenomene, perspective ori puncte de vedere; capacitatea de a construi discursuri, de a face conexiuni și de a propune soluții și modele; precum și capacitatea de a formula construcții narative și retorice care urmează o desfășurare coerentă.

Cercetarea utilizează o serie de surse grupate astfel:

- Surse primare – opere de autor, lucrări teoretice ale autorilor preocupați de subiect, albume de arhitectură, monografii ale arhitecților consacrați, reviste de arhitectură și publicații istorice sau contemporane relevante, biblioteci de imagini și resurse online dedicate subiectului.

- Surse secundare – analize și retrospective comparate, lucrări de specialitate ale unor autori români și străini, reviste și publicații de specialitate, resurse online care susțin fundamentarea cercetării.

- Surse directe – vizite la obiectivele analizate în lucrare, discuții cu autorii sau inițiatorii proiectelor, beneficiari ai acestora (după caz).

- Cartare – geografică, topologică, istorică, etnică și religioasă, utilizată pentru contextualizarea și aprofundarea cercetării.

DESCRIEREA SUCCINTĂ A STRUCTURII LUCRĂRII

Lucrarea este structurată în două părţi cu cinci capitole distincte. PRIMA PARTE este rezervată fundamentării cercetării şi definirii conceptelor cu care se propune operarea pe parcursul demersului ştiinţific. PARTEA A DOUA dezvoltă subiectul propus şi conţine atat studiile de caz relevante cat şi concluziile pe care cercetarea le relevă precum şi direcţii pentru o viitoare continuare a studiului.

Prima parte este alcătuita din trei capitole introductive ce stabilesc și definesc instrumentele de lucru, termenii cu care opereaza lucrarea de față și bazele teoretice de la care pornește cercetarea și sunt dezvoltate ulterior concluziile acestui studiu.

CAPITOLUL ÎNTÂI

În acest capitol, se propune definirea conceptelor pe care lucrarea le utilizează și discutarea relevanței spațiului sacru pentru obiectul de cult religios. De asemenea, se va pune în evidență discursul despre spațiul sacru, așa cum reiese acesta din textele unor autori consacrați, precum și o serie de termeni specifici (keywords) care vor fi utilizați pe parcursul lucrării.

CAPITOLUL DOI

În acest capitol, se propune analizarea spațiilor de cult ale marilor religii abrahamice, concentrându-se pe caracteristicile, asemănările și diferențele lor fizice și conceptuale. Vor fi studiate din punct de vedere tipologic trei tipuri de spații sacre: Sinagoga, Biserica și Moscheea. De asemenea, in acest capitol se va aborda în detaliu conceptul și relația dintre spațiul sacru și locul sacru, luând în considerare diferitele perspective culturale.

CAPITOLUL TREI

În acest capitol, se propune închiderea primei părți a lucrării printr-o discuție asupra contextului istoric, social și politic, asupra multi-culturalismului, a mecanismului trecerii de la o religie la alta și a nevoii de spațiu vital și religios. De asemenea, se va dezvolta tema principală a cercetării, care investighează reutilizarea spațiilor de cult și transformările de formă și fond pe care acestea le

suferă în procesul conversiei de la o confesiune la alta, respectiv de la destinația inițială de cult la cea laică.

A doua parte a lucrării este dedicată consolidării și aprofundării perspectivei asupra subiectului cercetat, prin analizarea studiilor de caz care permit investigarea proceselor de transformare și reinterpretare a spațiilor de cult și prin formularea concluziilor generale ale cercetării, care evidențiază totodată direcțiile posibile pentru direcții teoretice viitoare.

CAPITOLUL PATRU

În acest capitol, se propun spre analiză opt studii de caz referitoare la spații de cult, abordate atât din punct de vedere morfologic cât și conceptual/simbolic, pentru a explora în profunzime subiectul tratat. Cercetarea va acoperi atât studii de caz legate de transformarea religioasă a spațiilor de cult asociate diferitelor credințe abrahamice, cât și studii de caz referitoare la secularizarea (laicizarea) spațiilor sacre. Prin examinarea atentă a acestor studii de caz, se aduce o contribuție semnificativă la consolidarea și validarea tezei, conferind astfel autenticitate și credibilitate ideilor prezentate în prima parte a cercetării.

CAPITOLUL CINCI

În acest capitol, se propune formularea concluziilor generale ale studiului. O primă parte va sintetiza problematica spațiului de cult prin prisma transformărilor identificate, în timp ce partea a doua va avansa câteva sugestii privind posibile direcții ulterioare de dezvoltare teoretică a subiectului.

1. DEFINIREA CONCEPTELOR

1.1 INTRODUCERE

Studiul în cauză nu se angajează într-o elucidare absolută a terminologiei fundamentale sau în obținerea unui acord definitiv cu privire la paradigmele ce urmează să fie supuse discuției. Așa cum va fi subliniat pe parcursul cercetării, diversitatea de sensuri, discursul variat și gradat sunt inerent conținute în conceptul de spațiu sacru, precum și în cel al arhitecturii ecleziastice contemporane, în particular. În acest sens, posibilitatea de a formula o teorie exhaustivă, care să ilumineze complet subiectul, ajungând la concluzii incontestabile, este cu atât mai puțin probabilă.

Se propune evitarea de la bun început adoptarea de certitudini sau pronunțarea de verdicte categorice în acest demers, având convingerea că orice explorare a naturii și culturii umane trebuie să lase loc pentru o notă de îndoială și oportunitatea reflecției viitoare.

În măsura în care acest studiu, în urma desfășurării sale, lasă deschisă posibilitatea incertitudinii, prin intermediul problemelor ridicate, se poate considera că s-a obținut un rezultat satisfăcător, întrucât rigiditatea convingerilor intransigente ale tuturor părților implicate constituie unul dintre factorii fundamentali care au susținut necesitatea inițierii acestui studiu.

Cu siguranță, însă, pentru a asigura succesul studiului, este esențial să se aibă la bază un fundament teoretic, concretizat într-o serie de poziții și concepte enunțate din care să poată fi construită o argumentație consecventă.

Înainte de a avansa în analiza propusă, se impune necesitatea de a furniza o definire concisă pentru câțiva termeni esențiali, concepte, care vor avea un rol central în cursul investigației ulterioare. Astfel, se disting o serie de concepte întrebuințate pe parcursul acestui demers de cercetare.

1.2 INSTRUMENTE TEORETICE - TERMENI SPECIFICI

RELÍGIE, religii, s. f. 1. Ansamblu de idei, sentimente și acțiuni împărtășite de un grup și care oferă membrilor săi un obiect de venerare, un cod de comportament, un cadru de referință pentru a intra în relația cu grupul și universul; confesiune, credință (DEX, 2009).

Religia poate fi înțeleasă ca un ansamblu complex de convingeri, practici și valori culturale, structurat adesea în jurul unei relații dintre individ și o entitate supremă sau transcendentală. Această sferă cuprinde diverse cadre de credință, inclusiv religiile monoteiste, cum ar fi creștinismul, islamul și iudaismul, la fel ca și religiile politeiste, cum ar fi hinduismul și șintoismul.

În mod frecvent, religia aduce în prim-plan ceremonii, simboluri și tradiții cu scopul de a exprima și consolida convingerile spirituale, generând în același timp un cadru etic și social care îndrumă conduita morală. În acest context, credința exercită un impact semnificativ asupra conturării identității atât individuale, cât și colective, influențând, de asemenea, structurile sociale, politice și economice. Religia constituie un teren sensibil și profund personal pentru fiecare individ, servind ca element esențial în definirea personalității și identității sale. Capacitatea sa de a oferi sens, direcție și sentiment de apartenență în cadrul comunității individuale este inestimabilă, conferind, de asemenea, confort și orientare în fața provocărilor sau incertitudinilor.

Astfel, religia este percepută și interpretată într-un mod distinct de fiecare persoană, filtrată prin prisma experiențelor și credințelor individuale. Ca urmare, devine evident faptul că fiecare individ dezvoltă o definiție unică a conceptului de religie. În cadrul următoarelor secțiuni, se vor expune diverse conceptualizări pentru a ilustra ampla gamă de înțelegeri atribuite acestui concept.

În anul 1902, filosoful și psihologul William James[1] a formulat o definiție a termenului de religie, descriindu-l ca fiind "sentimentele, acțiunile și experiențele individuale trăite în intimitate, în măsura în care indivizii resimt că sunt conectați cu ceea ce percep ca fiind divin." (James, 2018).

În lucrarea sa intitulată "The Varieties of Religious Experience" (1902), William James a investigat modalitățile în care indivizii trăiesc și interpretează fenomenele religioase. El a argumentat că experiențele de natură religioasă constituie o componentă esențială a psihologiei umane și că acestea pot fi supuse studiului științific.

James a identificat patru elemente esențiale ale experiențelor religioase: inefabilitatea, calitatea noetică, transștiința și pasivitatea. Inefabilitatea denotă dificultatea de a reda în cuvinte astfel de experiențe; calitatea noetică descrie senzatia de perspicacitate sau cunoaștere profundă ce însoțește adesea astfel de trăiri; transștiința evidențiază caracterul adesea scurt și trecător al experiențelor religioase; în timp ce pasivitatea subliniază impresia că aceste experiențe survin individului, mai degrabă decât a fi inițiate conștient de acesta (James, 2018).

Emile Durkheim[2] a definit religia ca fiind “un sistem unificat de credințe si practici relativ la lucrurile sacre, adică lucrurile interzise și puse la o parte – credințe și practice care se unesc, sub umbrella unei comunități morale numită Biserică, pe toți cei care aderă la ele. [Religia] este autovalidarea unei societăți prin intermediul ritualului și al miturilor (Durkheim, 2008).

Conform O’Dea[3] (1983), religia poate fi înțeleasă ca o metamorfoză simbolică a experienței umane, într-un mod similar cu

[1] William James (1842-1910), psiholog și filozof american, este considerat "părintele psihologiei americane". James a fondat școala filozofică a pragmatismului și este fondatorul psihologiei funcționale.

[2] Émile Durkheim (1858-1917) sociolog și filosof francez, considerat unul dintre fondatorii școlii sociologiei franceze și unul dintre cei mai influenți gânditori în domeniul științelor sociale. Durkheim a contribuit semnificativ la dezvoltarea teoriei sociologice a înțelegerii societății umane prin studiul său asupra instituțiilor, normelor, valorilor și comportamentelor sociale.

[3] Thomas F. O'Dea (1924-2007) sociolog american cunoscut pentru contribuțiile sale în studiul religiei și a sociologiei.

cultura. În lucrarea sa intitulată "Sociologia religiei" O'Dea a argumentat faptul că religia deține un rol crucial în conturarea identității sociale, în modelarea structurii sociale și în promovarea valorilor culturale. El a subliniat faptul că religia poate furniza o înțelegere a semnificației și scopului existenței, precum și o modalitate de a dezvolta conexiuni cu ceilalți indivizi care împărtășesc convingeri și valori asemănătoare.

O'Dea a investigat, de asemenea, conexiunea dintre religie și transformarea socială, evidențiind că instituțiile și convingerile religioase pot manifesta rezistență și, în același timp, pot contribui la modificări sociale, în funcție de contextul istoric și cultural specific. El a argumentat că religia poate reprezenta o sursă de stabilitate și continuitate în perioadele caracterizate de schimbări sociale rapide, însă totodată poate acționa ca un catalizator pentru mișcările sociale și politice care își propun să conteste status quo-ul.

În esență, studiile realizate de O'Dea în domeniul religiei au evidențiat caracterul intricat al fenomenelor religioase și interconexiunile dintre religie și alte elemente ale vieții sociale și culturale.

Joseph Adler[4], adopta perspectiva în care definiția acestui termen se rezuma la o modalitate de a induce schimbări sau de a ghida orientarea (Adler, 2002).

Prin intermediul investigațiilor sale, Adler a efectuat o analiză a modurilor în care convingerile și practicile religioase conturează structurile experiențelor și interacțiunilor umane, concomitent cu examinarea influențelor pe care factorii sociali și culturali le exercită asupra expresiei și semnificației componentei religioase.

Adler a argumentat faptul că religia constituie un element esențial al existenței umane, cu o complexitate ce nu poate fi redusă la formulări sau explicații simpliste. El propune că practicile și credințele religioase sunt plasmuite de interacțiuni intricate de factori culturali, istorici și sociali, și că ele experimentează o evoluție și schimbare perpetuă în cursul timpului.

[4] Joseph Adler (1942) academician și profesor American, specialist în domeniul studiilor asiatice, în special în studiul neo-confucianismului chinez, renumit pentru contribuțiile sale semnificative în studiul filozofiei și religiilor asiatice, cu un accent special pe Confucianism.

Una dintre contribuțiile semnificative ale lui Adler în domeniul studiului religiei constă în focalizarea sa asupra conexiunii dintre religie și exercitarea puterii. El a investigat modalitatea prin care instituțiile și convingerile religioase pot fi mobilizate pentru a conferi legitimitate autorității politice, în același timp disecând modul în care acestea pot funcționa ca mijloace de rezistență și critici la adresa structurilor opresive de putere.

Michel Foucault[5] evită o abordare strict definitorie a termenului în sine și se concentrează asupra influenței pe care religia o exercită în contextul social, susținând că "religia devine o forță politică". Acesta conturează o demarcare distinctă între religie - în calitate de practică instituționalizată - și credință (Foucault, 1999).

Foucault a argumentat faptul că puterea nu se rezumă doar la dominație sau restricție, ci reprezintă în schimb o influență omniprezentă și penetrantă ce străbate toate straturile vieții sociale. În acest sens, el a văzut religia ca una dintre numeroasele instituții și practici care contribuie la producerea și reproducerea relațiilor de putere în societate.

Foucault a explorat, de asemenea, modurile în care discursul și practicile religioase modelează modul în care ne gândim despre noi înșine și despre locul nostru în lume. El a sugerat că religia funcționează adesea ca un mijloc de stabilire a categoriilor normative de gândire și comportament și poate fi folosită pentru a justifica anumite forme de organizare socială și politică.

Conform Alexandra Mariansky[6], religia este un fenomen colectiv cu o cosmologie ancorată inițial în religie, viziunea asupra lumii a unei societăți și sistemul său logic de clasificare sunt atât produsul generațiilor de idei ancestrale, cât și populația vie.

---

[5] Michel Foucault (1926-1984) filosof, teoretician social și istoric al gândirii franceze, cunoscut pentru influența sa semnificativă asupra domeniilor filozofiei, istoriei, științelor sociale și studiilor culturale, recunoscut pentru abordarea sa inovatoare și critica a conceptelor precum putere, cunoaștere, discurs și identitate.

[6] Alexandra Maryanski, profesor al diviziei de absolvenți la Universitatea din California, Riverside, profesor emerit de sociologie la UCR și membru fondator al Institutului pentru Științe Sociale Teoretice. Ea deține diplome avansate în antropologie, analiză de rețele și științe sociale interdisciplinare.

În contextul acestei cercetări, conceptul de religie va fi abordat ca un ansamblu de învățăminte/convingeri, cu capacități de a iniția răspunsuri atât emoționale, cât și comportamentale în cadrul unei comunități.

SÁCRU, -Ă, sacri, -e, adj. 1. Cu caracter religios; privitor la religie, care aparține religiei. ♦ Sfânt. – Din lat. sacer, -era, it. sacro (DEX, 2009).

Spațiul sacru reprezintă o locație fizică sau obiect însuflețit de semnificație religioasă sau spirituală de către o anumită colectivitate sau cultură. Această localizare spațială se delimitează și se izolează de sfera cotidiană și profană, fiind adesea percepută ca un loc ce permite indivizilor să trăiască o conexiune cu divinitatea sau cu sfera spirituală (Eliade, 1992).

Eliade[7] (1992) susține faptul că spațiile sacre pot adopta diverse forme, cuprinzând atât medii naturale, cum ar fi vârfuri muntoase, păduri și ape curgătoare, cât și construcții umane, precum temple, moschei, biserici, altare sau situri sacre. În plus, astfel de locuri sacre pot fi generate și prin intermediul practicilor sau ceremoniilor rituale, inclusiv dansuri, cântece sau momente de meditație.

Semnificația acordată unui spațiu sacru este cel mai frecvent ancorată în credințele, miturile și poveștile unei anumite tradiții religioase sau spirituale și poate fi asociată cu evenimente sau personalități semnificative din trecutul acelei tradiții. De asemenea, acest spațiu poate îndeplini rolul de loc de adunare comună pentru venerare, contemplare și sărbătoare, având potențialul de a influența substanțial dezvoltarea identităților atât individuale, cât și colective.

În esență, conceptul de spațiu sacru reflectă modalitățile în care societățile și culturile înțeleg și interacționează cu dimensiunile spirituale ale lumii și cum își propun să creeze și să păstreze conexiuni cu divinul.

În studiile sale, Mircea Eliade dezvolta conceptul de spațiu sacru ca o sferă distinctă și aparte, separată de alte domenii, cu o configuratie specifică care oferă individului religios un punct de

[7] Mircea Eliade (1907-1986) istoric al religiilor, filosof, și scriitor român, cunoscut pentru contribuțiile sale semnificative în domeniul studiilor religioase.

referință fundamental. Acest concept îi permite individului să se orienteze în cadrul a ceea ce Eliade descrie ca fiind "haosul omogen" (Eliade, 2000).

Perspectiva adoptată de Eliade în analizarea conceptului de religie a fost substanțial conturată de interesul său în filosofia istoriei, precum și de convingerea sa în privința rolului esențial al mitologiei și simbolurilor în configurarea culturii și conștiinței umane.

Una dintre contribuțiile semnificative ale lui Eliade în domeniul studiului religiei se concentrează în jurul conceptualizării termenilor "sacru" și "profan". În viziunea sa, sacrul constituie o realitate transcendentă care se experimentează în contrast cu lumea mundane sau profană. Căracterizat prin atributele sacralității, transcendentei și misterului, acesta este adesea asociat cu sfera divină sau supranaturală.

De asemenea, Eliade aducea în discuție faptul că tradițiile religioase furnizează un canal de acces la dimensiunea sacră prin intermediul simbolurilor, miturilor și ritualurilor. Aceste practici permit indivizilor să stabilească o legătură cu sfera transcendentă și să se implice într-o realitate sacră ce se diferențiază de lumea profană.

În același timp, Eliade accentua importanța pe care tradițiile religioase o au în configurația istoriei și culturii umane. In viziunea sa religia furnizează un cadru de înțelegere a universului și a locului nostru în cadrul acestuia, iar credințele și practicile religioase constituie elemente esențiale în formarea identităților individuale și colective.

În contextul lucrărilor lui Eliade, conceptul de "spațiu sacru" este dezmembrat în patru domenii semnificative, reprezentând tematici recurente de esențialitate în acest concept. În primul rând, se conturează conceptul de "spațiu sacru arhetipal", ilustrând legătura teologică dintre divinitate și ființa umană. În al doilea rând, intervine noțiunea de "axis mundi", punct central în jurul căruia se desfășoară universul spiritual și care marchează punctul de intersecție între sfera sacră și cea profană. A treia temă subliniată relevă influența mitologiei în procesul de consacrare a unui spațiu: un loc sacru dobândește o narativă sacră, situându-l într-un cadru spiritual mai larg.O a patra temă relevată se referă la rolul semnificativ pe care ritualul îl deține în configurarea și exprimarea spațiului sacru.

Mircea Eliade a elaborat de asemenea, conceptul conform căruia sfera religioasă se dovedește a fi neomogenă, fiind

caracterizată de diversitatea calităților distinctive ale diferitelor regiuni în cadrul acesteia (Eliade, 1992).

Durkheim a formulat ipoteza conform căreia sfera sacră și cea profană nu pot coexista simultan în același domeniu sau moment. In viziuea sa, dimensiunea sacralității necesită spații speciale în care să aibă loc ritualuri religioase, iar spațiul sacru îndeplinește funcția de a găzdui nu doar aceste ceremonii, ci și obiectele considerate sacre. (Durkheim, 2008).

Din persoectiva lui Durkheim, caracterul sacru este marcat de o "contagiozitate" care determină răspândirea și pătrunderea sa în sfera profană - exemplul elocvent fiind reprezentat de locurile care capătă sacralitate prin găzduirea obiectelor considerate sacre (Durkheim, 2008).

În contextul acestei cercetări, expresia "spațiu sacru" va fi utilizată pentru a denota acele locuri în care se desfășoară ceremonii religioase, locuri recunoscute de o anumită comunitate sau grup de indivizi ca fiind înzestrate cu o semnificație aparte în context spiritual.

TIMPUL SACRU

În contextul interpretării profane a termenului, timpul apare ca o succesiune liniară continuă de momente, însă toate mișcările religioase și spirituale fac referire la un "timp sacru" ce se situează în afara sau deasupra acestei succesiuni. În mod tradițional, acest "timp sacru" se manifestă ca un "moment etern" aflat "între" sau dincolo de momentele ce compun cronologia liniară a timpului (Eliade, 2000).

Timpul în sine devine un factor asociat cu decăderea, învechirea și limitarea; în contrast, tradițiile spirituale căută un domeniu ce manifestă perenitate, incoruptibilitate și infinitate, rămânând astfel neafectat de fluxul temporal (BlackHirst, 2010).

Într-o secțiune scurtă dedicată Enciclopediei Religiilor (Macmillan Reference USA, 2005), Hillel Schwartz[8] propune o compilație a douăsprezece definiții distincte ale conceptului de "timp sacru", aducând în prim-plan astfel diversitatea amplă de semnificații

[8] Hillel Schwartz, Cercetator, istoric cultural, poet, traducător (co-fondator în 2008 al Sage Case Management, Encinitas, CA) I s-a acordat Premiul Berlin pentru Istorie Culturală pentru anul 2014 de către Academia Americană din Berlin.

pe care acest termen le poate conține. În aceeași lucrare, autorul furnizează o explicație referitoare la conexiunea dintre sacralitate și dimensiunea temporală. Conform lui Schwartz:

> „[...] timpul este pe deplin implicat în noțiunile și experiențele sacrului, indiferent dacă timpul este descris ca fundamentul primordial al Ființei sau ca forța prezidentă care susține și distruge fiecare lume; ca ceea ce este pus în mișcare printr-un act cosmic de sacrificiu sau ca ceea ce trebuie depășit pe calea către iluminare; ca revelator lent al adevărului, care trebuie să reziste tuturor furtunilor, sau ca rapiditatea revelației, care se dovedește prin însăși furtuna adevărului său; ca dușman implacabil al tuturor iluziilor, erodând toate deghizările, sau ca iluzie arhetipală.
>
> Fără timp în multiplele sale sensuri, experiența sacrului ar fi lipsită de un sentiment de ocazie (sincronizare), urgență (promptitudine), impuls (timp-după timp), rezoluție (timp-plinătate) sau ușurare (atemporalitate).” (Schwartz, 2005).

TEXTUL SACRU

Textele sacre, acele scrieri care depășesc domeniul profan și sunt învăluite într-o aură de respect, venerație și, adesea, chiar reverență, oferă credinciosului un "ghid" pentru a direcționa și a ajusta trăirile sale în concordanță cu învățăturile religiei la care aderă. Fiecare tradiție religioasă este însoțită de unul sau mai multe texte sacre care susțin, inspiră și conferă autoritate viziunii prezentate.

Având o natură complexă, religia și textele sacre asociate reprezintă un element intrinsec interconectat al culturii. Conform argumentațiilor expuse de Thomas Jansen, conferențiar la University of Wales Trinity, conceptul de "text sacru" nu poate fi disociat de sine și se confruntă cu dificultăți considerabile în identificarea trăsăturilor distincte ale unui astfel de text. Acesta subliniază că diverse religii atribuie calitatea de text sacru unor scrieri variate, cum ar fi rugăciuni scrise, certificate, texte liturgice, fragmente liturgice etc.

Drept urmare, generalizările cu privire la textele sacre adesea sunt înșelătoare și prezintă o valoare explicativă limitată (Nadeau, R.L. & Jansen, T., 2012)

CONVÉRSIE din latinul conversio - Schimbare a naturii, a formei unui lucru. modificare a unui sistem fizic sau tehnic prin transformarea unor mărimi date (DEX,2009).

Conversia unui obiect de arhitectura poate fi abordată din două perspective: o dimensiune fizică, în care însăși structura este remodelată și reconfigurată, rezultând o manifestare tangibilă; și o a doua dimensiune care ține de "remodelarea" esenței sale, adică schimbarea destinației inițiale. Concepția de conversie poate fi definită ca un proces de reutilizare și modificare (atât a formei, cât și a conținutului) a unei structuri arhitecturale existente, cu scopul de a se adapta noilor necesități, într-un context nou.

William James,[9] a avut o contribuție semnificativă la dezvoltarea domeniului psihologiei religioase. James descrie acest proces de convertire după cum urmează:

> *„A fi convertit, a fi regenerat, a primi har, a experimenta religia, a dobândi o asigurare, sunt atâtea fraze care denotă procesul [de conversie], treptat sau brusc, prin care un sine până acum divizat și conștient greșit, inferior și nefericit, devine unificat și în mod conștient drept, superior și fericit, ca urmare a stăpânirii sale mai ferme a realităților religioase. Cel puțin aceasta este ceea ce înseamnă convertirea în termeni generali, indiferent dacă credem sau nu că este nevoie de o operațiune divină directă pentru a produce o astfel de schimbare morală."* (James, 2018)

Spațiul sacru conține elemente de prim ordin ale conformării religiilor, asemănător cu dimensiunea sacră a timpului și a textului, prin urmare, acestea sunt implicate în procesul de transformare.

Termenul de ‚conversie' va fi folosit pentru a ilustra procesul prin care un spațiu este transformat cu scopul de a se adapta noilor cerințe sau necesități funcționale sau ideologice în prezentul studiu.

[9] Conform American Psychological Association, William James este considerat printre cei mai importanți psihologi ai secolului 20, împreună cu Sigmund Freud, Jean Piaget, Carl Jung, etc.

MEMORIE COLECTIVĂ

Fenomenul de Memorie colectivă indică mijlocul comun de cunoaștere, experiențe și convingeri deținute în de un grup sau o comunitate. Aceasta reprezintă moștenireaa comună a imprejurărilor, practicilor și tradițiilor ce au format identitatea și cultura unei societăți de-a lungul timpului. Memoria colectiva Aceasta contribuie semnificativ la dezvoltarea unui sentiment de apartenență. De asemenea, memoria colectivă are capacitatea de a influența modul în care indivizii își percep propria existență și poziționarea în contextul global (Roediger, Abel, 2015).

Deși Emile Durkheim nu a folosit niciodată termenul, el este considerat a fi cel care a pus bazele conceptului de „memorie colectivă",, punctând semnificația socială a amintirii în lucrarea sa intitulată „Formele elementare ale vieții religioase" (Durkheim, 2008).

Maurice Halbwachs[10],este recunoscut ca fiind un pionier în domeniul cercetărilor memoriei colective. Aceasta este renumit pentru aducerea în pimplan și conceptele de spațiu și timp în relație memoria colectivă. Halbawachs formulat ideea că memoria colectivă nu poate fi considerată o realitate statică, ci, mai degrabă, acesta reprezintă o un construct social.

Deși memoria colectivă este prezentă în cadrul unui grup, sunt indivizii care aparțin acestui grup cei care dețin amintirile. Termenul de "memorie colectivă" a fost introdus de Halbwachs într-un context de analiză sociologică. (Halbwachs, 1992)

Halbwachs pune în lumină cadrele colective ale memoriei care nu se constituie după fapt prin combinarea amintirilor individuale. Acesta susține ideea ca acestea nu sunt nici simple cadre Amintirile, provenind din alte surse, constituie instrumentele pe care memoria colectivă le utilizează pentru a reconstrui o reprezentare a trecutului care se aliniază în fiecare epocă cu ideile predominante ale societății.

În viziunea sa, în primul rând, trecutul nu poate fi păstrat, ci este remodelat conform prezentului. Putem spune că trecutul este o amintire selectivă. În al doilea rând, pentru că individul izolat este o ființă fictivă, trecutul poate fi amintit doar în cadrele sociale ale

[10] Maurice Halbwachs (1877 - 1945) a fost un filozof și sociolog francez cunoscut pentru dezvoltarea conceptului de memorie colectivă.

memoriei, unde, memoria individuală are capacitatea de a atinge realitatea doar ca parte integrantă a memoriei colective. În final, memoria are o funcție socială (Lavabre, 2011).

Termenul de „memorie colectivă" este in legatură strânsă cu termenul identitate colectivă, diferitele forme ale memoriei colective, precum evenimente comemorate sau ritualuri observate ,lucru ce oferă indivizilor o identitate colectivă.

IDENTITATE COLECTIVĂ

Conform definiției din Dicționarul de Sociologie Oxford (Marshall, 2003), identitatea este conturată ca fiind conștiința individuală de sine sau reprezentările cognitive și afective asociate cu propria persoana.

Gale Encyclopedia of Psychology (Strickland, 2001), structurează esența identității în două elemente fundamentale: primul asociat cu sentimentul de continuitate a unei persoane și celălalt cu individualitatea distinctivă în comparație cu cei din jur. Deci, se poate spune faptul ca indivizii dezvoltă o identitate socială în funcție de apartenența lor raportată diferite grupuri, cum ar fi cele familiale, etnice sau ocupaționale, deoarece aceste identități colective răspund necesității lor de a face parte dintr-un colectiv. În același timp, indivizii își formează și o identitate personală, care răspunde nevoii lor de a se simți unici.

Prin urmare, se poate considera că identitatea colectivă expune sentimentul colectiv de apartenență, valorile și convingerile fiind împărțite de un colectiv sau o comunitate.

Identitatea colectivă denotă mijlocul prin care indivizii se autodefinesc într-un mod colectiv și își configurează relațiile cu ceilalți bazat pe experiența, cultura si istoria pe o împart. Identitatea colectivă poate fi influențată de de factori multiplii , precum limbajul, religia, etnia, naționalitatea sau interesele comune.

În pofida faptului că cercetătorii în domeniu folosesc termenul în analizele istorice, identitatea este un termen ambiguu. Putem spune că nu există un loc comun în rândul acestora cu privire la ceea ce se înțelege prin termenul „identitate",cui se aplică mai exact, cum sunt implicate grupurile rasiale și etnice, rolurile organizațiilor religioase sau relevanța clasei sociale, printre altele.

În anul 1930, Enciclopedia științelor sociale publicată de Macmillan nu oferea o definiție pentru termenul de identitate.

Cincizeci de ani mai târziu, istoricul Philip Gleason[11] a avansat faptul că „identitatea este un termen nou”, adăugând, în mod notabil, „pe lângă faptul că este unul evaziv și omniprezent.” (Corrigan, 2020)

Conceptul identității a fost folosit în prima fază ca o manieră de a caracteriza poziționarea individului de către alții sau de către acesta în sine, pe de altă parte, conceptul a ajuns să includă și nuanțări precum formarea și experința de viață – aspect ce indică faptul că identitatea individului este într-o continuă transformare.

Deci se poate spune că identitatea colectivă are fundamentul in aceste noțiuni despre sine și despre alții și pe modul în care aceste noțiuni ajută la formarea unor „categorii de apartenență” (Urrieta, Noblit, 2018).

În perspectiva lui Francesca Polletta[12] și James Mcdonald Jasper[13], identitatea colectivă reprezintă legătura cognitivă, morală și emoțională a unui individ cu o comunitate, un set de practici, o instituție sau o categorie mai amplă. (Polletta, F., & Jasper, J. M. 2001).

Conform definiția acestora, feomenul identității colective indică o percepție a individului a unei relații comune, mai degrabă abstract decât unul tangibil și deși identitate colectivă poate fi parte a identității personale a individului este distinctă de aceasta.

Deși este bineștiut faptul că identitatea este un concept în legătura strânsă cu fiecare individ și de modul în care acesta își explorează propriile experiențe - fie că sunt imaginare sau reale - aceasta este modelată de factori externi precum aspecte sociale,

[11] Philip Gleason (1928–2013) ,istoric american și un important cercetător în domeniul educației și al studiilor etnice, este profesor emerit de istorie la Universitatea Notre Dame.

[12] Francesca Polletta, profesor de sociologie la Universitatea California, Irvine. Este autoarea cărții "It Was Like a Fever: Storytelling and Protest Politics" și "Freedom Is an Endless Meeting: Democracy in American Social Movements", și coeditor al cărții "Passionate Politics: Emotions in Social Movements", toate publicate de University of Chicago Press.

[13] James Macdonald Jasper, scriitor și sociolog care își desfășoară activitatea ca profesor din cadrul Graduate Center al City University of New York din 2007. Este recunoscut în special pentru cercetările și teoriile sale referitoare la interacțiunea dintre cultură și politică, cu accent pe dimensiunile culturale și emoționale ale mișcărilor de protest.

culturale, politice, economice și altele, factori ce înconjoară individul și îl influențează, iar izolarea completă de aceștia este dificilă.

Toate definițiile conceptului de identitate colectiva implică un nivel de apartenență la un grup, un sentiment de unitate cu un colectiv a cărui experințe comune reale sau imaginare se identifică cu individul.

Studiul identității este de asemenea în strânsă legatură cu puterea – o forma de control a unui individ asupra unui grup (fie ea economică, socială sau simbolică etc).

Identitatea colectivă poate fi structurată și de către persoane ce nu fac parte dintr-un grup implicat. Acest colectiv are o identitate atribuită de către un alt grup, dar aceasta este într-o anumită măsură acceptată și de către grupul țintă.

Identitățile colective sunt exprimate prin intermediul aspectelor culturale precum numele, simbolurile, stilurile verbale, ritualurile, îmbrăcămintea și altele, totodată, nu toate elementele culturale exprimă identități colective (Urrieta, & Noblit, 2018).

IDENTITATE NAȚIONALĂ

Identitatea națională este o formă de identitate colectivă formată din caracteristicile definitorii ale unei societăți definite de un stat. Aceasta însumează aspecte distincte precum limba vorbită, cultura și tradițiile specifice unei națiuni, care contribuie la definirea identității individuale în cadrul acelei entități naționale (Ashmore et al., 2001).

Putem spune că o modalitate ‚pozitivă' de exprimare a identității naționale este patriotismul, concept caracterizat de un sentiment de mândrie și de o atitudine pozitivă și loialitate al individului față de propria națiune.

În opoziție cu acest tip de abordare, la celălalt capăt al spectrului se găsește șovinismul, ce include o credință exagerată în superioritatea țării și o loialitate extremă față de ea. Acest tip manifestare este de cele mai multe ori asociată cu contexte totalitare, cuceritori, colonialiști și alte situații similare.

IDENTITATE CULTURALĂ

Fenomenul identității culturale denotă procesul prin care indivizii își asociază identitatea cu un grup specific și își dezvoltă

sentimentul de apartenență pe baza unor caracteristici culturale cum ar fi, etnia, naționalitatea ,rasă, sexul și religia (Hua Chen, 2019).

Fiind strâns legat de relația cu cei din jur, identitatea culturală a unei persoane ia naștere in contextul interacțiunii sociale. Recunoașterea prezenței celuilalt și a practicilor culturale asociate cu acesta formează intr-o oarecare masură definiția identitătii culturale. Dialogul intercultural constituie un factor esențial în formarea identității culturale. Acesta oferă indivizilor posibilitatea de a recunoaște atât similitudini, cât și diferențele în relație cu ceilalți și de a-și contura propria identitate. Dialogul intercultural generează un spațiu intens contestat, spațiu în care identitatea culturală este redefinită și renegociată într-un proces în constantă evoluție.

Conceptul Identității culturale denotă de asemenea, un set comun de valori, convingeri, obiceiuri, comportamente care caracterizează un grup sau o societate particulară. Fundamentat pe moștenirea culturală, a tradițiilor și a experiențelor, aceasta reflectă modalitatea prin care indivizii se definesc. Identitatea culturală poate fi modelată de un cumul de factori, precum limbă maternă, religie, etnie, naționalitate, gen, orientare sexuală și statut socio-economic. Identitatea culturală reprezintă un aspect esențial al identității individuale și colective. Aceasta poate conferi indivizilor un sentiment de apartenență și conexiune la comunitatea lor, precum și o legătură cu trecutul lor, identitatea culturală reprezentând un aspect esențial al identității individuale și colective. De asemenea identitatea culturală poate căpăta rolul de a servi ca o bază pentru mobilizarea socială și politică deci acesta poate influența modul în care indivizii și grupurile interacționează.

În prezent, în contextul erei globalizării, identitatea culturală capătă o relevanță sporită, tendința către omogenizare presupunând faptul că individul trebuie să-și găsească locul într-o societate în continuă creștere și schimbare.

În acest context, identitatea culturală joacă un rol important în modul în care fiecare individ se raportează la ceilalți membri ai societății.

Lustig[14] și Koester[15] definesc identitatea culturală ca un „sentiment de apartenență la o anumită cultură sau grup etnic. Se formează printr-un proces ce rezultă din apartenența la o anumită cultură și implică o cunoaștere și o acceptare a tradițiilor, moștenirii, limbii, religiei, modelelor de gândire și a structurilor sociale ale culturii." (Lustig, Koester, 2006).

Fong[16] și Chuang[17] definesc identitatea culturală ca fiind identificarea comunicării unui sistem comun de comportament simbolic verbal și nonverbal care are însemnătate pentru membrii unui grup ce împărtășesc o tradiție comună, limba și au norme similare de comportament adecvat. Identitatea culturală este o construcție socială (Fong, Chuang, 2003).

Identitatea culturală poate fi asociată cu o anumită națiune, o regiune geografică sau poate fi definită prin trăsături rasiale sau etnice.

Potrivit perspectivelor științifice din domeniul comunicării, identitățile culturale nu sunt nici stabile, nici fixe și nu pot fi conceptualizate ca fiind autonome. Fiecare individ își poate asuma identitatea culturală în funcție de contextul în care se află (Jackson 1999).

Spre exemplu un copil român trimis la internat în altă țară și care și-a continuat studiile în țara respectivă își poate însuși identitatea culturală a locului în care și-a petrecut majoritatea vieții.

În lucrarea intitulată *‚African American communication: Ethnic identity and cultural interpretation'* se argumentează faptul că o persoană de rasă mixtă își poate asuma identitatea culturală pe măsură ce se deplasează între cele două culturi. Există o legătură

---

[14] Myron W. Lustig este un profesor, scriitor, cercetător, in prezent este profesor emerit la San Diego State University (SDSU).

[15] Jolene Koester este cadru didactic american, membră a consiliului economic și autoare, a ocupat funcția președinte al California State University, Northridge din iulie 2000 până în decembrie 2011, și a fost cancelar interimar al sistemului California State University începând din mai 2022.

[16] Mary Fong, profesor la Universitatea California, specializată pe domeniul studiilor comunicării.

[17] Rueyling Chuang este cadru didactic, asistent universitar în cadul Universității California, specializarea stiințele comunicării.

puternică între identitate și interacțiunea socială. Identitatea este modelată și formată prin interacțiunea social. (Hecht et al, 1993).

Există elemente în componența identității culturale care pot prezenta un caracter permanent (precum naționalitatea sau limba maternă), pe când altele pot manifesta o perpetuă dinamică de transformare pe măsură ce navigăm prin traiectoria vieții și ne ajustăm la contextul nostru în permanentă evoluție.

MULTICULTURALISM

Multiculturalísm s. n. Coexistență a mai multor culturi diferite, într-o societate etc. – Din engl. multiculturalism. – (DEX, 2009)

Multiculturalismul reprezintă recunoașterea, acceptarea și sărbătorirea diversității culturale în cadrul unei societăți. Această abordare urmărește promovarea respectului față de tradițiile culturale diverse și recunoașterea contribuțiilor aduse de diferite grupuri culturale la societate. Fenomenul susține faptul că diversitatea este o caracteristică esențială a societăților moderne și că diferite grupuri culturale pot conviețui în mod pașnic și productiv într-o societate pluralistă (Chu, et. al, 2005).

Multiculturalismul presupune protejarea și promovarea drepturilor grupurilor culturale minoritare, asigurându-le dreptul de a-și practica tradițiile și obiceiurile culturale fără discriminare sau prejudecăți. De asemenea, multiculturalismul implică recunoașterea și promovarea diversității în cadrul societății, inclusiv integrarea diferitelor grupuri culturale în toate aspectele vieții sociale.

Conceptul muliculturalismului și asimilarea sunt două concepte adesea contrastate. Asimilarea se referă la procesul prin care grupurile culturale minoritare sunt îndemnate să se conformeze normelor culturale dominante ale societății. În schimb, multiculturalismul este văzut ca o abordare mai incluzivă și respectuoasă a diversității, care recunoaște valoarea diferitelor tradiții culturale și încurajează indivizii să-și păstreze identitatea culturală, participând totodată pe deplin în societate.

Diversitatea culturală a fost o caracteristică prezentă în societăți pe parcursul istoriei. De la vechile civilizații, cum ar fi Grecia antică, cu diverse minorități ce aveau dialecte, tradiții și identități variate, până la perioada Imperiului Otoman, unde coexistau comunități creștine, evreiești și musulmane, diversitatea a fost întâlnită în diferite forme. În societățile contemporane, diversitatea

culturală se exprimă prin coexistența și interacțiunea unor identități etnice, religioase și culturale diferite, constituind un factor definitoriu al structurii sociale.

1.3 REPERE TEORETICE

Investigarea științifică a fenomenului religios constituie o abordare de complexitate semnifictivă, reușind să dezvăluie nuanțele profunde și diversitatea aspectelor legate de dimensiunea spirituală a umanității. Acest tip de explorare presupune o cercetare într-un teritoriu vast de cunoaștere, domeniu în care multiple discipline, precum antropologia, psihologia, sociologia și istoria religiilor se intersectează. În cadrul acestei căutări a înțelegerii profunde a religiei, se remarcă cercetători notabili, a căror contribuție a fost esențială în cunoașterea fenomenelor religioase.

Prezenta cercetare propune aducerea in atenție a trei personalități semnificative ce au avut un impact notabil asupra analizei dar și a interpretării fenomenelor religioase: Emile Durkheim, Rudolf Otto și Mircea Eliade.

Personalitățile ce urmeaza a fi studiate au reprezentat voci importante în domeniul cercetărilor religioase, prin contribuirea la dezvoltarea unor viziuni fundamentale în abordarea fenomenului.

Emile Durkheim a introdus o abordare sociologică în analiza religiei, focalizându-se pe contribuția sa în ceea ce privește coeziunea socială și construcția identităților colective. Acesta a elaborat conceptul de "efervescență socială," în special în contextul riturilor religioase, și a subliniat legăturile intrinseci dintre practicile religioase și comunitatea umană.

Rudolf Otto[18] a acordat o atenție seminificativă dimensiunii enigmatice și înfricoșătoare a experienței religioase, introducând astfel conceptului de "numinos." Otto a pus accent pe caracterul non-rațional al experienței religioase și a evidențiat semnificația deosebită a sentimentului de măreție și adorație în fața sacrului.

Mircea Eliade, recunoscut în special pentru studiile sale comparative în ceea ce privește fenomenul religios, a adus în primplan concepte cheie precum "timpul sacru," "axis mundi" și "hierofanie." Prin intermediul operei sale, Eliade a realizat cercetări

[18] Rudolf Otto (1869 –1937) teolog, filozof și cercetător a religiilor comparative german luteran. El este considerat unul dintre cei mai influenți cercetători ai religiei al începutul secolului XX.

aprofundate asupra legăturilor subtile dintre aspectele sacre și cele profane ale existenței umane, în cadrul diverselor tradiții religioase.

Unul dintre primii cercetători care a utilizat conceptul de "sfânt/sfințenie" în studiile religioase a fost sociologul francez Emile Durkheim, contemporan cu Rudolf Otto. Atât Otto, cât și Durkheim au pus bazele studiului modern al religiilor, susținând că "sfințenia" reprezintă esența religiei și că în orice religie există o relație între "sfânt" și "profan". Atât în "Das Heilige" al lui Otto, cât și în "Les formes élémentaires de la vie religieuse" a lui Durkheim, "sfințenia" constituie un concept esențial al argumentației (Sawai, 2022).

Influențat de Otto, Eliade a construit propriul său cadru pentru Istoria Religiilor. Înțelegerea sa a sacrului a fost influențată profund de opera lui Otto și perspectiva sa asupra „sfințeniei" (în engleză, *holiness*). Eliade a înțeles relația dintre aspectele non-raționale și raționale ale „sfințeniei", așa cum au fost prezentate de Otto, ca pe realitatea complementară a sacrului și a profanului, două componente paralele, dar paradoxale (Sawai, 2022).

Atăt opera lui Otto, cât și cea a lui Eliade, au fost supuse criticii în mediul academic (Ryba, 1991; Barnes, 1994).

Cercetătorii au fost adesea criticați pentru postularea unei naturi sui generis a fenomenului religios dar și a sacrului (Sarbacker, 2016).

Personalitățile selecționate pentru a fi supuși studiului au elaborat propriile lor teorii și cadre conceptuale, aducând o contribuție semnificativă la avansarea domeniului cercetărilor religioase.

În cadrul acestei secțiuni analitice, se propune o abordare detaliată a acestor concepte fundamentale, constând în explorarea modului în care fiecare autor și-a dezvoltat structura teoretică, urmată de evaluarea impactului semnificativ pe care aceste contribuții le-au avut asupra dezvoltării în ceea ce privește înțelegerea fenomenului religios.

Scopul acestui subcapitol este să ofere o perspectivă comprehensivă și critică asupra contribuțiilor aduse de aceste figuri de referință în lărgirea orizontului de cunoaștere în sfera cercetării fenomenelor religioase.

1.3.1 Emile Durkheim

Émile Durkheim (1858 – 1917), sociolog francez recunoscut prentru dezvoltarea unei metodologii riguroase care combină cercetarea empirică cu teoria sociologică, este considerat fondatorul școlii franceze de sociologie (Peyre, 2023).

Durkheim și-a început cariera ca filosof, iar o mare parte a carierei sale profesionale a fost dedicată susținerii de prelegeri despre teoria și practica pedagogiei. Pe lângă preocuparea sa referitoare la teoria și practica pedagogiei, acesta a dorit să pună bazele unei științe morale. În aceasta și alte privințe, Durkheim nu și-a limitat cercetarea unui singur domeniu academic și poate fi privit ca personaj ce a marcat trecerea între două ere intelectuale - era pre-secolului al XX-lea, a filosofiilor sociale ample, și era prezentă a specializării academice restrânse (Thompson, 2003).

Sub influența ideologică a lui Robertson Smith[19] și a școlii engleze de antropologi ai religiei, Durkheim a ajuns să înțeleagă rolul crucial pe care fenomenele religioase îl joacă în viața socială. În 1897, într-o recenzie a unui studiu asupra concepției materialiste a istoriei, Durkheim a scris: "Sociologii și istoricii tind tot mai mult să fie de acord cu această afirmație comună: că religia este cel mai primitiv dintre toate fenomenele sociale. Din ea au derivat, prin transformări succesive, toate celelalte manifestări ale activității colective, legea, moralitatea, arta, știința, formele politice etc. În începuturi, totul este religios." (Durkheim *apud* Alpert, 2019).

„Formele Elementare ale Vieții Religioase" a fost ultima mare operă publicată de Durkheim în timpul vieții sale. Prin studiul unor societăți totemice australiene acesta a explorat religiile elementare care, credea Durkheim, le-ar permite cercetătorilor în științe sociale să înțeleagă baza fundamentală a solidarității în cadrul societăților umane, bază construită în jurul reprezentărilor colective, totemurilor care marchează forțele sacre și ritualurilor îndreptate către aceste totemuri (Maryanski, 2018).

[19] William Robertson Smith (1846-94) a fost o figură principală în dezvoltarea antropologiei sociale și unul din pionierii domeniului sociologiei moderne a religiei.

Multe dintre ideile formulate de Durkheim în lucrarea de mai sus menționată, pot fi urmărite până la Kant[20], care susținea că fenomenul credinței religioase nu aparține ordinii rațiunii pure, ci rațiunii practice; adică, deși nu reușește să satisfacă canoanele logicii, ea este necesară pentru existența umană (Kant, 1792/2009).

Totuși, Durkheim merge mai departe și afirmă că zeii și sacrul nu sunt doar obiectele credinței, ci devin astfel prin intermediul credinței (Allen et al., 2012); o piatră, spre exemplu, nu este sacră sau profană prin simpla ei existenta. Dar dacă aceasta este transformată într-o piatră funerară, sau mai mult, folosită în cadrul unui anumit ritual, ea capata semnificații complexe.

Durkheim susține că toate lucrurile religioase, sau care țin de religie, se împart în două categorii universale firești: credințele și riturile, unde credințele reprezintă moduri de gândire sau judecăți compuse din reprezentări colective, iar ritualurile sunt practicile colective sau moduri fixe de acțiune. De asmenea susține faptul că toate religiile au un caracter primordial – clasificarea lucrurilor în două sfere; domeniul sacru și cel profan. Aceasta este, în opinia sa, „trăsătura distinctivă a gândirii religioase".

„Religia este în mod eminenent socială. Reprezentările religioase sunt reprezentări colective care exprimă realități colective; ritualurile sunt o modalitate de acțiune care își au originile în mijlocul grupurilor adunate și care au menirea de a stârni, menține sau recrea anumite stări mentale în aceste grupuri." (Durkheim, 1912/2004)

În „Forme elementare ale Vieții Religioase", Durkheim asociază ideea de Dumnezeu (sau Zeu în general) cu societatea, spunând că „...Zeul clanului [...] nu poate fi altceva decât clanul în sine." Fiind o relatare minuțioasă a totemismului aborigenilor australieni, Durkheim ne expune posibilitatea ca Dumnezeu să fie societatea și că ideile noastre de bază despre timp, spațiu și cauzalitate pot reflecta organizări sociale trecute sau prezente.

Urmărind această idee, Durkheim ne îndrumă spre a descoperi motivul pentru care societatea are puterea de a trezi un sentiment al divinității și, în cele din urmă, al zeilor. Maryanski (2018) detaliază această relație dintre zeu și societate:

[20] Immanuel Kant (1724-1804) Folosof de naționalitate Germana, considerat unul dintre cei mai mari gânditori din peroada Iuminismului din Germania.

- Un zeu și o societate sunt văzute ca fiind superioare indivizilor și ambele provoacă un sentiment de dependență.
- Un zeu și o societate au reguli de comportament și ambele au autoritatea morală de a cere un anumit tip de comportament, în același timp oferind răsplata atunci când aceștia respectă regulile.
- Un zeu și o societate trezesc în oameni o putere morală, alimentată din plan emoțional.
- Un zeu și o societate trezesc în individ sentimentul că ceva este mult mai mare decât individul; aceste două elemente conferă energie și putere pentru a continua, iar această forță este pătrunzătoare și parte esențială a ființei noastre.

Analiza lui Durkheim, deși intens criticată la vremea apariției sale (Maryanski, 2018) a continuat să fie până în prezent o lucrare relevantă pentru cercetători din diferite domenii, iar multitudinea de cărți[21] publicate ce au ca subiect viața și opera sa stau mărturie.

Durkheim, prin opera sa, pune în context importanța religiei în cadrul societății și explică modul în care religia este conectată de însăși firea umană. Dacă reprezentările religioase exprimă realități colective, atunci arhitectura spațiilor de cult capăta, în mod firesc, și ea acest rol.

În studiul conversiilor religioase, opera lui Durkheim oferă o perspectivă socială asupra impactului pe care îl are religia în societate și influența sau efectele pe care le poate avea asupra unei societăți schimbarea afilierii religioase.

[21] Keneth Thompson a publicat numeroase lucrări ce îl au ca subiect pe Durkheim, dintre care amintim: Emile Durkheim (2003), Readings from Emile Durkheim (2004); Harry Alpert, în 2019, Emile Durkheim and His Sociology; Philip Smith a publicat în 2020 cartea Durkheim After.

1.3.2 Rudolf Otto

Rudolf Otto (1869 –1937) a fost un teolog și distins cercetător în domeniul studiilor religioase și a adus o contribuție semnificativă la fundamentarea disciplinei cunoscute sub numele de Istoria religiilor. Lucrările sale fundamentale au avut un impact profund asupra modelării dezvoltării studiilor religioase contemporane. Eforturile sale academice au lăsat o amprentă semnificativă asupra modului în care religia este înțeleasă și analizată în contextul academic actual.

Eminenți cercetători ai religiei au fost puternic influențați de contribuțiile lui Otto. Printre aceștia se numără Gustav Mensching[22] (1901–78), Friedrich Heiler[23] (1892–1967), Joachim Wach[24] (1898–1955), precum și Mircea Eliade (1907–86), personalitate marcantă în domeniul istoriei religiilor și proponent al metodologiei studiilor religioase comparate (Sawai, 2022).

Otto a deținut poziția de profesor de Teologie Sistematică la Universitatea Marburg din Germania. În 1928, susținând ultima sa prelegere înainte de a demisiona din funcție, s-a descris în fața studenților săi drept "un credincios adept luteran" (Sawai, 2022), acest aspect al credinței sale personale este important deoarece a fost transpus și în cercetarea sa.

Perspectiva teologică a lui Luther[25] și credința sa au constituit nucleul tuturor operelor de-a lungul vieții ale lui Otto. În construirea conceptului de numinos, Otto a evocat expresiile lui Luther și le-a împrumutat în lucrările sale (Almond, 2017; Sawai, 2022).

Rudolf Otto și analiza sa a experienței numinoase sunt subiecte cunoscute de discuție în studiile actuale despre religie, iar relatări contemporane despre natura experienței religioase conțin în mod

[22] Gustav Mensching (1901 –1978) teolog german, profesor ale studiilor religioase comparate în cadrul Universitatății din Bonn între 1936 și 1972.
[23] Friedrich Heiler (1892- 1967), Teodog de naționalitate Germana și istoric a religiilor.
[24] Joachim Wach, (1898-1955,), teolog de naționalitate Germana, considerat unul dintre cei mai importanți cercetători în studiul modern al religiei.
[25] Martin Luther (1483-1546) a fost un teolog, reformator religios și lider al Reformei Protestante în secolul al XVI-lea.

inevitabil și necesar referințe la cea mai cunoscută lucrare a sa, "The Idea of the Holy"[26].

În această lucrare, Otto (1952) explorează conceptul de "sfințenie[27]" sau "sacru" ca o categorie distinctivă în sfera religiei. Otto observă că, în timp ce termenul "sfânt" este uneori aplicat în sfera etică, adevărata sa esență rezidă în cadrul religiei. Conceptul de sfințenie conține un element unic care îl diferențiază de raționalitate și rămâne greu de descris, eludând o înțelegere conceptuală precisă. Textul recunoaște faptul că utilizarea contemporană a termenului "sfânt" adesea implică o bunătate morală completă, dar argumentează că această înțelegere este incompletă și că înțelesul original al noțiunii de sacru, găsit în limbile antice, accentua în primul rând acest surplus de semnificație dincolo de simpla moralitate. Autorul propune utilizarea unui termen specializat pentru a separa temporar componentele morale și raționale de conceptul de "sfânt/sfințenie" în scopul de a investiga mai bine esența sa unică.

Astfel, argumentează Otto, se cere găsit un termen care să reprezinte acest element în izolare, acest "extra" în semnificația cuvântului "sfânt", dincolo de înțelesul bunătății. Prin intermediul unui termen special, se poate menține mai bine semnificația clar separată și distinctă și se pot înțelege și clasifica orice forme subordonate sau etape de dezvoltare pe care le poate prezenta. În acest scop, se adoptă un cuvânt provenit din latină, *numen*.

Se va vorbi, astfel, despre o categorie de valoare "*numinoasă*" unică și despre o stare de spirit definită "*numinoasă*", care este întotdeauna prezentă oriunde categoria este aplicată. Această stare mentală este perfect sui-generis și ireductibilă la oricare altă stare; prin urmare, ca orice element absolut primar și elementar, deși poate fi discutat, nu poate fi definit strict.

Otto sugerează faptul că înțelegerea poate fi evocată în minte, dar nu poate fi strict învățată. Este propusă utilizarea unui termen

[26] Carte tradusă și în limba romană sub titlul „Sacrul”, publicată în 2005 la editura Humanitas.

[27] Se va face o diferență între termenul din limba engleza „holy” și „sacred”. Rudolf Otto discută termenul de holy – care se poate traduce în română ca „sfânt”, iar Eliade utilizează termenul de „sacred”, în traducere „sacru”.

specializat pentru a separa elementele morale și rationale din conceptul de "sfințenie", în vederea unei investigații mai profunde.

Potrivit lui Otto, religiile constau atât din elemente raționale, cât și din elemente iraționale, în sensul în care aplicarea termenilor "rațional" și "irațional" este determinată nu prin referire la gândire și sentiment, cât mai degrabă prin referire la obiectele gândirii și sentimentelor.

Pe scurt, un obiect este considerat rațional atunci când poate fi conceput în limitele categoriilor a priori ale înțelegerii, în timp ce un obiect nonrațional este acela care nu poate fi subsumat acestor categorii (Almond, 2017).

Termenul de *numinos* este aplicat tocmai acelei părți iraționale, ireductibile ale sfântului. Aceasta este partea religiei care nu poate fi trasnmisă sau predată, ci poate fi doar invocată sau experimentată.

În timp ce Otto intuia esența religiei și încerca să clarifice unicitatea sa, acesta a explorat în cercetările sale experiența religioasă care stă la baza religiei. Metoda de cercetare pe care Otto o considera teologică este în prezent înțeleasă ca fiind o defapt fenomenologică.

Cercetarea lui Otto în domeniul religiei a fost cu adevărat revoluționară pentru vremea sa. Din perspectiva studiilor religioase moderne, putem concluziona că cercetările sale au avut o contribuție semnificativă la fundamentarea disciplinei academice a "istoriei religiilor".

Impactul lui Rudolf Otto în sfera studiilor religioase transcende epoca sa, rămânând o sursă de inspirație și dezbatere pentru oamenii de știință și cercetătorii interesați de analiza și interpretarea fenomenului religios în contextul umanității.

1.3.3 Mircea Eliade

Născut în anul 1907 în București, Mircea Eliade a fost un influent istoric al religiilor, filosof și autor, statut recunoscut Encyclopedia Britannica, care îl descrie una dintre cele mai proeminente și influente figuri în domeniul istoriei religiilor și unul dintre cei mai importanți interpreți ai simbolismului și mitului religios din lume. (Britannica, 2023)

Pe parcursul perioadei sale de studii liceale, Mircea Eliade a inițiat activitatea sa de scriitor și publicist prin contribuții în ziarul instituției de învățământ, continuând să dezvolte această activitate cu caracter profesional pe întreaga durată a studiilor universitare. În anul 1928, a finalzat cu succes studiile la Universitatea din București, finalizându-și parcursul academic cu o teză cu temă filosofică axată pe Renașterea italiană.

Fiind atras de explorarea studiilor orientale, Eliade a reușit să obțină o bursă pentru a petrece o perioadă de rezidență în India, unde a dedicat timp studiului limbii sanscrite și filosofiei yoghine la Universitatea din Calcutta. În noiembrie 1933, Nae Ionescu[28], mentorul său de la Universitatea din București, i-a propus lui Eliade să îndeplinească funcția de asistent al său, rol în care a rămas până în 1938. În această calitate, Eliade a livrat o gamă diversificată de cursuri în sfera religiei și filosofiei.

În luna aprilie a anului 1940, Mircea Eliade a fost desemnat de către regele Carol al II-lea să ocupe funcția de secretar cultural al Legației Române în Londra. În contextul întreruperii relațiilor diplomatice dintre Marea Britanie și România în luna februarie a anului 1941, el a fost transferat la Lisabona, continuându-și activitatea până în anul 1945, urmând apoi să emigreze la Paris.

În cadrul unei Conferințe de Istoria Religiilor desfășurate la Roma în anul 1955, Joachim Wach, personalitatea ce prezida Catedra de Istoria Religiilor în cadrul Școlii de Divinitate de la Universitatea din Chicago, l-a invitat pe Eliade să se alăture echipei ca lector și profesor vizitator pentru perioada anilor 1956-1957. În urma acestei invitații, a fost inițiată o colaborare care a perseverat pe o durată aproape triplă de decenii, întrucât Eliade și-a menținut reședința în

[28] Nicolae C. Ionescu, (1890-1940), filozof, logician, pedagog, teoretician și jurnalist român.

Chicago, în imediata vecinătate a campusului universitar, chiar și după pensionarea sa la vârstă de 75 de ani (Babuts, 2017).

Opera lui Mircea Eliade se caracterizează prin diversitatea și profunzimea subiectelor abordate în cadrul domeniilor religiei, mitologiei și antropologiei culturale. Prin explorarea acestor teme, Eliade a adus contribuții semnificative în înțelegerea complexă a dimensiunilor spirituale, mitologice și culturale care definesc experiența umană.

Un aspect remarcabil al cercetărilor sale îl constituie analiza conceptelor de spațiu sacru și timp sacru, cristalizate în lucrarea sa *Tratat de Istorie a Religiilor*. Eliade subliniază faptul că diferite culturi și religii atribuie semnificații sacre unor locuri și momente specifice. Spațiul sacru se distinge prin faptul că el servește ca loc de întâlnire între lumea umană și lumea divină, iar timpul sacru se caracterizează prin evenimente sau perioade care sunt considerate speciale, adesea conectate cu mituri sau ritualuri religioase. Prin intermediul acestei perspective, Eliade ilustrează importanța înțelegerii conceptelor sacre în contextul religiilor și al experiențelor culturale.

Un alt concept central dezvoltat de Eliade, în lucrarea sa *Tratat de Istorie a Religiilor* este cel de hierofanie. Acest concept subliniază modalitățile în care sacrul se manifestă în timp și spațiu. Eliade argumentează că există momente sau locuri în care lumea profană este penetrată de prezenta divină sau transcendentă. Hierofaniile pot varia de la evenimente majore, precum revelații religioase, până la detalii aparent banale, dar care devin semnificative într-un context sacru. Acest concept oferă o modalitate de a examina cum experiența religioasă se materializează și devine accesibilă într-un cadru cultural și temporal specific.

Prin explorarea acestor concepte complexe și interconectate, Mircea Eliade a contribuit la dezvoltarea înțelegerii noastre asupra rolului religiei, mitologiei și culturii în viața umană.

De interes pentru studiul de față sunt în mod deosebit conceptele de spațiu sacru și timp sacru cu care acesta operează, dar și conceptul de hierofanie.

Eliade nu a formulat vreodată o definiție concretă și sintetică a noțiunii de religie, deși în *Tratat de Istorie a Religiilor,* autorul enunță încă din primele pagini faptul că întrebarea „ce este religia?" este una din două probleme ce fac obiectul lucrării respective.

În interpretarea sa, religia reprezintă în mod fundamental un simbol și un vehicul pentru dorința profundă a omenirii de a transcende sfera cotidiană, "profană", a timpului și spațiului obișnuit, cu scopul de a accede la tărâmul mitic și absolut al originilor[29], denumit *illud tempus* sau *illo tempore*, „acel timp primordial", când zeii au creat lumea și eroii au populat pământul. Perioadele dedicate riturilor și festivalurilor religioase sunt intervale sacre care urmăresc să ofere mijloace de a accede și a participa temporar la acea puternică temporalitate primordială. Spațiul sacru este delimitat pe fizic în lume, în situl templului, altarelor, locurilor de pelerinaj, munților sacri și copacilor sacri - locuri care permit accesul la acel nivel de realitate; deseori, aceste locuri corespund unor evenimente mitice din trecut, hierofanii ulterioare sau manifestări sacre ale personalităților sau puterilor divinităților (Ellwood, 2017).

În demersul său investigativ, Eliade s-a manifestat a fi captivat tocmai de acele realități, acea intricată complexitate a elementelor care nu se lasă învăluite într-o matrice fixă sau definită. Notiuni precum tabu, ritual, simbol, mit, demon sau zeu sunt doar câteva dintre acestea; totuși, în același context, este subliniat faptul că am fi subestimând complexitatea subiectului prin a accepta că o enumerare simplistă de termeni ar putea dezvălui întreaga complexitate a povestirii.

Ceea ce trebuie să abordăm cu adevărat este o masă diversă și chiar haotică de acțiuni, credințe și sisteme care se îmbină pentru a forma ceea ce am putea numi fenomenul religios (Eliade, 1992).

Dacă luăm în considerare numărul considerabil de descrieri ale sacrului din opera lui Eliade, se poate observa o temă recurentă, și anume faptul că religia implică întotdeauna o anumită formă de transcendere. Acesta reprezintă o „constantă" fenomenologică, o structură esențială și universală a sacrului (Allen, 1998).

Eliade propune, de asemenea, patru principii esențiale pentru orice tradiție religioasă, descriind binomul relației sacru-profan în cartea sa, *Tratat de istorie a religiilor*:

[29] În lucrarea sa „Sacrul și Profanul", Eliade descrie religia ca fiind aceea care arată căi în care homo religiosus, „omul religios", „încearcă să rămână cât mai mult posibil într-un univers sacru".

- Caracterul sacru este invariabil distinct față de profan. Această distincție fundamentală capătă o deosebită importanță în întelegerea experiențelor religioase și a construcției semnificației spirituale.
- Manifestarea caracterului sacru transcende granițele culturale și temporale, fiind prezentă în diverse tradiții religioase. Această universalitate a sacralității subliniază rolul său semnificativ în conștiința umană și în dezvoltarea religioasă.
- Conceptul de hierofanie, conform lui Eliade, nu se limitează la evenimente izolate, ci este strâns corelat cu prezența unei forțe divine sau a unei entități superioare. Hierofaniile sunt momente în care lumea profană intră în contact sau este penetrată de sacru, creând astfel punți între realitățile transcendente și cele imanente.
- Eliade subliniază faptul că hierofaniile sunt doar unul dintre elementele complexe ale unui sistem religios. Acestea se înscriu într-un sistem amplu care include mituri, teorii filozofice, ritualuri și concepte morale. Astfel, ele devin componente esențiale ale tramei religioase, contribuind la configurarea înțelegerii umane a lumii sacre.

Titlul ediției în limba engleză a operei sale, *Tratat de Istorie a Religiilor* – "Patterns in Comparative Religion", în traducere: Modele în Religia Comparată – captează în mod evocator esența teoriei elaborate de Eliade. Această teorie subliniază faptul că în cadrul istoriei religiilor, indiferent de nivelul respectivei religii de complexitate sau de stadiul său de dezvoltare, precum și de conotația politeistă sau monoteistă, se conturează anumite teme și tipare recurente. Aceste tipare se manifestă în forme variate, exemplificate de elemente precum cerul și conexiunea acestuia cu sfera divină sau o entitate superioară, soarele și luna, precum și apa în calitate de agent purificator.
Prin exemplele oferite Eliade evidențiază esența și universalitatea unor teme religioase.

Interpretarea lui Eliade asupra sacrului accentuează fundamentul experiențial al religiei: religia este înțeleasă ca izvorând

din „crize existențiale” și exprimă o modalitate umană de a exista în lume. "Cel mai semnificativ aspect meritat de istoria religiilor constă tocmai în efortul său de a decifra într-un „fapt”, condiționat de momentul istoric și stilul cultural al epocii, situația existențială care l-a făcut posibil."

Indiferent de impactul său considerabil asupra domeniului, în calitate de cercetător al mitologiei și religiei, figura lui Eliade a fost întotdeauna asociată cu un anumit grad de controversă. Această problematică a fost, de fapt, subiectul unor reacții diverse din partea multor academicieni, mai ales cei din domeniul științelor sociale, care au adoptat atitudini variate, de la ignorarea totală a contribuției sale în domeniu, cât și o abordare vehement critică a contribuțiilor lui Eliade referitoare la mit și religie. Acești critici, analizând metodologia sa, au sugerat că aceasta poate fi percepută ca fiind lipsită de critică, subiectivă și incompatibilă cu rigorile științifice[30].

Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că, indiferent de polemici, figura lui Eliade a fost și continuă să fie influentă în mod semnificativ în studiile mitologice și religioase. De-a lungul timpului, abordările sale au generat discuții și dezbateri, contribuind astfel la diversitatea perspectivei în acest domeniu.

Ceea ce conferă interes dialecticii sacrului și profanului a lui Eliade este relevanța sa în trei contexte destul de diferite: *teritoriu*, în delimitarea unui sit sacru; *interiror (lăuntric)*, când inițierea schimbă conștiința de la profan la sacru, deși uneori către sacrul întunecat; și *temporal*, când un prezent profan anticipează un viitor escatologic sacru și un trecut (Babuts, 2017, secțiunea Final Note). Neregulat, adesea greu definit sau abia vizibil, uneori puternic și clar, sacrul rămâne o experiență și un instrument de înțelegere.

[30] O serie de cercetători și lucrări care abordează opera lui Eliade dintr-o perspectivă critică sunt Smith, J.Z. (1972) The Wobbling Pivot În: The Journal of Religion (52) ; McCutcheon, R.T. (1997) Manufacturing Religion: The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia. Oxford University Press; Olson, C. (1999). Mircea Eliade, Postmodernism, And The Problematic Nature Of Representational Thinking. Method & Theory In The Study Of Religion, 11(4), 357–385.

Eliade evidențiază esența și universalitatea temelor religioase, subliniind natura profundă și interconectată a experiențelor religioase și a structurilor transcendente care le organizează pe acestea, adăugând astfel o dimensiune esențială în înțelegerea complexității și universalității fenomenului religios.

2. SPATII DE CULT ALE RELIGIILOR ABRAHAMICE. DESCRIERE, ASEMĂNĂRI ȘI DIFERENȚE – FIZICE ȘI CONCEPTUALE

2.1 INTRODUCERE

Prin natura sa, caracterul arhitectural, transcende sfera utilității sale imediate și capătă o semnificație semantică deosebită, fiind înzestrat cu abilitatea de a transforma și reconfigura percepția și experiența celor care interacționează cu elementele arhitecturale.

Procesul de reconfigurare este intermediat prin factori multidimensionali, incluzând aspecte spațiale, care influențează modul în care oamenii percep și experimentează spațiul arhitectural în raport cu mediul înconjurător, aspecte metafizice, care adaugă straturi de semnificație și înțelegere prin trimitere la principii sau realități abstracte, precum și aspecte psihologice și emoționale, care declanșează reacții și răspunsuri afective din partea indivizilor în interacțiune cu arhitectura.

În ceea ce privește arhitectura spațiilor sacre, acestea prezintă o multitudine de origini. Spațiile sacre pot fi configurate în mod natural în mediul înconjurător sau pot fi rezultatul intervenției umane, prin planificarea și construcția deliberată.

De la funcția inițială de a oferi protecție și adăpost în cadrul unui mediu natural, evoluția arhitecturii sacre a suferit transformări monumentale de prestigiu, precum celebra clădire a Partenonului din Atena sau Hagia Sophia din Istanbul, sau chiar în construcțiile impunătoare ale cazinourilor din Las Vegas. Aceste spații sacre capătă rolul, astfel, de purtătoare ale mesajelor și aspirațiilor umane, devenind un mijloc prin care se comunică principii și valori culturale sau spirituale, și exercitând astfel o influență puternică asupra modurilor prin care indivizii interacționează și interpretează lumea din jurul lor.

Utilizarea repetată a acestor spații sacre, le adaugă in mod continuu straturi suplimentare de semnificație și conținut. Prin intermediul proceselor de trăire și reflectare, aceste spații devin repere ale memoriei colective, capturând emoții și experiențe personale sau colective. Totodată, aceste spații au abillitatea de a se transforma in

simboluri ale unor concepte sau realități mai profunde, cum ar fi triumful sau opresiunea, bucuria sau tristețea. Astfel, aceste locuri sacre devin locuri de întâlnire între prezent și trecut, între individual și colectiv, capturând în ele straturi bogate de semnificație culturală și spirituală.

În contextul specific al arhitecturii sacre, modelele și tipologiile arhitecturale adoptate în procesul de concepere și construcție au capacitatea de a modela în mod semnificativ interacțiunea umana cu cea divină.

Spre exemplu, expresia arhitecturala unei biserici sau a unui templu poate fi conceput intr-un fel intenționat pentru a crea o atmosferă de modestie și reverență, oferind spații special destinate meditației și rugăciunii, sau poate căuta să inspire un sentiment de măreție și elevație spirituală prin utilizarea elementelor arhitecturale impunătoare.

În acest cadru, arhitectura sacră își manifestă rolul de intermediar pentru transmiterea mesajelor religioase și facilitează instaurarea unei conexiuni profunde între credincioși și sfera divină. Această funcține se materializează prin intermediul utilizării elementelor definitorii, precum simbolurile și motivele religioase, elemente ce sunt sunt integrate în expresia arhitecturală cu scopul de a exprima subtil și vizual conținuturi cu conotații spirituale sau teologice. Așadar, obiectul arhitectural, materialitatea și elementele decorative devin instrumente prin care se transmit semnificații simbolice, contribuind la generarea unei experiențe ce țin sacralitate și spiritualitate.

Spațiile sacre dezvoltă o predispoziție spre transformarea în obiecte de venerație și adorație. În această perspectivă, arhitectura acestor spații dobândește un rol crucial în consolidarea și întărirea convingerilor religioase ale comunităților respective. Prin intermediul concepției arhitecturale și prin expresia caracteristicilor lor distinctive, aceste locuri evoluează în puncte centrale pentru desfășurarea practicilor și ritualelor religioase, contribuind semnificativ la consolidarea și perpetuarea tradițiilor și credințelor specifice.

Atât în cadrul spațiilor sacre, cât și al celor laice, arhitectura se dezvăluie ca o entitate dinamică și adaptabilă. Spațiile arhitecturale manifestă capacitatea de a se conforma schimbărilor survenite în cerințele și necesitățile societății. Procesele de modernizare,

restaurare și transformare sunt des întâlnite în vederea menținerii relevanței și funcționalității acestor spații în contextul evoluțiilor sociale, culturale și tehnologice. În consecință, arhitectura devine o reflecție a modului în care societatea adoptă o atitudine față de religie și spiritualitate și cum adaptează aceste valori într-un mediu în continuă schimbare.

În domeniul vast al studiilor religioase, spațiile de cult ocupă o poziție centrală în înțelegerea practicilor și credințelor religioase. În special, spațiile de cult legate de religiile abrahamice - iudaismul, creștinismul și islamul - reprezintă subiecte de cercetare deosebit de semnificative. În cadrul acestei investigații, se propune analizarea în detaliu a spațiilor de cult asociate marilor religii abrahamice, descrierea caracteristicilor fizice și conceptuale a acestora și evidențierea asemănărilor și a diferențelelor dintre acestea. În același timp, se dorește să se pună în evidență complexitatea și diversitatea prezentată de aceste spații, atât în ceea ce privește aspectele lor arhitecturale și fizice, cât și semnificațiile și simbolurile lor în cadrul tradițiilor religioase respective.

Prin realizarea unei analize comparative a spațiilor de cult legate de religiile abrahamice, acest studiu își propune de asemenea, să exploreze impactul pe care aceste religii l-au avut asupra configurației arhitecturale și utilizării acestor locașuri sacre. Totodată, se intenționează să se evalueze contribuția elementelor culturale și istorice la modelarea acestor spații. Prin intermediul acestei abordări analitice, se dorește și identificarea diferențelor semnificative în ceea ce privește arhitectura, simbolismul și funcționalitatea acestor spații, cu scopul de a obține o înțelegere mai profundă a diversității culturale și teologice prezente în cadrul religiilor abrahamice.

2.1.1. Sinagoga

> 40. *DOMNUL i-a vorbit lui Moise şi i-a zis: [2] „În prima zi a lunii întâi să ridici Tabernacului, Cortul Întâlnirii. [3] Înăuntru, în spatele draperiei despărţitoare, să aşezi Chivotul Mărturiei. [4] Să duci masa înăuntru şi să aranjezi pe ea lucrurile ei; să aduci sfeşnicul şi să-i pui candelele. [5] Altarul de aur pentru tămâiere să-l pui înaintea Chivotului Mărturiei şi să atârni draperia de la intrarea în Tabernacul.*
>
> *[6] Să pui altarul arderilor de tot înaintea intrării în Tabernacul, în Cortul Întâlnirii, [7] iar ligheanul să-l aşezi între Cortul Întâlnirii şi altar şi să pui apă în el. [8] Să ridici curtea de jur împrejur şi să pui draperia la intrarea în curte.*
>
> *[9] Apoi să iei untdelemnul pentru ungere, să ungi Tabernacului cu tot ce este în el; să-l sfinţeşti cu toate uneltele lui şi el va fi sfânt. [10] Apoi să ungi altarul arderilor de tot şi toate uneltele lui; să sfinţeşti altarul şi acesta va fi preasfânt. [11] Să ungi ligheanul cu piedestalul lui şi să-l sfinţeşti.*
>
> *(Biblia Nouă Traducere În Limba Română, 2006, Exod 40:1-11)*

Sinagoga deține o poziție deosebit de semnificativă în contextul cultural și religios al comunității evreiești, reprezentând un nucleu vital pentru manifestarea ritualului rugăciunii, pentru studiul sacru și pentru interacțiunea comunitară. Sub numele de "beit knesset" în ebraică, sinagoga constituie o instituție esențială în cadrul tradiției iudaice, îndeplinind o funcție fundamentală ca spațiu congregațional pentru ritualurile de rugăciune ale comunității, pentru analiza textelor sacre și pentru celebrarea momentelor de excepțională importanță. Prin urmare, sinagoga cristalizează valorile prețuite ale evreilor, subliniind dimensiunea colectivă a rugăciunii și subliniind importanța coeziunii în rândul poporului evreu.

Fig. 1 Sinagoga Hurva din Ierusalem (sursă: Underwood & Underwood, Public domain, via Wikimedia Commons)

Cortul sfânt[31], cunoscut și sub denumirea de "Mishkan" în ebraică, reprezintă un element fundamental al tradiției culturale și religioase a evreilor. Acest sanctuar sacru și portabil a fost construit în conformitate cu instrucțiunile divine transmise de Moise, așa cum sunt înregistrate în paginile Vechiului Testament, în special în cărțile Exodului și Leviticului.

Conform Enciclopediei Britannica, termenul de "tabernacul" (sau "Mishkan" în ebraică, cu semnificația de "locuință") desemnează un sanctuar portabil inițial construit de Moise, cu scopul de a servi

[31] Cortul Sfânt, cunoscut și ca Cortul Marturiei, funcționa ca o manifestare vizibilă a prezenței divine în mijlocul comunității sale, ca semn al fidelității lui Dumnezeu în menținerea legământului său și a promisiunilor făcute. Acest cort era considerat sanctuarul suprem al închinării pentru poporul evreu. A servit drept loc de cult și închinare utilizat de evrei în intervalul cuprins între epoca lui Moise și construcția Templului de către regele Solomon.

drept spațiu sacru pentru comunitatea evreiască în timpul peregrinării lor către Teritoriul Promis (Enciclopedia Britannica, 2023).

După ce comunitatea a ajuns la destinația finală, relevanța tabernacului a scăzut, deoarece acesta a fost înlocuit de Templul lui Solomon din Ierusalim, construit în anul 950 î.Hr. Această tranziție a marcat un moment semnificativ în evoluția practicilor religioase și în evoluția arhitecturii evreilor.

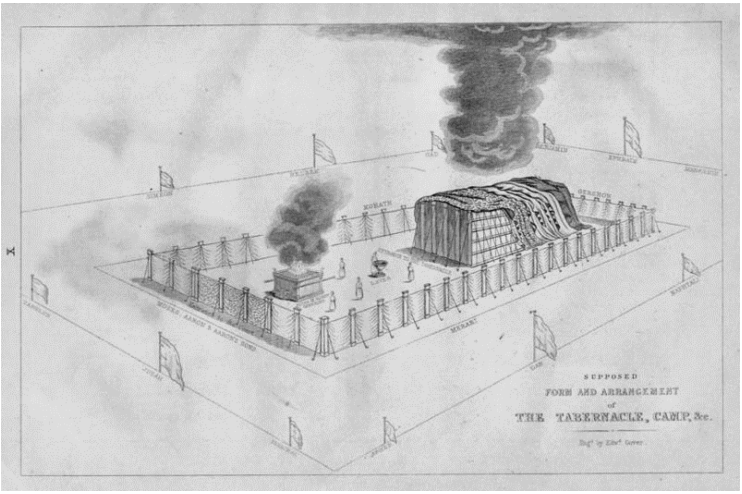

Fig. 2 Schemă sugestivă Mishkan (sursă: Gover, Public domain, via Wikimedia Commons)

Mishkan-ul a constituit primul tip de lăcaș de cult în cadrul tradiției iudaice (*Biblia Nouă Traducere În Limba Română, 2006,* Exod 25:9). În istoria dezvoltării religioase evreiești, tabernacului a reprezentat una dintre primele și autenticele versiuni ale acestui lăcaș de cult, funcționând ca o replică mobilă a complexului triplu al templului egiptean, format din curte, sală și celă. Aceste structuri au evoluat în sanctuare primordiale în tradiția iudaică și au fost înzestrate cu semnificații deosebite. Multe dintre aceste simboluri au fost ulterior preluate și integrate în arhitectura sinagogilor, subliniind astfel continuitatea și rădăcinile adânci ale acestor lăcașuri de cult în cadrul tradiției evreiești.

Templul în special - în mod preeminent loc sacru - avea un prototip ceresc. Pe Muntele Sinai, Iehova îi arată lui Moise "forma" sanctuarului pe care trebuie să-l construiască pentru El: "Să faceţi tabernacul şi toate vasele lui după* chipul pe care ţi-l voi arăta.să faci după chipul care ţi s-a arătat pe munte." (Exodul 25: 9, 40). Și atunci când David îi dă fiului său Solomon planul clădirilor templului, planul cortului și al tuturor instrumentele lor, îl asigură că „toate lucrările izvodului acestuia, mi le-a făcut cunoscute Domnul, însemnându-le în scris cu mâna Lui.” (I Cronici 28: 19). Prin urmare, el văzuse modelul ceresc. (Patai apud Eliade, 2021)

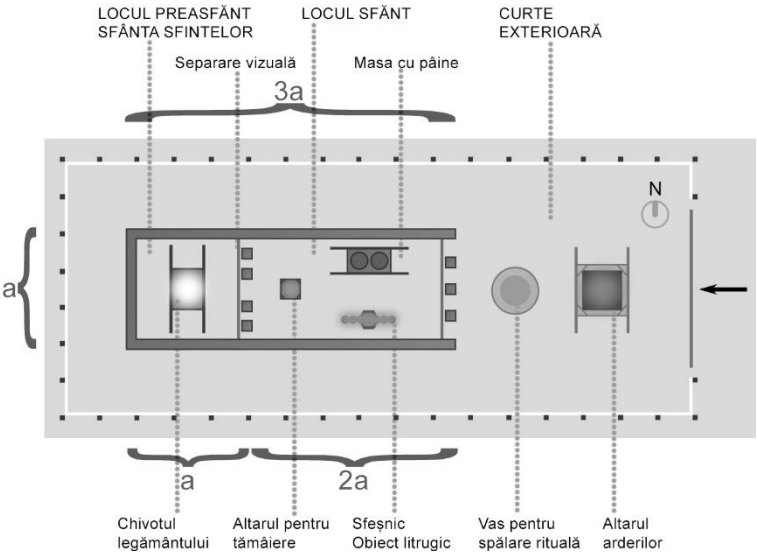

Fig. 3. Schema Tabernacului descris dupa scrierile din Exod (sursa: Autorul și TroaS, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

În cadrul incintei tabernaculului, raportul dintre laturi este de 2:1, iar tabernaculul în sine are un raport al laturilor de 3:1. Acesta este amplasat către vest, iar spațiul său este compus din Locul Sfânt

și Locul Preasfânt (sau Sfânta Sfintelor), ocupând partea de vest a spațiului. Cele două zone sunt separate prin intermediul a patru coloane. În spațiul destinat Locului Preasfânt este plasat Chivotul Legământului. Tabernaculul este deschis pe latura scurtă, astfel încât credinciosul intră cu fața spre Locul Preasfânt. Înaintea Locului Preasfânt sunt amplasate altarul tămâierii, menorahul în partea de sud și masa pâinilor punerii înainte în partea de nord. *(Biblia Nouă Traducere În Limba Română, 2006, Exod 25)*

Acest spațiu arhetipal este înzestrat cu o simbolistică profundă, iar fiecare obiect liturgic ocupă un loc bine definit. Modul de organizare al tabernaclului a servit drept sursă de inspirație și pentru arhitectura sinagogilor ulterioare.

Primul Templu, cunoscut sub numele de Templul lui Solomon, este menționat în scrierile religioase, in special in vechiul testament deși nu au fost descoperite ruinele sale. Acest templu a fost construit pentru a găzdui Chivotul Legământului[32] și pentru a servi drept loc de adunare pentru întregul popor.

Analizele variatelor descrieri și relatări referitoare la Templul lui Solomon dezvăluie o diversitate semnificativă și o serie de contradicții în privința detaliilor. Acest aspect nu este atipică pentru sursele de informații din acea eră, având în vedere limitările cunoștințelor avansate în arhitectură și documentare. Cu toate acestea, se poate observa o anumită convergență generală în evaluarea compoziției Templului, deși particularitățile sunt subiectul dezacordurilor.

Conform interpretărilor vechiului Testament (1 Împărați 6-8), Templul lui Solomon este descris ca fiind compus din trei componente majore, fiecare cu atribuții distincte și semnificații sacre. Un prim element reprezintă vestibulul deschis, denumit "Ulam", care

[32] Chivotul Legii, denumită și Arca Alianței, Arca Legământului sau Chivotul lui Dumnezeu, reprezintă un important artefact menționat în textele biblice. Acest obiect sacru este descris ca adăpostind elemente de mare semnificație spirituală pentru comunitatea evreiască. Potrivit tradiției, arca conținea tablele de piatră pe care erau gravate Cele Zece Porunci, date lui Moise în timpul experienței sale pe Muntele Sinai. Pe lângă acestea, în arca era depozitat și toiagul lui Aaron, simbol al autorității preoțești, precum și o mică porțiune de mană, acea hrană miraculoasă cu care evreii au fost hrăniți timp de patruzeci de ani în perioada lor de rătăcire în deșert.

servea ca intrare și zonă de acces către interiorul templului. Zona sacră centrală, cunoscută sub numele de "Hekal", urmează în compoziție și avea rolul de a găzdui diferite ceremonii și rituale. Deasupra Templului propriu-zis se afla o încăpere interioară de mare importanță spirituală, denumită "Sfânta Sfintelor"

În fața vestibulului, într-o manieră simetrică și semnificativă, se dispuneau două coloane numite Boaz și Iachin[33]. Templul în ansamblu era înconjurat de o curte generoasă, adăugând dimensiunea spațială și ceremonială a construcției.

Sfânta Sfintelor era caracterizată prin prezența exclusivă a două statui reprezentând heruvimi, fiind o zonă înalt sacrală menită să consacre Chivotul Legământului. În acest chivot erau depozitate celebrele Table ale Legii[34], cu însemnătate deosebită pentru comunitate.

Pe lângă aceste elemente centrale, Templul găzduia și alte elemente și obiecte de cult. În Sanctuar, se remarca un altar dedicat tămâierii și o masă de dimensiuni considerabile, destinate celor douăsprezece pâini de prezentare.

În cadrul ansamblului, se evidențiază prezența unor obiecte luminoase semnificative, precum sfeșnicul cu șapte brațe, asemănător cu cel întâlnit în tabernacul, însoțit de alte zece sfeșnice și unele ustensile mai mici, sugerând o conexiune între lumină și spiritualitate.

Într-o poziționare strategică, în imediata apropiere a vestibulului, se află un altar de proporții considerabile confecționat din fier, însoțit de un bazin cunoscut sub numele de "Marea de Fier". Această construcție este susținută de un ansamblu de douăsprezece sculpturi reprezentând tauri, realizate din același material metalic,

---

[33] Iachin și Boaz sunt denumirile stâlpilor sau coloanelelor de bronz care se aflau în fața intrării în Templul lui Solomon din Ierusalim (1 Împărați 7:21 și 2 Cronici 3:15-17). După cucerirea Ierusalimului de către Nebucadnețar în anul 587 î.Hr., acești stâlpi au fost demontați și transportați în Babilon (2 Împărați 25:13).

[34] Tablele Legii reprezintă două plăci de piatră pe care erau inscripționate Cele Zece Porunci, date lui Moise pe Muntele Sinai. Aceste plăci au fost create direct de către Dumnezeu și au fost încredințate lui Moise, liderul evreilor, în timpul călătoriei lor din Egipt către Canaan, cu scopul de a le transmite poporului. Deoarece Moise a servit ca transmitator al Legilor către popor, acestea sunt cunoscute și sub numele de "Legea lui Moise". Astăzi, ele alcătuiesc Tora, textul fundamental al iudaismului. (Iesire 31, 18).

dispuse în grupe de câte trei, orientate către cele patru puncte cardinale ale busolei. Aceste componente constituie elemente esențiale în desfășurarea ritualurilor și ceremoniilor efectuate în cadrul Templului lui Solomon, furnizând astfel o perspectivă comprehensivă asupra structurii, funcțiilor și semnificațiilor acestui edificiu sacru.

Diferitele încercări de reconstituire a Templului lui Solomon au generat o gamă remarcabilă de impresii și interpretări. Fiecare autor a întreprins eforturi pentru a respecta descrierile preexistente ale acestei remarcabile construcții, adăugând, totodată, detalii arhitecturale proprii, care au fost fie inspirate de cunoștințe personale, fie dictate de preferințele individuale. Drept urmare, reprezentarea Templului lui Solomon a devenit variată în ceea ce privește stilurile arhitecturale, înglobând influențe diverse, de la stilul egiptean și asirian, până la cele clasice și gotice, precum și variatele expresii ale

Fig. 4. Templul lui Solomon, reconstituire, machetă (sursa: SalemOptix, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

stilului Renașterii. Este evident că determinarea influențelor precise din arta regiunilor vecine și identificarea predominantului stil arhitectural în concepția Templului lui Solomon rămân provocări complexe, întrucât este dificil de conturat cu exactitate în ce măsură această construcție a fost modelată de artefactele din țările învecinate sau de ce stil arhitectural a fost preeminent în configurarea sa .(Bagnani, G.1964)

În prezent, arhitectura sacră iudaică reflectă o identitate stilistică variată și adesea se adaptează stilului predominant al perioadei și regiunii în care este construită.

Construcțiile din perioada antică nu se arată sub forma unei tipologii clare și bine definite, ci mai degrabă ca urmărind un șablon unde spațiile necesare ritualurilor religioase sunt adaptate realității fizice în care se află (Tachau, W. 1925).

Se pot identifica anumite spații sau elemente comune tuturor sinagogilor, precum:

- Sfânta Sfintelor, locul unde ar fi fost păstrat Chivotul Legământului (cea mai importantă zonă care este în general marcată prin decorație bogată și ridicată pe o platformă, la care se ajunge urcând cel puțin trei trepte). Astăzi sinagogile dispun de un mobilier de depozitare denumit Aron Hakodesh, care simbolizează Chivotul Legământului
- Bimah – platforma ridicată de unde este citită torah
- Ner tamid – o lampă sau sursă de iluminat permanent aprinsă deasupra Aaron Hakodesh

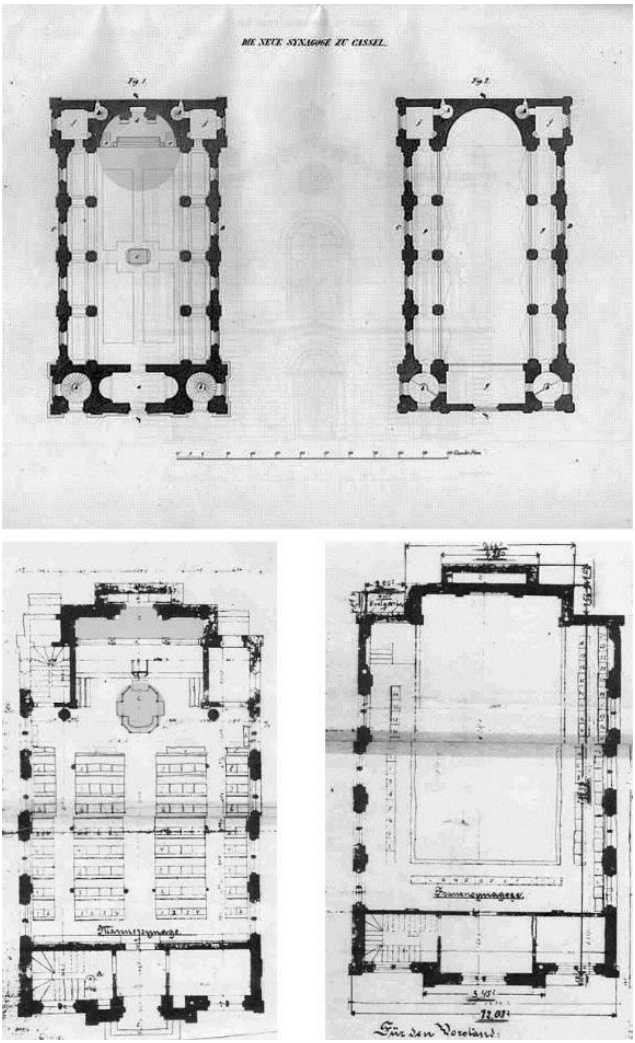

Fig. 5. Sus: Sinagoga din Landsberg-on-Warthe, construită în 1854, Centru: Sinagoga din Göppingen construită în 1881, Jos: Sinagoga din 1853. (Sursa: Ruhl 1837, Public domain, via Wikimedia Commons; [1] Alemannia Judaica, Public domain, via Wikimedia Commons)

Talmudul[35], ca parte centrală a tradiției iudaice și ca colecție vastă de învățături și discuții, oferă îndrumări importante cu privire la aspectele legate de construcția și organizarea sinagogilor. Aceste norme reflectă preocuparea pentru crearea unor spații adecvate pentru practicile religioase și pentru păstrarea tradițiilor în comunitatea evreiască. În cadrul Talmudului, se găsesc principii și reguli care influențează atât aspectele funcționale, cât și cele simbolice ale arhitecturii sinagogilor.

Un aspect deosebit de semnificativ ilustrat în Talmud este direcționarea sinagogilor către Ierusalim, simbolizând legătura spirituală profundă a comunității evreiești cu locul sacru. Sugestia plasării sinagogilor pe terenuri înălțate este, de asemenea, menționată, aceasta având o semnificație atât geografică, cât și simbolică, subliniind înălțarea spirituală și separarea de lumea seculară. (Talmud, Berakhot 30a)

Separarea spațiilor pentru genuri diferite este un alt aspect tratat în Talmud, reflectând normele de modestie și respect în timpul serviciilor religioase. Această separare subliniază valorile tradiționale și sensibilitățile culturale ale comunității evreiești. (Talmud, Sukkah 51b)

De asemenea, Talmudul abordează și chestiunea construirii de noi sinagogi și restaurarea celor existente. Interdicția construirii unei noi sinagogi pe locul uneia demolate subliniază respectul și importanța acordată istoriei și tradiției. Totuși, permisiunea acordată pentru restaurarea sau refacerea unei sinagogi deteriorate evidențiază dorința de a menține și reînnoi spațiile sacre pentru a continua să servească comunitatea în mod adecvat. (Talmud, Megillah 27)

Este important de subliniat că preceptele discutate în Talmud sunt interpretate și aplicate în mod variabil în practica reală. Acest lucru poate fi atribuit diversității comunităților evreiești și evoluțiilor istorice. Astfel, sinagogi care nu respectă în totalitate orientările sau

[35] Talmudul, denumit în ebraică „învățătură" sau „studiu", și tradițional cunoscut sub numele de Shas, o abreviere ebraică pentru shisha sedarim, care reprezintă cele „șase ordine" ale Torei orale, constituie un text esențial în cadrul iudaismului rabinic, fiind format din Mișna și Ghemara. Acesta reprezintă o compilație complexă a opinii erudite acumulate și consemnate în scris până la finalul secolului al V-lea e.n.

care nu sunt situate exclusiv pe terenuri înălțate pot fi considerate o expresie a adaptării arhitecturii la contextele locale și schimbările în societate.

În exemplele prezentate în Figura 5, se poate observa o tendință către plasarea locurilor de adunare într-o configurație în formă de U, orientate către bimah și Chivotul Legământului.

De asemenea, prezența unei galerii la nivelul superior constituie o caracteristică des întâlnită în arhitectura sacră iudaică.

Talmudul nu se rezumă doar la furnizarea unor îndrumări pentru aspectele materiale ale construcției sinagogilor, ci are și un rol esențial în furnizarea de învățături cu adânci conotații referitoare la semnificația și rolul pe care aceste lăcașuri sacre le au în cadrul comunității evreiești. Preceptele prezentate în Talmud, deși pot cunoaște abateri de la aplicare riguroasă, rămân fundamentale în stabilirea parametrilor arhitecturii și funcționalității sinagogilor într-un context religios și cultural mai amplu.

Se poate remarca nu doar adaptabilitatea arhitecturală la diverse nevoi și contexte, ci și păstrarea valorilor fundamentale în evoluția sinagogilor, de la cele timpurii ca Tabernacul și Templul lui Solomon, până la variatele forme contemporane.

La procesul modelării concepției sinagogilor îndrumările Talmudului au jucat un rol crucial, de la orientarea spre Ierusalim și separarea genurilor până la direcții privind construcția și restaurarea. Se poate spune ca acest cumul de practici au servit ca un ghid spiritual pentru a păstra conexiunea profundă dintre arhitectură și credință.

Deși exista o varietate de stiluri și moduri de interpretare, sinagogile rămân locuri de adunare a comunității evreiești pentru a se conecta la divinitate și la rădăcinile lor istorice.

Chiar și într-un context modern, arhitectura sinagogilor păstrează elemente esențiale și simboluri ce amintesc de originile și valorile fundamentale ale comunității evreiești.

Prin urmare, arhitectura sinagogilor prezintă mai mult decât o expresie a esteticii sau funcționalității, ci un mijloc prin care credința, tradiția și identitatea se unesc pentru a crea spații sacre care rămân în centrul vieții comunității evreiești.

2.1.2. Biserica

Fig. 6. Biserica Neagră, Brașov, România (sursă: Jorge Láscar, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/obXeeV)

Bisericile în calitate de lăcaș de cult au avut o importanță deosebită ca reprezentări ale spiritualității, coeziunii comunitare, inovației arhitecturale și chiar a puterii sociale în teritoriu de-a lungul istoriei. Evoluția bisericilor, reflectă transformările rafinate și profunde ale valorilor, credințelor și perspectivelor artistice specifice fiecărui moment istoric, încă din vremurile străvechi, de la modestele locuri de închinare din până la construcțiile impunătoare pe care le obervăm astăzi.

Pe măsură ce societățile au evoluat, aceste lăcașe de cult au devenit nu doar locuri de rugăciune, ci și centre ale vieții comunitare. Bisericile au fost adesea spații de întâlnire pentru discuții, luare de decizii chiar și manifestări culturale. Comunitățile și-au exprimat identitatea colectivă și au creat legături sociale puternice.

Adunările religioase au avut loc în locuințelor particulare ale credincioșilor în primele trei secole ale evoluției religiei creștine pentru a evita persecuția în contextul politic al Imperiului Roman, unde practica religiosă creștină era interzisă. Aceste locuințe

personale, au devenit spații de rugăciune și adunare pentru credincioși, într-o manieră adaptată. Practicile religioase nu erau separate de activitățile casnice obișnuite, ci se desfășurau în paralel cu ele (Sessa, 2009).

Fig. 7. Dura Europos[1] , domus eclezie cea mai veche biserică – locuință documentată, localizat în Siria de astăzi (Sursă: Heretiq, CC BY-SA 2.5, via Wikimedia Commons)

Această paradigmă a început să se schimbe pe măsură ce religia creștină câștiga tot mai mulți adepți deci influență. Edictul de toleranță emis de Împăratul Constantin în anul 313 e.n., cunoscut sub numele de Edictul de la Milano[36], a marcat o schimbare semnificativă în acest context.

Prin adoptarea acestui edict s-a pus capăt persecuțiilor asupra creștinilor și s-a garantat libertatea religioasă a acestora în cadrul

[36] Edictul de la Milano, cunoscut și sub denumirea de Edictum Mediolanense, reprezintă o declarație oficială emisă în anul 313 de către Licinius și Constantin I. Această declarație a asigurat o garanție a toleranței religioase în cadrul Imperiului Roman.

Imperiului Roman. Printre consecințele acestui edict s-a numărat si acordarea creștinilor posibilitatea de a se aduna public și în mod legal în clădiri destinate practicilor religioase creștine, moment ce a marcat începutul unei faze noi în evoluția arhitecturii religioase creștine. Astfel construirea bisericilor și catedralelor a devenit nucleul adorării și comunitate pentru adepți.

Tranziția de la adunările în locuințe particulare la biserici și catedrale dedicat exclusiv practicilor religioase a reprezentat o schimbare importantă în modul în care credincioșii creștini își exprimau credința. Procesul a conturat nu doar aspectele spațiale ale practicii religioase, ci a contribuit și la evoluția identității religioase creștine în cadrul societății romane târzii și medievale (Athanasius Yevtich, 2013).

Fenomenul diversității arhitecturale în contextul bisericilor reprezintă un domeniu de cercetare semnificativ, unde interacțiunea dintre credință, cultură și evoluția artistică se manifestă în mod complex. În contextul diferitelor ramuri ale creștinismului, precum catolicismul, ortodoxismul și protestantismul, se conturează o varietate impresionantă de stiluri arhitecturale. Fiecare ramură a creștinismului și fiecare regiune geografică au adus propriile influențe și tradiții în arhitectura bisericilor, rezultând într-o gamă largă de expresii arhitecturale .

Deși variațiile stilistice și arhitecturale pot fi evidente între diverse ramuri ale creștininismului, multe dintre aceste edificii împărtășesc trăsături arhitecturale fundamentale comune. (Henry-Claude et al., 2001)

Elementele comune fundamentale nu numai că sugerează o conexiune cu primele forme de arhitectură bisericească, dar și explică modul în care credința creștină a influențat evoluția arhitecturală.

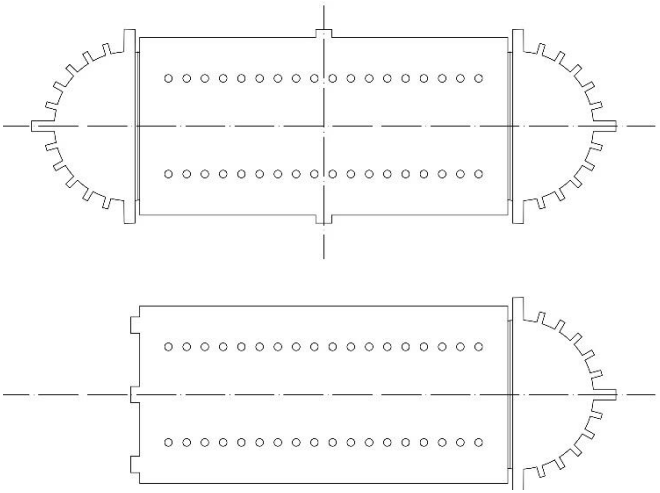

Fig. 8. Schemă comparativă Bazilica Romană (sus) versus Bazilică Creștină (jos) (sursă: Autorul)

Aceste elemente esențiale au rămas ca o moștenire a rădăcinilor religioase și culturale comune ale creștinismului, în ciuda evoluției și schimbării de-a lungul secolelor,

Un accent în contextul evoluției formelor arhitecturale merita pus pe ipoteza conform căreia primele biserici au preluat modelul bazilicii romane de origine păgână. Aceasta ipoteză se bazează pe observația că bazilica romană, utilizată pentru întâlniri publice și scopuri judiciare, a furnizat o bază pentru a găzdui adunările comunităților creștine. Primele biserici creștine au prezentat planuri bazilicale, cu o navă centrală și nave laterale, sugerând influența acestui model anterioară creștinismului. (Ioan, 2010)

Cu toate acestea, adaptarea modelului bazilical la nevoile și simbolistica specifică creștină a condus la inovații și dezvoltări ulterioare.

De-a lungul timpului, fiecare ramură a creștinismului a contribuit la dezvoltarea propriei sale identități arhitecturale, prin adăugarea de elemente decorative, structuri și simboluri unice.

Această adaptare a fost influențată de diversitatea culturală, practicile liturgice și teologia fiecărei ramuri.

„Bazilică" este un cuvânt derivat din grecescul *basilikê*, care înseamnă „sală regală", iar *basileus*, în traducere înseamnă „rege". În arhitectură *basilikê* are o semnificație specială, deoarece în Atena antică *basileus* avea și un alt înțeles. Atena, ca oraș, era condusă de arhonți sau magistrați șefi, iar cel funcția cea mai importantă avea titlul de „Rege Arhon", sau *Archon Basileus*.

În Atena termenul *basilikê* era folosit și ca titlul dat clădirii în care acesta își desfășura activitatea, de regulă o clădire din piață, clădire închisă pe trei laturi dar deschisă printr-o colonadă spre piață. Deci, în timp ce *basilikê* a continuat să însemne „palat", atenienii au dat cuvântului și un sens local „un pridvor lângă un spațiu deschis". De fapt, acest sens local atenian a ajuns ulterior să se răspândească în întreg Imperiul Roman unde descria un loc de întâlnire acoperit care se deshidea către forum, loc în care oamenii se puteau adăposti pe vreme caldă sau ploioasă. (Wilkinson, 2014)

În secolului al XV-lea, Leon Battista Alberti[37] a propus ipoteza că modelul tipologic al bazilicii a servit drept fundament pentru dezvoltarea arhitecturii religioase creștine. Cu toate acestea, în anii `50, această teorie a fost supusă unei revizuiri de către cercetătorii din domeniul arhitecturii, care au ajuns la concluzia că stilul bazilical implica, în realitate, o gamă extrem de variată de configurații, rezultând astfel o diversitate de planuri arhitecturale, fiecare putând servi drept model pentru structurile bisericilor. (Alberti, 1992)

Sfântul Isidor[38] furnizează o definiție ecleziastică a termenului de bazilică care se aliniază cu semnificația originară greacă de "palat". El identifică bisericile drept "basilicae", deoarece acestea sunt locuri

[37] Leon Battista Alberti (1404- 1472) filozof italian și umanist, scriitor, arhitect, pictor, sculptor, filozof și umanist a perioadei Renașterii. Pe lângă aceste domenii, interesul său a cuprins și lingvistica, muzica și arheologia.

[38] Isidor din Sevilla (în latină: Isidorus Hispalensis; cca. 560 - 4 aprilie 636) a fost un erudit, teolog și arhiepiscop hispano-roman din Sevilia. El este considerat, conform cu cuvintele istoricului din secolul al XIX-lea Montalembert, "ultimul erudit al lumii antice". El este autorul ‚Etymologiae' sau ‚Origines', considerat prima enciclopedie a culturii occidentale.

dedicate adorării și sacrificiilor aduse lui Dumnezeu, Regele care domnește asupra tuturor' (Barney et al., 2006)

În esență, în arhitectura bisericilor sunt prezente elemente care se repetă și se regăsesc, indiferent de stilul sau epoca în care au fost construite. Aceste caracteristici includ orientarea altarului către punctul cardinal est și o succesiune bine definită a spațiilor de la zonele profane la cele sacre, cum ar fi pronaosul, naosul și altarul.

Din perspectiva planului arhitectural, variate configurații pot fi adoptate în proiectarea unei biserici. Aceasta poate adopta o dispunere sub forma unei săli, caracterizată de o directive longitudinală în care spațiile se dezvoltă de-a lungul unei axe ce se întinde de la intrare până la altar. De asemenea, poate adopta o configurație de tip central, cum ar fi un plan circular, sau un plan cruciform, exemplificat de forma de cruce greacă înscrisă.

Transformarea planurilor de tip sală a avut o evoluție distinctă în contextul arhitecturii occidentale în comparație cu cea estică după separarea dintre Biserica Apuseană și cea Bizantină[39], spațiile sacre ale acestor două tradiții au preluat caracteristici distinctive, deși, în esență, ele sunt compuse din trei componente esențiale: pronaos (nartex), naos (navă) și altar. Această diviziune spațială în trei părți constituie un gest simbolic, cu referințe atât la conceptul de Sfântă Treime, cât și la Cortul Mărturiei asociat cu figura lui Moise (Necula, 1998).

În contextul arhitecturii bisericești ortodoxe, structura spațială și organizarea interioară a bisericilor sunt impregnate de semnificații simbolice și profunde. Acest fapt poate fi observat în mod distinct în modul în care spațiul este organizat în jurul a două axe principale: un ax longitudinal și un ax vertical. Axul longitudinal se întinde de la accesul bisericii către altarul aflat capătul opus. Acesata directionare reflectă traseul liturgic și procesiunea sacră a credincioșilor către locul central al slujbelor religioase - altarul, care simbolizează

[39] Marea Schismă din 1054 a fost o separare majoră în istoria creștinismului, când Biserica Catolică (Biserica Romei) și Biserica Ortodoxă (Biserica Greacă) s-au divizat din motive teologice și rituale. Această schismă a avut loc în anul 1054 și a dus la dezvoltarea a două tradiții creștine distincte în Europa și Orientul Mijlociu.

prezența lui Dumnezeu și este asociat cu Taina Euharistiei[40]. Acest ax reprezintă în mod spiritual și ritualic călătoria credincioșilor către Divin.

Axul vertical se manifestă prin existența cupolei, care se înalță deasupra altarului sau a spațiului central al bisericii. Cupola simbolizează cerul și transcendența, conectând spațiul pământesc cu sfera divină. Aceasta reprezintă și centralitatea lui Dumnezeu în credința ortodoxă. In cele mai multe cazuri, cupola este decorata cu fresce sau mozaicuri ce reprezintă imaginea lui Hristos Pantocrator, subliniind suveranitatea și prezența divină.

În ceea ce privește circulația în interiorul bisericii, credincioșii urmează de obicei axul longitudinal în timpul slujbelor și procesiunilor liturgice, reflectând călătoria lor spirituală către comuniunea cu Dumnezeu.

O perspectivă semnificativă asupra evoluției arhitecturii bisericești se conturează în comparație cu tradiția occidentală. Ilustrația prezentată în Fig. 9. Evoluție tipologica a bisericilor sugerează modul în care planul bazilical caracteristic primei perioade a arhitecturii creștine a evoluat în catedralele occidentale mai complexe, cu transepturi, nave multiple și abside adiționale. În același timp, bisericile ortodoxe se caracterizează deseori prin adoptarea planurilor centrate, cu cupola ca element central al spațiului sacru.

Bazilica Sfântului Petru din Roma, construită sub îndrumarea împăratului roman Constantin în urma propriei sale convertiri la creștinism, reprezintă un moment de tranzitie arhitecturală semnificativă și sursă de inspirație pentru conceperea bisericilor ulterioare. Această bazilică a marcat o schimbare în abordarea construcției bisericești și a servit ca model pentru numeroase edificii religioase ce au urmat în decursul istoriei.

În primele decenii ale secolului al IV-lea, prăbușirea Imperiului Roman de Apus a condus la o decizie strategică a împăratului Constantin de a muta capitala în estul imperiului, în orașul cunoscut în prezent ca Istanbul (Constantinopol). Această

[40] Euharistia, cu rădăcini în termenul grecesc "eucharistía" (transliterat ca "mulțumirea" sau "aducerea de mulțumire"), reprezintă ritualul fundamental al practicii religioase creștine. Acest ritual implică consumarea pâinii și vinului, fiind bazat pe credința că aceste elemente conțin prezența lui Isus Hristos.

transformare a dus la dezvoltarea culturii creștine în acea regiune, având ca rezultat continuarea și adaptarea tradițiilor clasice, până în anul 1453[41], când a fost cucerit de către Imperiul Otoman. În timpul perioadei bizantine, sub conducerea imparatului Constantin XI, orașul a devenit un centru important pentru artă și arhitectură și a servit drept punct focal pentru dezvoltarea unor stiluri distincte, inclusiv în ceea ce privește construcțiile bisericești. (Wesler, K.W., 2012)

Sub influența acestui mediu cultural și religios vast, arta și arhitectura bizantină au experimentat o perioadă de creativitate și inovație. Acest fapt a dus la dezvoltarea unei tradiții puternice de reprezentări sacre și a unor expresii arhitecturale unice. De exemplu, caracteristica semnificativă a bisericilor bizantine a fost utilizarea cupolelor mari și impunătoare, care au devenit un element iconic al arhitecturii bizantine. Aceste cupole nu numai că au avut un impact vizual impresionant, ci au și avut semnificații profund simbolice și teologice.

[41] Căderea Constantinopolului, cunoscută și sub denumirea de cucerirea Constantinopolului, a reprezentat capturarea capitalei Imperiului Bizantin de către Imperiul Otoman. Orașul a fost cucerit la data de 29 mai 1453, în cadrul culminării unui asediu de 53 de zile care începuse la data de 6 aprilie.

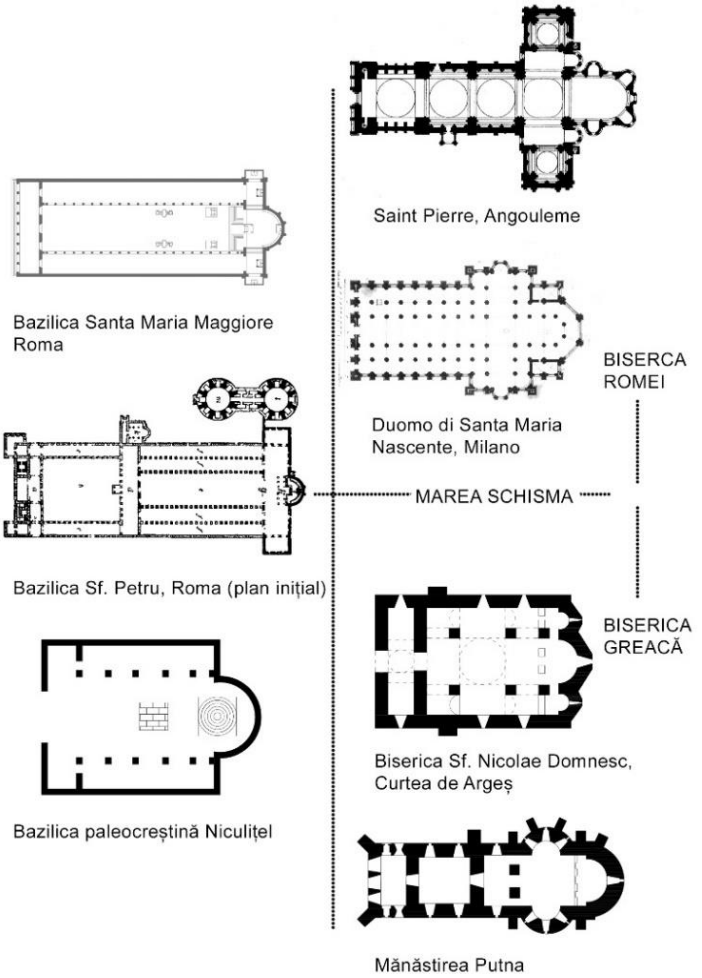

Fig. 9. Evoluție tipologica a bisericilor (surse: Autorul, Basilique Sainte-Marie-Majeure - Rome, Plan - Jchancerel, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons; Ground-Plan of the original Basilica of St Peter's at Rome. - Project Gutenberg Distributed Proofreaders, Public domain, via Wikimedia Commons; Plan de la cathédrale Saint-Pierre d'Angoulême (16). Georg Dehio/Gustav von Bezold, Public domain, via Wikimedia Commons; Domul din Milano, The British Library, No restrictions, via Wikimedia Commons)

Configurația planimetrică bazilicală a edificiilor de cult în arhitectura creștină timpurie consta, în general, dintr-un ansamblu format din pronaos, sau vestibulul de acces situat la extremitatea vestică; naosul, reprezentând sala principală sau nava bisericii, caracterizată de un acoperiș în două ape confecționat din lemn, spațiu destinat adunării credincioșilor, însoțit de una sau două culoare laterale ce încadrează naosul și sunt delimitate de acesta printr-o serie de coloane amplasate la intervale regulate; și o absidă, fie semicirculară, fie dreptunghiulară, plasată în partea de est și destinată serviciului clerical.

Ulterior, planului bazilical a primit un transept, un spațiu perpendicular pe naos pe o axă nord-sud și care iese din limitele naosului pentru a forma un plan cruciform. Transeptul este cel mai adesea întâlnit în arhitectura bisericilor din occident.

Un plan tipic al unei biserici ortodoxe este compus și azi din aceste trei spații principale: un pronaos, naos și altar. Aceste spații sunt ordonate succesiv de-a lungul unei axe orientate vest - est (pronaosul și intrarea în vest și altarul spre est) și sunt delimitate unul de celălalt prin intermediul unor elemente arhitecturale, cel mai adesea elemente decorative care servesc drept barieră fizică dar nu neapărat vizuală. Orientarea Est-Vest poate simboliza mișcarea credinciosului din întunericul păcatului (Apusul) în Lumina Adevărului (Estul). Altarul se află la est de naos deoarece Hristos, este simbolizat de răsaritul soarelui iar noi ca și credincioși așteptăm venirea lui Hristos de la Răsărit (Isaia 41, Ezec 43).

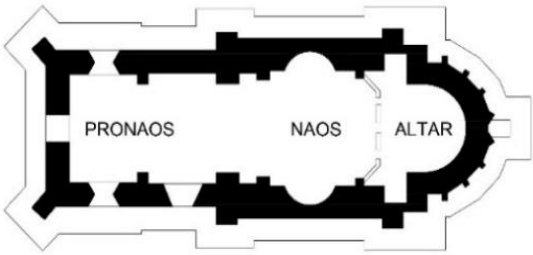

Fig. 10. Schemă plan tipic ortodox. (Sursa: Autorul)

Există filtre succesive de la accesul principal în biserică și până în altar, fiecare spațiu nou accesat fiind „altarul” celui deja parcurs.

Pronaosul are rol de spațiu de inițiere la intrarea în biserică și era în mod tradițional folosit de persoane sau copii care sunt pregătiți sa fie botezați, necredincioși, penitenți și cei de altă religie care nu sunt admiși în mod corespunzător printre credincioși. (Moldovan, 2018)

În prezent, majoritatea bisericilor au atribuit funcțiunii de pronaos rolul de a găzdui materiale catehetice, lumânări (parte integrantă a ritului ortodox) și cutia milostivirii, folosită pentru colectarea donațiilor. Prin urmare, pronaosul a pierdut în mare măsură funcția sa tradițională.

Pe de altă parte, naosul continuă să fie spațiul central al bisericii. De regulă, acest spațiu reprezintă cel mai amplu din cadrul unui lăcaș de cult ortodox și a avut în trecut o funcționalitate orientată către credincioșii botezați, cum ar fi coriștii, cântăreții, cititorii și enoriașii. O caracteristică deosebită a bisericilor ortodoxe, în contrast cu cele din tradiția protestantă sau catolică, este absența stranelor.

În partea frontală a naosului, pe o latură, se găsește amvonul, o structură similară unui balcon sau o piesă de mobilier, de unde se citesc Evanghelia, se țin predici și se oferă Sfânta Împărtășanie.

Altarul (uneori si sanctuarul) este întregul spațiu care înconjoară masa altarului principal (vechiul prestol slavon), altarul lateral (proscomidia) unde se prepară pâinea și vinul pentru Liturghie, diaconiconul unde se păstrează cărți, moaște și veșminte, iar scaunele pentru cler și catedra preotului. Altarul este separat de naos printr-un catapeteasmă și este un spațiu rezervat clerului (subdiaconi, diaconi, preoți și episcopi). O absidă este în general folosită pentru a închide partea din spate a Sanctuarului.

Arhitectura bisericilor, împreună cu simbolistica și semnificațiile teologice prezente, reprezintă concepții ale modului în care credința creștină a luat formă și s-a manifestat în teritoriu de-a lungul timpului.

Bisericile nu sunt doar construcții fizice, ci și locuri de întâlnire între sacru și profan, dintre credință și artă. Studierea evoluției acestor edificii sacre oferă o perspectivă mai profundă asupra complexității umane și a modului în care spiritualitatea și creativitatea s-au interconectat pentru a da naștere unor locuri cu semnificații profunde.

Analiza transformărilor arhitecturale și funcționale ale bisericilor de-a lungul istoriei nu relevă doar evoluția stilistică și tehnică a acestor edificii, ci și modul în care acestea au contribuit în mod fundamental la consolidarea identității religioase și culturale a comunităților. Bisericile au avut rol, pintre altele, de-a lungul secolelor, de reper spiritual, loc de coeziune socială și expresie materială a credinței, ceea ce le situează în centrul unor procese complexe de continuitate și schimbare. Studiul acestor edificii sacre se impune, așadar, ca demers indispensabil pentru o înțelegere cuprinzătoare a modului în care arhitectura și credința au modelat, împreună, formele de organizare și expresiile identitare ale societăților.

2.1.3. Moscheea

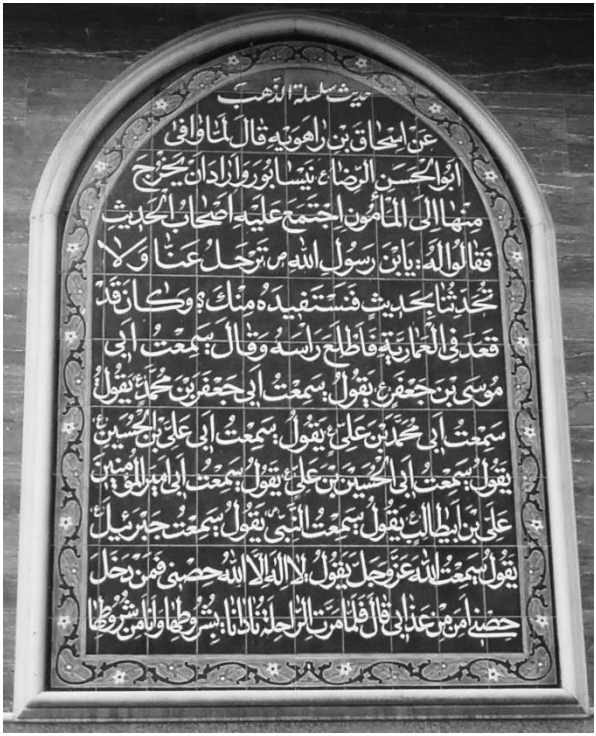

Fig. 11. Traducerea sensurilor Nobilului Coran (Sursa: Jamal Nazareth, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Moscheea, în calitate de instituție fundamentală în reglia Islamică, a avut o evoluție complexă și dinamică de-a lungul istoriei. Moscheile au suferit transformări semnificative din punct de vedere arhitectural și cultural, având originile în locuința Profetului Muhammad, care inițial a servit drept loc de adunare pentru rugăciune și activități comunitare. De la structurile simple cu curți deschise, până la obiecte arhitecturale sofisticate, evoluția acestor spații sacre a fost modelată de necesitățile și influențele specifice ale diverselor perioade și regiuni în care au fost edificate.

Aceste edificii au acționat ca centre comunitare, educaționale și sociale, reprezentând nu doar locuri de cult, ci și nuclee ale vieții comunitare. Arhitectura moscheilor s-a adaptat și a înglobat caracteristici proprii culturii și arhitecturii locale, astfel încât fiecare regiune și perioadă istorică și-a exercitat propriile influențe asupra expresiei și funcționalității acestora.

Coranul[42] nu oferă o descriere detaliată a unei configurații arhitecturale specifice pentru moschei. Într-un context tradițional, este atribuit profetului Muhammad enunțul: „Atunci când sosește vremea rugăciunii, roagă-te acolo, căci acel loc devine o moschee", reiterând astfel absența unei prescripții arhitecturale rigide. (Sahih al-Bukhari 438, Book 8 - Prayers (Salat, Hadith 87)

Cuvântul arab pentru "moschee", masjid, derivă din verbul sajada (cu semnificația de a se prosterna), indicând astfel că sensul literal al masjid-ului este "un loc pentru prosternare".

În cele 28 de mențiuni ale masjid-ului din Coran, nu se face nicio referire la caracteristici fizice sau spațiale specifice ale unei moschei, aceasta subliniind conexiunea în credință și faptul că nimic din ceea ce este material nu este considerat intrinsec sfânt în Islam.

Cu toate acestea, Coranul menționează în mod explicit necesitatea de a se orienta către Mecca în timpul rugăciunii. Astfel, qibla[43] servește ca singura cerință "spațială" în contextul moscheilor. După cum a evidențiat H. Masud Taj[44] „Orice definiție a moscheii lipsită de qibla este eronată; orice adaos stilistic la definiție (cea care are cupole, minarete etc.) este de prisos." (Nasser, n.d)

---

[42] Coranul (pronunțat în limba română: /koran/; în limba arabă: القرآن al-Qur'ān, cu sensul de „Citire", „Recitare", derivat din verbul qara'a, care înseamnă „a citi", „a recita cu voce tare") reprezintă textul sacru central pentru comunitatea musulmană și conține revelațiile comunicate direct de către Dumnezeu (Allāh în limba arabă) prin intermediul îngerului Gavril către profetul Muhammad, în limba arabă. În această perspectivă, Coranul este considerat ca fiind expresia directă a Cuvântului divin.

[43] Termenul "qibla" (în limba arabă: قِبْلَة, pronunțat: qiblah, derivat din cuvântul "qiblah" care înseamnă "direcție") desemnează direcția către Kaaba din Moscheea Sacră din Mecca, spre care se îndreaptă musulmanii în diferite contexte religioase, în special în timpul rugăciunii "salah".

[44] H. Masud Taj poet, arhitect și profesor adjunct premiat la Școala de Arhitectură Azrieli de la Universitatea Carleton.

Semnificația moscheii derivă din respectarea stării de puritate rituală pe care credincioșii o mențin în interiorul său și din orientarea spațiului de rugăciune către Kaaba[45] din Mecca. Prin urmare, caracterul sacru al unei moschei provine în principal din comportamentul și puritatea celor care o vizitează, precum și din direcția către care se îndreaptă în timpul rugăciunii. (Weisbin, n.d.)

Majoritatea moscheelor istorice nu există ca structuri izolate, ci sunt parte a unui ansamblu mai extins care adăpostește adesea și instituții de caritate, cum ar fi cantine pentru nevoiași, spitale și școli. Edificarea acestor instituții filantropice reprezintă un element semnificativ în cultura islamică, contribuind parțial la cel de-al treilea pilon al islamului, care îndeamnă credincioșii să doneze o parte din veniturile lor în sprijinul celor defavorizați. Astfel, moscheea reprezintă o componentă într-un ansamblu de clădiri învecinate, care formează un complex mai amplu.

Arhitectura unei moschei este puternic influențată de tradițiile regionale, contextul istoric și locul în care este amplasată. Aceste elemente conduc la variații semnificative în stil, decorație și planimetrie. Cu toate acestea, întrucât funcția principală a moscheilor este să ofere un loc pentru rugăciune congregațională, anumite caracteristici arhitecturale devin universale și astfel, sunt prezente în majoritatea construcțiilor de acest tip.

Elementele arhitecturale care au ajuns să definească acest program sunt: sala de rugăciune, curtea (adesea o curte interioară), domul, *mihrab*-ul[46] și posibil cel mai recognoscibil element al unei moschei, minaretul.

---

[45] Kaaba (în limba arabă: ٱلْكَعْبَة, pronunțat: al-Kaʿba, însemnând „Cubul”), este un lăcaș de cult din piatră situată în centrul celei mai importante moschei și a celor mai sfinte locuri din islam, Moscheea al-Haram din Mecca, Arabia Saudită. Aceasta este considerată de către musulmani a fi Bayt Allah (în arabă: بَيْت ٱلله, însemnând „Casa lui Dumnezeu”) și este qibla (în arabă: قِبْلَة, direcția rugăciunii) pentru musulmanii din întreaga lume.

[46] Mihrab, nișă în peretele unei moschei care indică qibla, direcția către Kaaba din Mecca către care musulmanii trebuie să se îndrepte în timpul rugăciunilor. Astfel, peretele în care se găsește mihrabul este numit "peretele qibla".

Moscheea principală a unei localități îndeplinește un rol central în viața religioasă a comunității musulmane din acea zonă. Aceasta este special desemnată pentru desfășurarea rugăciunii

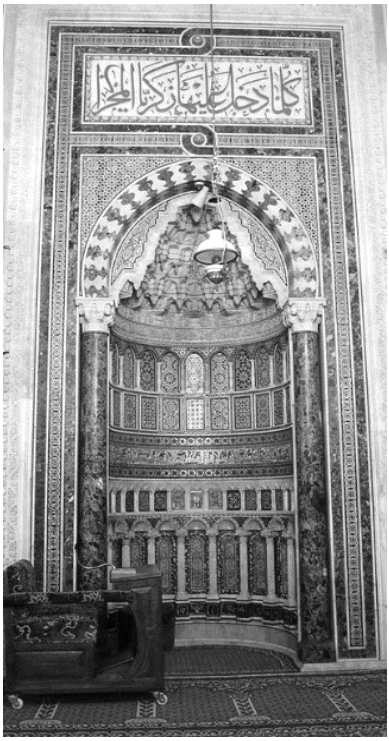

Fig. 12. Mihrabul principal, Moscheea Omeiadă, Damasc (Sursă: Jan Smith, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/8avVgf)

comunitare de vineri, un eveniment important în islam. În limba arabă, această moschee poartă denumirea de "jama masjid," iar aceasta se traduce ca "moscheea de vineri." În contextul islamic, ziua de vineri are o semnificație aparte, fiind considerată ziua cea mai sfântă din săptămână, echivalentă cu Ziua de Sabat în iudaism și Duminica în creștinism. În această zi, musulmanii se adună în moschee pentru a participa la rugăciunea de vineri, cunoscută ca "salat al-jumu'ah."

Această moschee are o importanță deosebită în comunitate, deoarece este locul în care credincioșii se adună în mod regulat pentru a se ruga împreună și pentru a asculta khutbah[47], un discurs religios susținut de imam înaintea rugăciunii de vineri. Această khutbah conține învățături și îndrumări religioase, precum și subiecte relevante pentru comunitatea musulmană.

În literatura islamică și în practica curentă, moscheea principală a unei localități este adesea numită "jama masjid" sau "moscheea de vineri." Acest nume subliniază importanța acestei moschei în organizarea rugăciunii comunitare de vineri și în consolidarea unității și coeziunii comunității musulmane. În limba engleză, aceasta este denumită și "moscheea congregațională," reflectând caracterul colectiv al adunării și rugăciunii care au loc în cadrul ei.

Caracteristică esențială a arhitecturii moscheilor congregaționale este capacitatea lor de a găzdui întreaga populație masculină a unui oraș sau sat (femeile sunt binevenite să participe la rugăciunile de vineri, dar nu sunt obligate să facă acest lucru). Pentru aceasta, moscheile congregaționale, în special cele unde are loc rugăciunea de vineri, trebuie să dispună de o sală mare de rugăciune. Simetria este o practică comună în amenajarea sălilor de rugăciune, aceasta putând fi realizată pe o singură axă sau pe două axe.

În majoritatea moscheilor, sala de rugăciune este înconjurată de o curte deschisă cunoscută sub numele de "sahn". În această curte, de obicei, se găsește o fântână, deoarece apa este atât o resursă valoroasă în țările calde, oferind un răgaz binevenit, cât și importantă pentru abluțiile (curățarea rituală) efectuate înainte de rugăciune.

[47] Khutbah, scris și Khutba, se referă la predica sau discursul ținut de un imam (conducător de rugăciune) într-o moschee în timpul rugăciunii congregaționale de vineri, cunoscută sub numele de rugăciune Jumu'ah. Este o parte importantă a serviciului de rugăciune islamică și are loc chiar înainte de rugăciunea congregației.

Fig. 13. Curtea interioară a moscheei Sultan Ahmet (sursa: Jorge Láscar, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons)

Un element deosebit de important în arhitectura moscheilor este mihrab-ul - o nișă aflată în peretele sălii de rugăciune care indică direcția către Mecca, spre care se roagă toți musulmanii. Acest perete, care conține mihrab-ul, se numește "peretele qibla". Indiferent de locul sau poziția geografică a moscheii, mihrab-ul indică întotdeauna direcția către Mecca, astfel încât un mihrab din India va fi orientat către vest, în timp ce unul din Egipt va fi orientat către est.Adesea, adiacent mihrabului întâlnim și un minbar, echivalentul amvonului în riturile musulmane, acesta este folosit de către imam pentru a ține predici (khutbah).

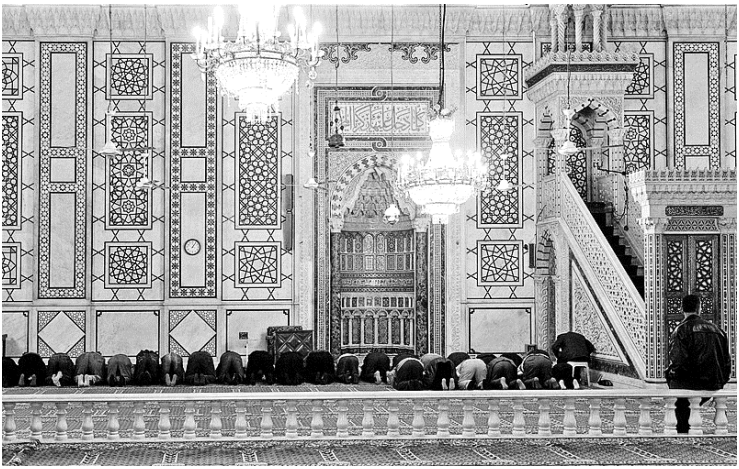

Fig. 14. Mihrab în moschee alături de minbar (sursa: Dosseman, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

În majoritatea moscheilor, se pot distinge una sau mai multe cupole, cunoscute în arabă sub denumirea de "qubba". În contrast cu mihrab-ul, cupola nu are o semnificație specifică în cadrul ritualurilor islamice, ci poartă o însemnătate simbolică în structura moscheii - reprezentând bolta cerului. Decorarea interioară a cupolei subliniază adesea acest simbolism, folosind motive geometrice complexe pentru a crea decorațiuni impresionante. Anumite tipuri de moschei includ mai multe cupole în arhitectura lor în timp ce altele prezintă doar una. În moscheile cu o singură cupolă, aceasta este amplasată întotdeauna deasupra zidului qibla, fiind astfel poziționată în cea mai sfântă zonă a moscheii.

Un element de referință în ceea ce privește arhitectura moscheilor îl reprezintă minaretul[48], un turn înalt și suplu, atașat sau adiacent unei moschei, de unde este rostită chemarea la rugăciune

[48] La începutul secolului al IX-lea, primele minarete au fost amplasate vizavi de zidul qibla. Deși acest plasament nu a fost benefic pentru a ajunge la comunitate pentru chemarea la rugăciune, el servit ca o mărturie a faptului că regiunea era islamică și au contribuit la diferențierea moscheilor de arhitectura din jur și a acționat ca simbol al autorității politice și religioase a conducătorilor musulmani.

pentru credincioși. Minaretele adoptă o varietate de forme diferite, inclusiv cele celebre cu spirală de la Samarra[49], precum și cele înalte și subțiri cunoscute sub denumirea de "minarete creion" din perioada Imperiului Otoman în Turcia. O formă predominantă este minaretul de formă pătrată, răspândit mai ales în regiuni precum Siria, Africa de Nord și Spania.

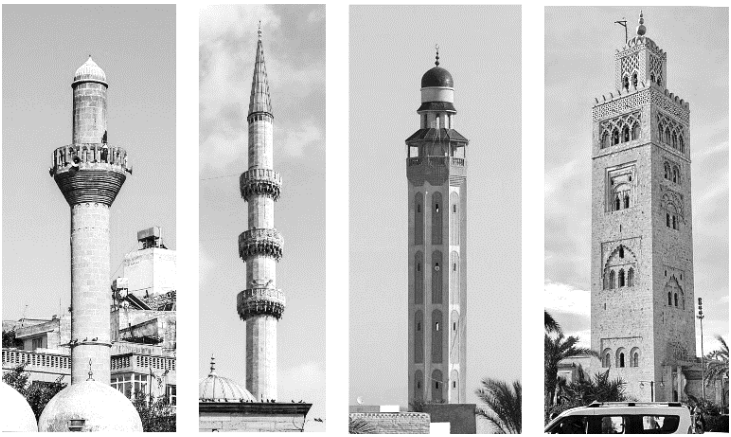

Fig. 15. Schema câteva tipuri de minarete. (sursa: DRAGANCESTIC, Bernard Gagnon, Amélie Tsaag Valren, via Wikimedia Commons)

Stilurile arhitecturale islamice din diferite regiuni ale lumii musulmane prezintă variații semnificative, reflectând tradițiile locale, culturile și disponibilitatea materialelor de construcție. Printre această diversitate stilistică, două stiluri notabile sunt stilul maur, din Spania, și stilul otoman din Turcia. Moscheile din aceste regiuni prezintă caracteristici arhitecturale distincte și unice, ușor de recunoscut. Stilurile maur și otoman au evoluat dintr-o bogată inspirație religioasă

[49] Marea Moschee din Samarra este o moschee din secolul al IX-lea d.Hr. situată în Samarra, Irak. Moscheea a fost comandată în 848 și finalizată în 851 de către califul Abbasid Al-Mutawakkil care a domnit (în Samarra) din 847 până în 861. La momentul construcției, era cea mai mare moschee din lume. Este cunoscut pentru minaretul său înalt de 52 de metri înconjurat de o rampă în spirală.

și au lăsat o amprentă semnificativă în arhitectura islamică. Aceste stiluri arhitecturale reprezintă o concentrare a secolelor de cultură, reușind să integreze valorile colective și straturile succesive ale culturilor din Africa de Nord, Peninsula Iberică și Anatolia. Ele constituie o expresie supremă a stilurilor arhitecturale medievale și reprezintă un patrimoniu arhitectural deosebit în lumea islamică.

Constructorii musulmani, meșterii și artiștii au contribuit la crearea acestor stiluri arhitecturale, care se regăsesc și în prezent în arhitectura tradițională marocană, islamică spaniolă și turcească.

Tipologii de Moschee

Moschea hipostilă

Termenul "hipostil" derivă din limba greacă și se referă la o colonadă acoperită, semnificând literalmente "sub coloană" (hypo - sub, stylos - coloană). (DEX,2009)

Acest concept a fost adoptat de arheologi pentru a descrie trăsăturile distinctive ale templelor antice egiptene. Pe parcursul evoluției sale, stilul hipostil a dobândit preeminență în concepția arhitecturală a moscheilor, devenind o caracteristică definitorie a arhitecturii islamice medievale timpurii. În decursul secolelor, în moscheile persane și turcești, cupolele și bolțile mărețe au început să influențeze și să înlocuiască structurile hipostile tradiționale, însă moscheile hipostile islamice continuă să fie frecvente și sunt adesea integrate cu elemente arhitecturale inovatoare (Weisbin, n.d.).

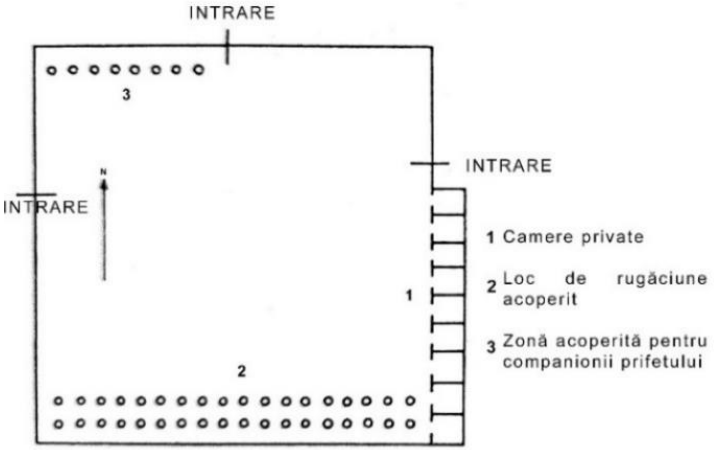

Fig. 16. Reconstituirea casei din Medina a Profetului Mohamed (sursa: Riad Salih, CC BY 4.0, via Wikimedia Commons)

Casa profetului Mohamed a servit ca sursă de inspirație pentru primele lăcașe de cult islamice. Curtea spațioasă a casei sale a fost locul inițial de adunare pentru comunitatea musulmană timpurie. Această curte și clădirea în sine au devenit modelul prototip pentru primele moschei musulmane. (Weisbin, n.d.)

Moscheea hipostilă, ca o adaptare pragmatică a planului inițial al locuinței Profetului, a evoluat într-o tipologie preeminentă în timpul califatelor arabe, devenind ulterior un model de referință în edificarea moscheilor Umayyad și în variatele tradiții ulterioare ale arhitecturii islamice.

Acest tip particular de moschee constă în mod obișnuit dintr-o sala sprijinită de coloane dispuse într-o rețea ortogonală, cu posibilitatea multiplicării acestora și este înconjurată de o curte adiacentă, la rândul său îngrădită de o colonadă. În anumite cazuri, planul hipostil prezintă o navă centrală care conduce spre mihrab, amintind astfel de configurarea basilică a bisericilor bizantine. În această perioadă, minaretul și mihrabul fac primele lor apariții în arhitectura religioasă, minaretul adesea având o secțiune pătrată distinctivă. De asemenea, o cupolă de dimensiuni relativ reduse completează zona din fața mihrabului. În ceea ce privește stilul

arhitectural, în arhitectura Umayyadă, arcul inițial în plin cintru evoluează treptat într-un arc frânt, care ulterior devine arc ogival, devenind preeminent în epocile ulterioare, inclusiv în arhitectura gotică. (Weisbin, n.d.)

Această tipologie de moschee a fost în special răspândită în regiunile arabe și a reprezentat o dezvoltare semnificativă în evoluția arhitecturii religioase islamice, reafirmând astfel impactul și diversitatea formelor arhitecturale în contextul cultural și spiritual al lumii islamice.

Moscheea cu patru iwan

Pe măsură ce moscheea hipostilă devine emblematică pentru perioada islamică timpurie, se observă că începând cu secolul al XI-lea, o nouă tipologie capătă contur: moscheea cu patru iwan-uri. Un iwan reprezintă o structură boltită care se deschide către o curte interioară. Această caracteristică arhitecturală, cu origini în Iranul preislamic, a fost utilizată în arhitectura monumentală și imperială. Fiind strâns asociată cu arhitectura persană, elementul iwan-ului a fost adoptat și în contextul arhitecturii monumentale din perioada islamică. (Weisbin, n.d.)

În cadrul moscheii cu patru iwan-uri, planificarea spațială se desfășoară în jurul unei curți mari, însă spre deosebire de moscheea hipostilă, fiecare perete al curții este punctat de o sală monumentală boltită, numită iwan. În contrast cu sala hipostilă cu coloane, în această tipologie de moschee, patru săli iwan sunt dispuse pe laturile curții, fiecare având propria arcadă și dom înalt.

Această configurație arhitecturală se dovedește notabilă și singulară, fiind în mod special asociată cu arhitectura persană și cu alte regiuni din lumea islamică care au abrazat această tradiție. În contextul unei astfel de moschei, iwan-ul, orientat către Mecca și indicând direcția rugăciunii, capătă adesea dimensiuni impresionante și este adesea integrata cu elemente arhitecturale bogat ornamentate.

Fig. 17. Moscheea din Isfahan de secol 11, Iran (sursa: Diego Delso, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Moscheea cu dom central

Într-o perioadă în care tipologia moscheei cu patru iwan-uri a fost frecvent folosit în multe regiuni ale lumii islamice, se poate observa că Imperiul Otoman a fost unul dintre puținele locuri din sfera islamică centrală în care această tradiție nu a fost predominantă. Planul cel mai des adoptat în arhitectura otomană este cel în care sala de rugăciune este dominată de o cupolă centrală înconjurată de semicupole de dimensiuni mai reduse (Weisbin, n.d.).

Este presupus că arhitecții otomani au fost influențați semnificativ de arhitectura Hagia Sofia din Istanbul, unul dintre cele mai mari exemple ale arhitecturii bizantine, care este caracterizată de o impresionantă cupolă centrală ce domină spațiul său principal.

La sfarsitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, arhitectura religioasă otomană a fost marcată de construirea unui număr considerabil de moschei impresionante. Aceste construcții nu doar că au servit ca locuri de rugaciune, dar au și transmis mesaje de putere și influență pentru Imperiul Otoman. În acest context, multe dintre aceste moschei au încorporat elemente arhitecturale impunătoare, cum ar fi cupolele de dimensiuni considerabile.

Cupola Hagia Sofia, ca un simbol al predecesorilor bizantini, a exercitat o influență profundă asupra arhitecturii moscheilor otomane din acea perioadă. Aceasta a servit ca sursă de inspirație pentru mulți arhitecți otomani, iar modelul său arhitectural a fost imitat și adaptat în diferite moduri. Structura sa monumentală și

cupola sa distinctivă au reprezentat o provocare și o aspirație pentru arhitecții timpului.

Cu toate acestea, Mimar Sinan[50], unul dintre cei mai eminenți arhitecți ai Imperiului Otoman, a adus o contribuție notabilă care a condus la atingerea inovațiilor în ceea ce privește cupolele din arhitectura moscheilor, nivel asociat celebrei Hagia Sofia. Prin abilitățile sale remarcabile, Mimar Sinan a dezvoltat și perfecționat tehnicile de construcție ale cupolelor, aducând inovații semnificative în domeniul arhitecturii. Creațiile sale cuprind cupole ample și complexe, reușind astfel să reconstituie măreția și stabilitatea cupolei Hagia Sofia, însă într-un cadru otoman distinct.

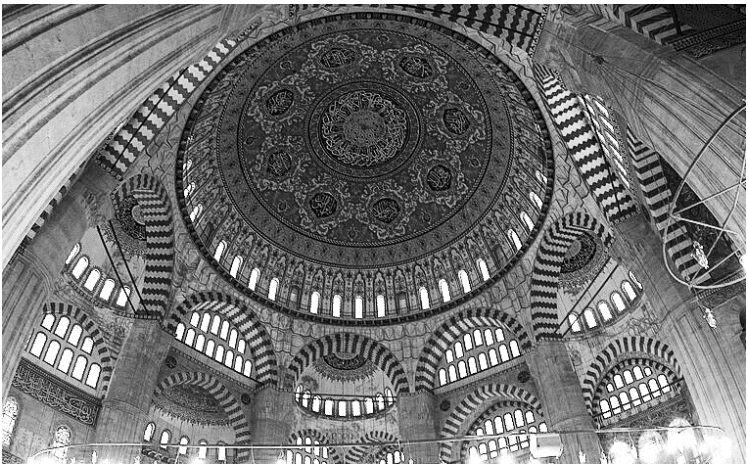

Fig. 18. Dom central, moscheea Selimie, Edirne. (Sursa: Dosseman, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

[50] Mimar Sinan sau arhitectul Koca Sinân Âğâ, (1488/90-1588), arhitect al Sultanilor otomani: Suleiman Magnificul, II. Selim şi III. Cunoscut pentru dezvoltarea stilului otoman, în special în domeniul arhitecturii sacre. Capodopera sa este considerată fi moscheea Selimiye din Edirne.

Fig. 19. Moscheea Selimiye 1568, arh. Mimar Sinan, Edirne, Turcia (sursa: Rob Stoeltje, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons)

De-a lungul istoriei și în cadrul diverselor regiuni geografice, arhitectura moscheilor a suferit transformări distincte, reflectând sensibilitățile culturale și spirituale ale momentului și locului in care s-a situat. De la primele moschei hipostile, inspirate din modelul casei Profetului și concepute pentru a răspunde nevoilor comunităților în creștere, până la moscheile cu patru iwan-uri, care au redefinit arhitectura prin adoptarea unui stil monumental a curților impresionante și mai departe către moscheile cu dom central din perioada otomană, fiecare tipologie aduce cu sine o narativă a dezvoltării și transformării.

Într-o manieră holistică, arhitectura moscheilor a funcționat ca o oglindă a relației intricate dintre spiritualitate și materialitate.

Progresul arhitectural nu a fost limitat la dimensiunea ceremonială, ci s-a extins pentru a reflecta aspirațiile sociale, educaționale și filantropice ale comunităților musulmane. Astfel, moscheile au evoluat adesea în centre de învățare, asistență socială și conexiune comunitară, depășind rolul inițial de spații de cult.

Pe lângă aceasta, diversitatea stilurilor arhitecturale și a tipologiilor de moschei evidențiază influențele culturale și geografice ce au contribuit la configurația lor. De la moscheea hipostilă, cu elementele de coloane și arcade, la moscheea cu patru iwan-uri, în care sălile monumentale înconjoară o curte centrală, sau la moscheea cu dom central, cu cupole impunătoare și semicupole periferice, fiecare tipologie reflectă interpretări distinctive ale principiilor arhitecturale în context islamic.

În acest cadru, personalități notabile precum Mimar Sinan au adus contribuții semnificative în domeniul inovației arhitecturale, subliniind că evoluția nu presupune doar o succesiune de forme și structuri, ci reprezintă manifestarea inteligenței și viziunii umane în adaptarea credinței într-o lume în continuă transformare

Analiza evoluției arhitecturii moscheelor subliniază faptul că aceste lacașe sacre transcend cu mult materialitatea Acestea constituie expresii ale culturii, spiritualității și evoluției umane, reprezentând atât tradiția, cât și inovația în înțelegerea și exprimarea credinței.

2.2 LOC SACRU VERSUS SPAȚIU SACRU

Referindu-ne la noțiunile de "spațiu" și "loc", putem remarca faptul ca termenul de "spațiu" manifestă o abstractizare mai pronunțată în comparație cu cel de "loc". Ceea ce inițial îmbrățișează o natură nediferențiată, devine gradual un "loc" pe măsură ce explorăm cu mai mare profunzime și îi atribuim semnificații distincte.

Dintr-o perspectivă teologică, se poate puncta faptul că spațiul, în conexiune cu dimensiunea temporală, sugerează teritoriul divin pus la dispoziție de către Divinitate pentru a adăposti existența creației sale. În opoziție, "locul" face referire la regiuni concrete din cadrul respectiv, care capătă relevanță datorită experiențelor și evenimentelor unice care au avut loc în acea zonă (Rae, 2017).

Termenii "loc" și "spațiu" reprezintă două noțiuni distincte utilizate frecvent în contexte variate, deși pot prezenta suprapuneri în anumite circumstanțe. Conceptul de "loc" desemnează o locație specifică, singulară, caracterizată de trăsături particulare ce o diferențiază de alte locuri. Acest termen este frecvent corelat cu un sentiment de identitate, semnificație și atașament. Locurile pot adopta o formă fizică, cum ar fi parcuri sau clădiri, sau pot fi de natură conceptuală, precum situri culturale sau istorice. Definirea locurilor se realizează adesea prin prisma elementelor lor geografice, semnificației culturale, interacțiunilor sociale și experiențelor umane asociate cu acestea.

Fig. 20. Stonehenge, Wiltshire, Anglia. (Sursă: Gareth Wiscombe, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons)

Pe de altă parte, precizat și anterior, "spațiul" este un concept mai abstract și mai extins, care acoperă dimensiunile fizice și implică absența materiei. Acesta se referă la măsura tridimensională în care obiectele ocupă și evenimentele au loc. Spațiul poate fi considerat ca fiind conținător de lucruri și fenomene. Este un termen adesea folosit în contexte științifice, matematice și filozofice pentru a descrie universul, spațiul cosmic sau spațiile conceptuale precum spațiile mentale sau virtuale. Spațiul nu este legat de o locație specifică sau definit de caracteristici, ci reprezintă un concept generalizat al unei întinderi sau regiuni unde există lucruri.

Interacțiunea dintre loc, dimensiunea spațială și conceptul de divinitate se manifestă într-o manieră caracterizată de complexitate și subiectivitate. Există posibilitatea ca anumite locuri să dispună intrinsec de o calitate sacră, fapt ce decurge din contextul lor istoric, cultural sau religios. De asemenea, spații diverse pot căpăta atributul sacralității, pe baza experiențelor spirituale personale sau a convingerilor colective ale unei comunități. În plus, ritualurile și practicile efectuate în aceste spații pot contribui la percepția lor sacră

Spațiul sacru, fie el izvorât din natură sau creat de om, este acel spațiu ce leagă omul de divinitate, îl conectează pe acesta la o realitate ce o transcende pe cea a vieții de zi cu zi.

Pădurea, oceanul, deșertul, soarele care răsare sau apune pot fi definite ca fiind sacre, dar oamenii pot crea prin arhitetură locuri în care ne simțim ca fiind parte dintr-o realitate sacră – cum ar fi Templul.

Spațiile naturale sacre se referă la acele locuri, cum ar fi malurile mărilor, formațiunile de stâncă sau locurile în care rețelele energetice ale pământului converg, sau care emană o măreție deopotrivă impresionantă și uluitoare, capabilă să provoace o reîntoarcere a privitorului către acea energie creativă vastă, transcendentă.

Conceptul de templu (în sensul unei construcții sacre) îndeplinește diverse funcțiuni și se constituie pe baza unui ansamblu de principii care conferă acelei entități o natură sacră distinctă în comparație cu orice alt spațiu creat de om. Templul își asumă rolul de a transmite înțelepciunea sau învățăturile străvechi, oferind o hartă a căii către iluminare. Este un spațiu consacrat vindecării, inițierii și expansiunii conștiinței. Acesta devine un loc în care prezența

spiritului divin sau a Divinității este tangibilă, iar el constituie un centru esențial pentru activitățile comunităților spirituale.

În contextul vast al geografiei spirituale sacre, este posibil să identificăm două categorii semnificative în cadrul religiilor monoteiste: *lăcașele de cult* și *locurile sfinte.*

Lăcașele de cult cuprind situri religioase precum biserici, moschei și sinagogi, care servesc ca spații pentru desfășurarea ritualurilor religioase. Aceste edificii adună comunitatea într-un cadru în care aceasta își poate exprima credințele și practica riturile sub îndrumarea liderilor spirituali. Ele au o conotație sacră, care este impregnată în arhitectura în sine a acestor lăcașuri, prin prezența obiectelor liturgice, prin acțiunile preoților și prin practicile rituale efectuate în acest context.

A doua categorie, aceea a locurilor sfinte, cuprinde situri unde observarea unor ritualuri stricte nu este obligatorie, spre deosebire de lăcașele de cult unde aceste ritualuri sunt obligatorii pentru credincioși. În aceste locuri sfinte, credincioșii au o libertate mai mare în ceea ce privește prezența lor, frecvența participării și gradul de implicare. Aceste locuri sunt caracterizate de o prezență mai intensă a sacralității, fiind adesea asociate cu evenimente miraculoase sau conținând urme fizice ale divinității (relicve, moaște etc.). Locurile sfinte sunt adesea asociate cu pelerinajul individual sau colectiv.

Reprezentările și practicile religioase sunt înscrise în spații demarcate și specializate. În alți termeni, acestea sunt "localizate". Desemnarea "locului sacru", într-un sens foarte larg, poate fi rezervată pentru orice spațiu care vine in sprijinul venerării religioase și este dedicat comunicarii cu entitățile supranaturale. În aceste locuri sunt îndeplinite ritualuri, exista intermediari între supranatural și om și există obiecte care facilitează acest contact.

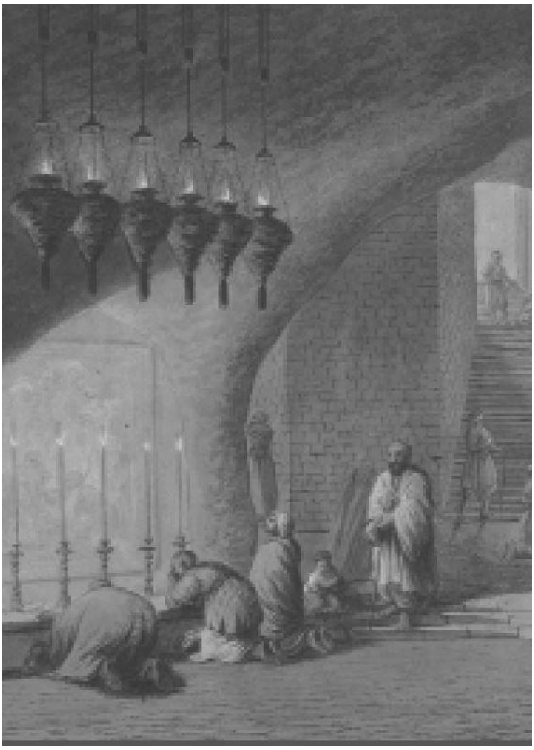

Fig. 21. The Grotto of the Ntivity, Betleem, Luigi Mayer
(sursa: Luigi Mayer, CC BY 4.0, www. Rawpixel.com)

Lăcașele de cult, ca forme arhitecturale cu semnificații sacre, prezintă, în mod predominat, o notabilă tendință spre a fi monoreligioase. Această caracteristică se conturează sub influența multiplelor roluri și funcții pe care aceste construcții le îndeplinesc în cadrul comunităților religioase. În acest context, lăcașele de cult funcționează nu doar ca simple edificii arhitecturale, ci și ca puncte de convergență și adunare pentru credincioși, acționând ca inimi ale comunităților religioase locale.

Vocația centrală a acestor edificii de a facilita ritualuri, ceremonii și adunări religioase contribuie în mod esențial la

orientarea lor către o singură tradiție religioasă. Într-un mediu în care credințele și practicile religioase pot fi extrem de specifice și definitorii pentru o anumită comunitate, lăcașele de cult sunt proiectate și utilizate într-un mod care să răspundă nevoilor spirituale și culturale distincte ale grupului religios în cauză. Acest aspect, adesea intrinsec cu identitatea și coeziunea socială a comunității, contribuie la crearea unui cadru specific și închegat pentru desfășurarea ritualurilor religioase și pentru exprimarea valorilor culturale specifice.

De asemenea, lăcașele de cult sunt caracterizate de subordonarea și controlul lor ierarhic, atât în ceea ce privește aspectele religioase, cât și cele instituționale. În majoritatea cazurilor, aceste construcții sunt plasate sub autoritatea bisericii, moscheei, sinagogii sau altor organizații religioase, care exercită supravegherea și gestionarea lor. Acest control strâns reflectă nu numai dorința de a menține tradițiile și practicile specifice ale unei anumite religii, ci și de a asigura coerența interpretărilor doctrinare și liturgice în cadrul comunității religioase.

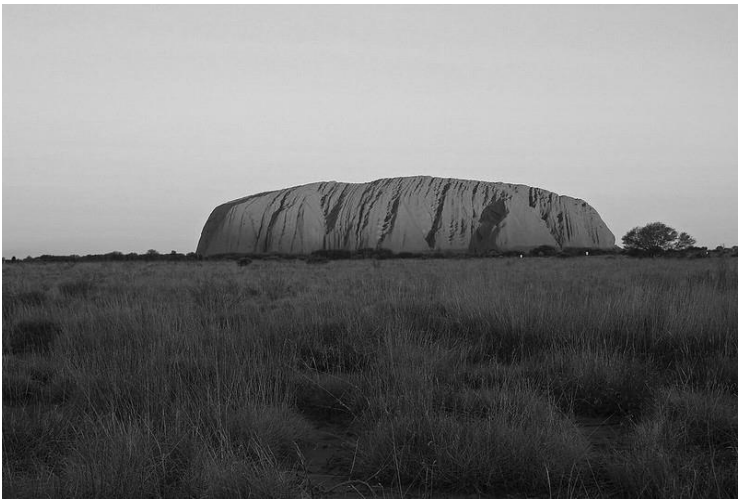

Fig. 22. Uluru, Australia, loc de perelinaj al Aborigenilor Australieni[1] (Sursă: Scott1364, CC BY 2.0,https://www.flickr.com/photos/bluecorvette/)

Caracteristica preponderent monoreligioasă a lăcașelor de cult derivă dintr-o interacțiune complexă între rolul lor central în comunitățile religioase, necesitatea de a susține rituri și practici specifice și controlul impus de ierarhiile religioase sau instituționale respective. Această orientare distinctă accentuează semnificația și profunzimea impactului cultural și spiritual pe care lăcașele de cult îl exercită în cadrul societăților cu orientare religioasă.

Practica împărțirii lăcașelor de cult se observă adesea în momente de criză sau tranziție, precum exemplul din perioada califatelor Umayyade[51] când musulmanii au efectuat rugăciuni în biserici din lipsa moscheilor. În ultimii ani, în anumite țări europene, preoții au alocat spații în biserici pentru rugăciuni colective ale imigranților musulmani.

[51] Califatul Omayyad (661–750 d.Hr.) a fost al doilea califat înființat după moartea profetului islamic Muhammad. Califatul a fost condus de dinastia omeiade.

Conceptul de "împărțire", conform DEX (2009), acoperă o plajă diversă de semnificații, multe dintre acestea având implicații în convingerile și practicile asociate cu locurile sacre. În primul rând, "împărțirea" poate indica "a împărtăși sau a folosi ceva în comun cu altcineva; a participa, a utiliza, a experimenta, a ocupa sau a împărtăși într-un mod colectiv". Totodată, termenul de "împărțire" poate fi interpretat și ca "divizarea în componente distincte".

Deși cazurile de împărțire a lăcașelor de cult de zi cu zi sunt relativ rare, acest act este mai frecvent întâlnit în contextul locurilor sfinte. Aceste situații acoperă o gamă variată de circumstanțe. Formele acestui act variază semnificativ, fie că ne referim, pe de o parte, la siturile sacre fundamentale, strâns legate de evenimentele și figurile fundamentale ale unei tradiții religioase, fie că discutăm, pe de altă parte, despre situri periferice asociate prezenței unor figuri locale, cu trăsături efemere.

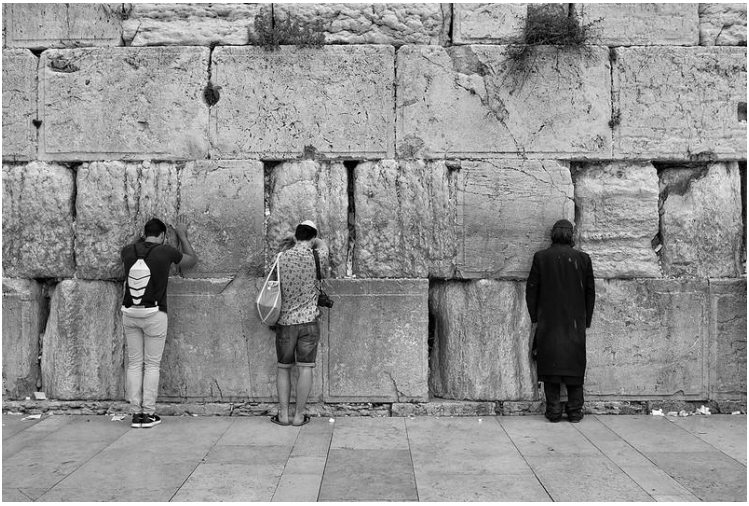

Fig. 23. Zidul plângerii, Ierusalem. (sursă: Donald Jenkins, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/sPRUPz)

Aceste două accepțiuni ale termenului se manifestă în contextul locurilor sacre, care pot fi "împărtășite" de credincioșii altor religii, dar și "împărțite" între diverse facțiuni religioase. Pentru a

obține o înțelegere comprehensivă a trăsăturilor fundamentale ale acestor fenomene, este imperativ să se efectueze o delimitare clară între alte două dimensiuni esențiale: prezența și controlul. Interacțiunea dintre aceste două variabile conduce la o pluralitate de circumstanțe.

În consecință, semnificația împărțirii poate lua forme diverse în funcție de context. Atunci când diferite grupuri religioase își revendică drepturile asupra aceluiași loc, în special datorită semnificației sale simbolice sau politice și doresc să obțină recunoaștere oficială a acestor drepturi, locul sacru este uneori "împărțit" între ele. Acest proces implică o divizare fizică a spațiului, fie în ceea ce privește distribuția spațială, fie în ceea ce privește timpul, iar fiecare grup primește o alocare specifică de spațiu, controlată riguros și apărată împotriva accesului altor facțiuni religioase. Divizarea sitului devine adesea inevitabilă și poate provoca situații de antagonism, competiție și chiar violență.

Această paradigmă devine evidentă în cazul Bisericii Sfântului Mormânt din Ierusalim[52] și al Bisericii Nașterii Domnului din Betleem, ambele caracterizate de o divizare tensionată între diversele denominațiuni creștine pe parcursul secolelor. În aceste cazuri, menținerea unei coexistențe fragile a fost posibilă numai prin stricta respectare a status quo-ului, stabilit încă din perioada otomană. Un alt exemplu semnificativ de împărțire a unui loc sacru îl constituie Mormântul Patriarhilor din Hebro[53], reprezentativ pentru cele trei religii monoteiste. După anul 1967, clădirea a fost efectiv divizată în două sectoare - unul rezervat musulmanilor și celălalt evreilor. Această divizare a fost însoțită de tensiuni și conflicte persistente.

---

[52] Biserica Sfântului Mormânt, numită și Biserica Sfintei Învieri în tradiția creștină de rit răsăritean, se găsește în interiorul zidurilor vechi ale Ierusalimului și reprezintă un important loc de pelerinaj în religia creștină. Împărătesei romane Elena, mama împăratului Constantin, i se atribuie identificarea în anul 325 a locului presupusei răstigniri a lui Iisus și descoperirea unor relicve cruciale într-o grotă din apropiere. La porunca lui Constantin, construcția primei biserici în acest loc a început în anul 326.

[53] Numit și Peștera Mahpela (peștera dublă) sau cunoscut arabilor ca ‚Sanctuarul lui Ibrahim' este un sactuar considerat sfânt format dintr-o serie de peșteri in orasul Hebron în Palestina istorică. În texele biblice și conform credinței islamice peștera împreuna cu zona înconjurătoare au fost cumpărate de Avraam pentr a adăposti cavoul familial.

Fig. 24. Mormântul Patriarhilor, Hebro (sursă: Djampa, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Ca urmare a tensiunilor escalate, separarea dintre aceste zone a devenit mai rigidă și mai strictă, manifestându-se prin o segregare totală a acestor sectoare distincte.

Controlul exercitat de diferitele fațiuni poate coexista cu o utilizare parțial comună a întregului spațiu de către credincioșii diverselor religii și denominații. Această dinamică poate fi observată în contextul celor două biserici menționate anterior, unde toate confesiunile creștine au acces și sunt în măsură să se roage liber în cadrul întregului sit sacru. De asemenea, trebuie menționat că aceste locuri sfinte sunt adesea vizitate și de credincioșii musulmani (Guernieri, 2018).

În ceea ce privește Peștera Patriarhilor din Orașul Vechi Hebron, acesta prezintă un protocol spațial unic care asigură conviețuirea. Fiind un spațiu sacru atât pentru musulmani cât și pentru evrei acesta este împărțit de ambele credincioșii ambelor religii, însă există o separare clară între cele două.

Circulația liberă în ambele secțiuni este permisă numai creștinilor non-palestinieni, așadar, cele două subdiviziuni ale spațiului utilizate de către evrei și musulmani sunt împărțite cu aceștia, chiar dacă nu există o infrastructură simbolică distinctă pentru a susține practicile lor de rugăciune. În acest context, se poate remarca că împărțirea nu este exclusiv bazată pe considerente religioase, ci și etnice.

O altă dimensiune a controlului ar putea fi definită drept "împărțirea longitudinală", atunci când diferite grupuri religioase folosesc același sit sacru în momente diferite. Spre exemplu, în fiecare an, Mormantul Patriarhilor este atribuit în totalitate timp de o zi fie evreilor, fie musulmanilor, pentru a celebra principalele lor sărbători (Guernieri, 2018).

În această schimbare rapidă și atent coregrafiată, acțiunile de colaborare neașteptate definesc „obiectele" ca agenți ideologici și teritoriali.

Geometria sacră ca instrument de planificare

Etimologic, termenul "geometrie" provine din limba greacă și înseamnă "măsurarea pământului" (gr. "ge" - pământ, "metron" - măsură). (DEX, 2009)

Această știință era preocupată de măsurarea terenului, o practică pe care astăzi o numim topografie. Subsumată geometriei este măsurarea și construcția clădirilor și determinarea limitelor dintre pământul unui om și al altuia. La un nivel mai înalt, geometria distinge între domeniul sacrului și al profanului.

Euclid, matematician elen din perioada elenistică (circa 300 î.Hr.), este considerat a fi cel care a elaborat în mod detaliat axiomele și teoremele geometriei plane, reprezentând un domeniu captivant al cunoașterii matematice (Bruno, 2003).

Scrierile lui Euclid privind geometria plană au păstrat validitatea lor integrală până în prezent, rămânând relevante nealterate timp de peste două milenii. Întrebarea naturală se poate pune dacă există și alte tipuri de geometrie, poate mai hermetice sau sacre, care au supraviețuit ascunse în structurile arhitecturale sau în opera naturii, reprezentând posibile enigme matematice și spirituale nesoluționate (Artmann, 1999).

Nu toate aspectele geometriei sunt încărcate cu semnificații sacre. Spre exemplu, Grecii au perceput geometria în primul rând ca un instrument util pentru proiectarea și construirea clădirilor care ar putea servi bunăstării comunității. Atunci când aceasta se potrivea cu ordinea divină, geometria capăta o dimensiune sacră. De pildă, un templu putea dobândi calitatea sacră prin adoptarea unor proporții divine și prin orientarea sa conform unor direcții semnificative. Preocuparea pentru proporții armonioase și orientare semnificativă se regăsește într-o varietate de culturi, sugerând astfel existența unor principii fundamentale universale care stau la baza percepției sacralității spațiului construit.

Majoritatea civilizațiilor antice au abordat construirea de temple și alte locuri sacre cu o atenție deosebită asupra utilizării numerelor, geometriei și proporțiilor corecte. Geometria nu numai că a influențat proiectarea structurilor, dar a avut, de asemenea, o influență semnificativă asupra observațiilor legate de mișcările corpurilor cerești și a schimbărilor sezoniere. Atât constructorii megalitici din Marea Britanie, cât și proiectanții piramidelor din Egipt au integrat această geometrie sacrală în procesul stabilirii poziționării și orientării acestor construcții monumentale.

Proporțiile considerate sacre sunt reglementate de aceleași numere recurente, cum ar fi numărul π (pi). Acestea se regăsesc în repetate rânduri în creațiile grecilor antici, precum și în arhitectura gotică a Evului Mediu.

Atât civilizația greacă antică, cât și cea egipteană, au investigat numerele sacre și geometria. Aceste cunoștințe au fost ulterior preluate și conservate de lumea arabă în perioada Evului Mediu timpuriu, pentru ca mai târziu să fie reintroduse în Europa de Vest în secolul al XII-lea prin intermediul traducerilor textelor din arabă și greacă în latină (Skinner, 2022).

În contextul studiului despre spațiu și loc se remarcă o abstractizare din ce în ce mai profundă in ceea ce privește conceptul de "spațiu" în comparație cu "locul".

Spațiul în prima etapă nediferențiat evoluează către un "loc" cu semnificații distincte pe parcurs ce este explorat în detaliu. Viziunea teologică sugerează că spațiul, în legătură cu dimensiunea temporală, reprezintă teritoriul divin creat pentru a găzdui creația, în timp ce "locul" desemnează regiuni cu semnificație datorată evenimentelor și experiențelor unice.

Termenii "loc" și "spațiu" sunt concepte distincte, utilizate în contexte variate. "Locul" indică o locație specifică cu trăsături distincte și identitate, legate de semnificație și atașament. "Spațiul" este mai abstract și extins, acoperind dimensiunile fizice și fiind asociat cu conținătorul de lucruri și fenomene.

Interacțiunea dintre loc, spațiu și divinitate se manifestă prin posibilitatea ca anumite locuri să fie intrinsec sacre, în funcție de contextul istoric, cultural sau religios, iar spații diverse pot dobândi sacralitate datorită experiențelor spirituale sau convingerilor comunităților. Ritualurile și practicile din aceste spații contribuie la percepția lor de sacralitate.

Conceptul de templu îndeplinește diverse funcții și se bazează pe principii care îi conferă natură sacră. În geografia spirituală sacră, două categorii semnificative sunt lăcașele de cult și locurile sfinte. Lăcașele de cult includ biserici, moschei și sinagogi, unde se desfășoară ritualuri religioase. Locurile sfinte nu necesită rituale obligatorii și au o prezență sacră puternică, asociată cu evenimente miraculoase sau relicve.

Practica împărțirii lăcașelor de cult apare în contexte de criză sau tranziție, ca soluție temporară sau permanentă pentru a satisface nevoile religioase ale diferitelor colective. Împărțirea poate lua multiple forme, de la situri fundamentale legate de figurile centrale ale tradiției religioase, la situri periferice legate de figuri locale.

În general, geometria sacră a fost utilizată în planificarea și construcția locurilor sacre din diverse culturi. Numerele și proporțiile considerate sacre au influențat arhitectura și organizarea spațiilor religioase. Această geometrie sacră poate fi observată în construcțiile antice, precum piramidele egiptene sau templele grecești.

Astfel, studiul spațiului și locului în contextul locurilor sacre dezvăluie o interacțiune complexă între aspecte teologice, culturale și arhitecturale, oferind o perspectivă asupra modului în care aceste concepte influențează practicile și credințele religioase.

3. FENOMENUL CONVERSIEI ȘI CONSECTINȚELE ÎN ARHITECTURA SPAȚIILOR DE CULT

3.1 INTRODUCERE

Conversia religioasă este un fenomen complex care implică transformarea profundă a convingerilor, valorilor și practicilor religioase ale unei persoane sau a unei comunități. În esență, aceasta presupune trecerea de la o credință religioasă la alta sau o schimbare semnificativă în interpretarea și trăirea unei credințe existente.

Procesul de conversie religioasă nu se limitează doar la o schimbare de părere, ci are consecințe importante și asupra identității, a viziunii asupra lumii și modului în care indivizii se raportează la divinitate și spiritualitate.

Conversia religioasă prespune transformări intense similar proceselor de conversie din alte domenii, precum fizica sau chimia. Într-un mod similar în care apa se transformă în abur sub influența căldurii, credințele și practicile religioase pot suferi o transformare radicală sub influența unor factori cum ar fi experiențele personale, interacțiunile sociale, căutarea de sens sau schimbările în mediul cultural și spiritual.

Fenomenul conversiei poate implica o căutare profundă a cunoașterii religioase, cum ar fi explorarea diferitelor interpretări ale textelor sacre și discuții cu lideri spirituali sau alți credincioși. Totodată, factori sociali și culturali pot juca un rol notabil în decizia de a trece la o nouă confesiune religioasă.

Natura transcendentă a schimbării reprezintă un factor esențial a fenomenului de conversie. Aceasta nu este doar o schimbare de perspectivă sau de obiceiuri, ci implică o conexiune profundă cu aspectele spirituale și mistice ale existenței umane (Salzman, 1966).

Acest tip de transformare este de cele mai multe ori considerată ca rezultat al intervenției divine care conduce individul către o nouă cale spirituală. Implicand o transforare substanțiala a identității și a viuziunii asupra lumii, fenomenul de conversie nu poate fi redus la o simplă schimbare de opinie.

Printre caracteristicile cheie ale fenomenului de conversie se numără diversitatea manifestărilor. Această tranziție poate să evolueze etapizat, perioadă în care individul sau comunitatea adoptă treptat noile practici religioase. Totodată, conversia poate fi bruscă și radicală, manifestându-se printr-o schimbare imediată a credințelor și comportamentelor. Această varietate de manifestări indică faptul că experiența conversiei este înrădăcinată într-o multitudine de contexte personale, culturale și sociale.

Pot fi multiple cauze care pot sta la baza fenomenului. Eforturile misionare intense pot juca un rol semnificativ, atunci când credincioșii încearcă să convingă alți oameni să adopte aceeași credință. De asemenea, influențele politice manifestate printr-o presiune puternică asupra indivizilor sau comunităților poate juca un rol important, determinându-i să se convertească pentru a evita persecuția sau a obține avantaje sociale. Atracția intelectuală și spirituală către o altă doctrină poate fi un alt factor determinant în acest proces.

Conversia poate avea un impact semnificativ asupra relațiilor sociale și spațiale ale indivizilor sau comunităților. Acest aspect poate conduce la reconfigurări ale relațiilor între persone sau grupuri, adesea provocând tensiuni sau schimbări în modul în care indivizii se raportează unii la alții sau la un colectiv.

Există diferențe profunde între diversele grupuri religioase și modurile lor de a practica ritualul. Totodată, în anumite contexte, grupurile pot fi neașteptat de strâns legate, ajungând să împărtășească motive și simboluri artistice și literare.

Un exemplu ilustrativ în acest sens este reprezentat de evrei, păgâni și creștini în perioada timpurie a Romei creștine, care au avut multe elemente comune în cultura și exprimarea lor artistică și literară (Katznelson, Rubin, 2016).

Clădirile religioase, precum templele, bisericile, sinagogile, moscheile, abațiile și altele, constituie expresii ale credinței. Deoarece credința poate reprezenta un element fundamental al identității indivizilor, grupurilor sociale și comunităților, clădirile religioase cristalizează o gamă complexă de valori simbolice, psihologice și ideologice. Aceste valori includ puterea și autoritatea unui grup sau națiune, echilibrul între tradiție și modernitate, manifestările emoționale și devotamentul, dilemele etice și aspectele

estetice, dimensiunile teologice și liturgice, precum și raportul dintre experiența individuală și cea de grup, divinul și umanul.

Acest echilibru a valorilor evoluează în timp datorită schimbărilor contextelor istorice, influențelor generațiilor succesive și noilor percepții ale credincioșilor și ale societății în ansamblu.

Fiecare modificare semnificativă a destinatiei unui loc sacru reprezintă un eveniment important și are consecințe profunde atât pentru cei implicați, cât și pentru clădirea însăși.

Unul dintre cele mai controversate tipuri de schimbări în cazul clădirilor religioase apare atunci când un lăcaș de cult este preluat de o altă religie. Această situație poate părea paradoxală, deoarece locurile rămân sacre în continuare și, într-un fel, clădirile nu sunt cu adevărat "reutilizate", deoarece își păstrează funcțiunea inițială de spațiu de cult. Cu toate acestea, este binecunoscut faptul că atunci când o biserică, spre exemplu, este preluată de o comunitate cu o altă religie, aceasta devine o problemă extrem de sensibilă și este considerată aproape întotdeauna o "înfrângere" de către cei care consideră că locul le aparține și o "victorie" de către cei care preiau controlul asupra acestuia (Coomans, et. al. 2012).

3.2 CONTEXTUL ÎN CARE APARE FENOMENUL DE CONVERSIE RELIGIOASĂ

Fig. 25. '*The Emblem of Christ Appearing to* Constantine / *Constantine's conversion'* pictură realizată de Peter Paul Rubens, 1662 (sursă: https://www.worldhistory.org/image/13987/constantines-conversion/, Public Domain)

Fenomenul conversiei religioase reprezintă un subiect complex și divers în sfera discursurilor academice, care adesea poate fi redus la simplificări sau categorizări rigide. Cu toate acestea, o perspectivă mai profundă și analitică asupra acestui proces se conturează prin studiul detaliat prezentat în lucrarea antologică "Conversie religioasă", elaborată de Katznelson și Rubin. În acest context, această lucrare reușește să scoată la iveală o realitate multistratificată, oferind o privire în profunzime asupra diverselor

aspecte și factori implicați în actul de conversie religioasă (Katznelson & Rubin, 2016).

Katznelson și Rubin explorează, în mod exhaustiv, aspectele individuale și colective ale conversiei religioase, evidențiind diversitatea motivațiilor, influențelor sociale, culturale și personale care pot contribui la acest proces. Prin intermediul studiilor de caz și analizelor comparative, lucrarea lor dezvăluie că fenomenul conversiei nu poate fi simplificat sau redus la un set static de factori. În schimb, el se manifestă ca rezultat al interacțiunii complexe dintre subiectul convertit, comunitatea de proveniență și noua comunitate religioasă adoptată.

În contextul lumii antice, paradigma mentală se caracteriza prin colectivism și interconexiune socială, acordând o atenție mai redusă aspectelor psihologice și individualiste. În contrast, în cadrul societății moderne occidentale, există o concentrare acentuată asupra explorării individualității și introspecției individuale. În acest sens, experiența contemporană a conversiei religioase este adesea centralizată în jurul individului și a procesului său personal de transformare.

Fig. 26. "Ansgar Preaches the Christian Doctrine in Sweden" pictură de Hugo Hamilton,1830 (Sursă: Hugo Hamilton (1802–1871), Public domain, via Wikimedia Commons)

Cu toate acestea, în trecut, experiența conversiei avea loc într-un cadru social mai vast, fiind strâns interconectată cu structura familială și comunitară din care individul făcea parte. Conversia era, în mare măsură, o metamorfoză colectivă, cu implicații semnificative asupra grupului de afiliere și deseori exercitând influențe asupra mai multor indivizi din cercul lor social (Kling, 2020).

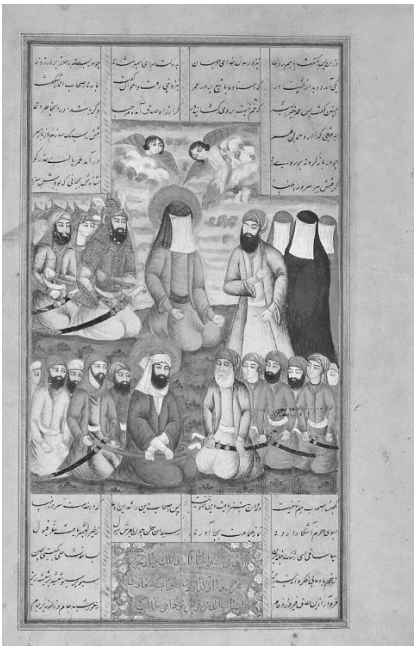

Fig. 27. Conversia lui Umar[1] la Islam[1] (Sursă: The Metropolitan Museum of Art https://www.metmuseum.org/art/collection/search/829764)

În perioada medievală timpurie, se poate observa o dinamică semnificativă în ceea ce privește identitatea religioasă a populației creștine. Această eră a fost caracterizată de schimbări ample în rândurile celor care se identificau drept creștini, cu fenomene de conversie în masă, adesea influențate de decretele liderilor lor, dar și cu procese de revenire la credințele păgâne originale, ceea ce a condus

la o diminuare a populației creștine. Actul conversiei a avut un impact profund asupra domeniilor personale ale individului, atât în sfera socială, cât și în cea materială, determinând acceptarea și adoptarea unor variate combinații de credințe, ritualuri și interacțiuni sociale.

Procesul complex al conversiei religioase este influențat de o varietate de factori. Acești factori reflectă astfel diversitatea experiențelor umane și a interacțiunilor sociale. În ceea ce privește motivele pentru conversie, acestea pot avea rădăcini în contexte individuale sau colective. Presiunile sociale, cum ar fi dorința de a se conforma normelor impuse de comunitate sau de a evita ostracizarea, pot juca un rol important în luarea deciziei de a adopta o nouă credință.

Totodată, dezamăgirile personale legate de religia anterioară sau căutarea unui sens mai profund pot motiva indivizii să exploreze alte căi. Atracția către anumite aspecte ale unei alte religii, precum doctrinele poate servi ca stimulent pentru conversie. De asemenea, influența unui lider religios poate juca un rol semnificativ în orientarea individului către o nouă credință.

Cu toate acestea, procesul de conversie religioasă nu este întotdeauna liniar sau simplu, poate implica lupte interioare, conflicte de identitate profunde ale credințelor anterioare. Limitele dintre diverse religii pot fi marcate de bariere semnificative, fie că sunt create de normele sociale, de percepțiile negative ale altor grupuri religioase sau de constrângerile instituționale.

Interacțiunea directă sau dialogul cu reprezentanți ai unei alte religii poate deschide noi perspective și poate influența decizia de a se orienta catre o credință diferită.

Conversia este puternic influențată de contextul în care are loc și de relațiile personale ale individului. Un factor cheie în procesul de conversie este întâlnirea cu un advocat, mediator sau agent extern care îl expune pe individ la noul mod de a fi și, prin intermediul interacțiunii dinamice și a dialogului, îl îndrumă spre o evlavie sau credință susținută în acea nouă credință (Baer 2008, Kling 2020).

Printre elementele cheie care au influențat modul indivizilor de a se raporta la conversia religioasa in evul mediu s-a numărat conceptul de identitate colectivă.

Într-o societate în care legăturile tribale, familiale și/sau comunitare au deținut un rol primordial, individul era privit ca parte a unui colectiv, mai mult decât ca o entitate autonomă. A face parte

dintr-un anumit grup religios sau etnic aducea o serie de responsabilități, drepturi și obligații care treceau dincolo de convingerile personale ale individului.

Prin adoptatea acestei perspective asupra identității și a conversiei, multimile au "acceptat" sau s-au "supus" convertirii în funcție de contextul și presiunile sociale ale vremii. Adesea, procesul de conversie era dependenta de factori politici, economici sau sociali, cum ar fi relațiile diplomatice, alianțele, accesul la resurse sau poziția socială.

Prin urmare, conversia putea fi privită ca un mijloc de a obține avantaje sau de a evita discriminarea sau persecuția. Totodată, influența autorității religioase și a liderilor comunitari era foarte puternică în luarea deciziei de a se converti. Spre exemplu, Biserica avea un rol central în ghidarea credincioșilor și în luarea deciziilor. Deciziile individuale erau de cele mai multe ori luate sub influența sfaturilor preoților și sub presiunea socială a comunității.

3.2.1 Context istoric, politic și religios

Fenomenul conversiei religioase și al conversiei religioase impuse capătă relevanță și interes substanțial în domeniul cercetării intr-un context marcat de diversitate religioasă si interacțiuni dinamice între diferitele comunități. Aceste două elemente definitorii ale schimbării credințelor și implicit a tradițiilor religioase se conturează ca subiecte de analiză ce solicită o abordare multidisciplinară cu scopul de a le înțelege în toată complexitatea lor.

Acest tip de conversie religioasa, în care indivizii sau comunitățile aleg în mod voit să renunțe la o credință (sau tradiție religioasă) în favoarea uneia noi, poate fi studiat în cadrul căutării de semnificație, transformărilor personale și influențelor sociale și culturale.

Totodată, conversia religioasă impusă sau forțată, în care schimbarea credințelor este determinată de presiuni, ridică probleme semnificative legate de libertatea religioasă, exercitarea puterii instituționale și transformări ideologice sau politice. Se potate observa aspectul acesta în contextul persecuțiilor religioase, dominației coloniale sau altor evenimente istorice sau sociale care au impus modificări religioase asupra comunităților.

Ătât religia cât și politica sunt direct legate de conceptul de putere deși în teorie, aceste două fenomene par a fi contradictorii.

Puterea denotă o formă de autoritate seculară exercitată asupra individului de către instituțiile și/sau liderii guvernamentali în contextul politic. În sfera religioasă, puterea este privită ca având o origine divină sau sacră. Prin urmare, atât religia, cât și politica ilustrează o percepere a interacțiunilor sociale și subliniază semnificația instaurării armoniei în cadrul comunității.

Deși diverg în natura lor, atât religia, cât și politica au un profund impact asupra organizării și funcționării societății. Politica se angajează în reglementarea și menținerea ordinii într-o manieră seculară, abordând aspectele pragmatice ale guvernării. Pe de altă parte, religia se concentrează pe dimensiunile spirituale și morale ale existenței umane, încurajând coeziunea și conexiunile interumane în interiorul comunităților de credință. Ambele domenii reflectă complexitatea relațiilor sociale și a structurilor de autoritate care guvernează indivizii și societatea.

Opoziția conceptuală dintre religie și politică, mai ales atunci când este exprimată în termeni practici prin ideea de separare a bisericii și a statului, trebuie privită istoric. Aceasta reprezintă în mare parte o abstractizare modernă și relativ recentă în contextul Occidental. De fapt, cele trei mari religii care pretind să fie universale, într-o sferă non-politică, au fost tratate istoric în termeni geopolitici - creștinismul în Occident, budismul în Orient și islamul în regiunea dintre ele. De-a lungul timpului, fiecare dintre aceste religii s-a fragmentat în secțiuni majore care sunt, în mare parte, definite de linii regionale sau chiar naționale (Firth, 1981).

În ciuda pretențiilor de unicitate și autonomie ale religiei, atât în Occident, cât și în alte regiuni, religia poate fi influențată și constrânsă de politică. Statul, ca formă politică, poate sprijini sau suprima activitatea religioasă într-o comunitate. Un exemplu în acest sens este rezistența unor instituții religioase la recrutarea membrilor lor pentru serviciul militar, ceea ce poate atrage pedepse judiciare în cazul în care se contrazice politica statului.

Pe de altă parte, religia poate influența și circumscrie activitatea sau instituțiile politice. Ea poate defini și califica modul în care sunt percepute sau practicate politica și instituțiile politice.

Astfel antropologii susțin noțiunea că religia poate avea un rol de susținere a unor aspecte ale sistemului politic general(Firth, 1981).

De asemenea, religia poate avea un rol de susținere pentru unele aspecte largi ale sistemului politic general. Chiar și într-un stat laic, o validare religioasă a instituțiilor sau activității politice generale poate fi importantă. Majoritatea țărilor occidentale, inclusiv Marea Britanie și Statele Unite, demonstrează ceea Firth[54] (1981) numește „sindromul baldachinului" al operațiunilor religioase. În ciuda compoziției religioase diverse a popoarelor lor, în ocaziile publice de bază liderii politici invocă postulatul unui Dumnezeu Atotputernic pentru a conferi binecuvântare și îndrumare națiunii, iar acest lucru pare a fi intensificat de regulă în timp de criză.

Studiul conversiei în Imperiul Otoman și al granițelor religioase este un domeniu complex deoarece ocupând un teritoriu vast, fenomenul conversiei nu a avut aceeași intensitate sau accepțiune în toate provinciile sub ocupație otomană și atrag atenția asupra necesității unei înțelegeri nuanțate a geografiei culturale a imperiului în perioada cuprinsă între secolele al XV-lea și al XVII-lea (Krstić, 2011).

Devşirme – Conversia forțată în Imperiul Otoman

Devşirme este un termen în limba turcă veche care descrie un proces de recrutarea a băieților creștini, copii ai locuitorilor creștini din teritorii cucerite, care au fost înrobiți pentru a sluji sultanului în palatul său și pentru a-și crește puterea militară prin intermediul unui nou corp, cel al ienicerilor (Hain, 2012).

Triumful armatelor otomane a fost rezultatul unei combinații de factori precum un cadru birocratic bine organizat și un corp militar formidabil (Goodwig, 2013). Ienicierii erau baza acestui corp militar, o forță militară permanentă extraordinară, fără de care expansiunea

[54] Raymond Firth (1901–2002) a fost un proeminent antropolog de naționalitate britanică, cunoscut pentru lucrările sale de pionierat în domeniul antropologiei sociale. A desfășurat un studiu extins în ceea ce privește structurile sociale, economia, rudenia și cultura. Conceptele lui Firth, cum ar fi „organizarea socială", au avut un impact de durată asupra antropologiei, subliniind interconexiunea elementelor ce structurează și formează societățile.

teritorială a Imperiului nu ar fi existat, sau cel puțin, nu ar fi fost atât de rapidă.

Prima mențiune atestată referitoare la înrolarea forțată a copiilor creștini apare încă în 1438, în timpul domniei lui Murat al II-lea, când Isidore Glabas, mitropolitul Salonicului (Tesalonic), a scris pentru a protesta răpirea unor băieți de către piratii trimiși de emirii ce domneau asupra coastelor anatoliene. La vremea aceea exista cu siguranță un corp militar otoman embrionar și este probabil să fi recrutat fiii castei militare învinse din provinciile balcanice nou câștigate, în afară de grecii din regiunea Mării Negre (Goodwig, 2013).

Fig. 28. Ienicieri ai secolului XVII, trăsatura distinctiva a acestora fiind pălăriile ornate pe cale le purtau (sursa: Richard Knötel, Public domain, via Wikimedia Commons)

Deși este o practică șocantă, mai ales în contextul lumii moderne, recrutarea copiilor în armată este un concept vechi, iar Otomanii nu au fost primii care au dispus de copii pentru a-și forma

armatele. Conducătorii mongoli recrutau copii din teritoriile ocupate și îi cumpărau în vremuri de foamete fiind, susține Goodwin (2013), o practică de origine hindusă.

Începând cu 1839, reformele otomane Tanzimat au introdus un set de reglementări care urmăreau să asigure natura voluntară a actului de conversie – conversia forțată în islam este interzisă prin Coran, însă interesele politice au prevalat în anumite instanțe în defavoarea învățăturilor religioase. Conform acestor reglementări, convertiții trebuiau să declare loialitate față de islam în prezența rudelor lor apropiate și a reprezentanților celei mai înalte autorități a confeisunii lor anterioare, reprezentanți cărora li se oferea posibilitatea de a-l descuraja pe viitorul convertit.

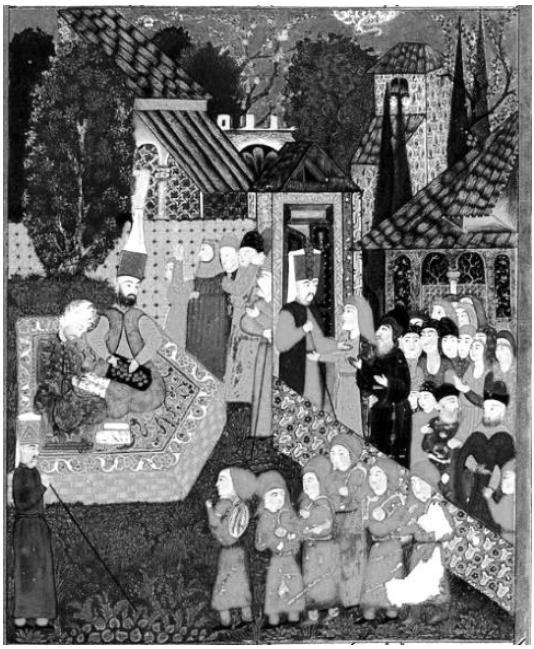

Fig. 29. Procesul de conversie forțată la islam a băieților creștini (devșirme) în imperiul Otoman. Pictură Otomană tip miniatură, 1558. (sursă: Ali Amir (fl. 1558) - Süleymannâme, Istanbul, Topkapi Palace Museum CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

Conversia nu era un fenomen răspândit în antichitate, dimpotrivă era un concept puțin cunoscut în epoca precreștină. Datorită varietății reduse de trăsături comune în cadrul religiilor politeiste păgâne, decizia oricărei persoane de a aduce venerație unui zeu nou sau diferit în comparație cu cel pe care îl venera deja nu implica necesitatea abandonării adorării zeilor anteriori. Din acest punct de vedere religiile păgâne erau aditive, nu restrictive (Ehrman, 2018).

Totodată, trebuie subliniat faptul că distincția percepută și acceptată firesc în prezent, între Biserică și Stat, spiritual și temporal, era cu totul străină gândirii medievale (Turberville, 2014). În contextul epocilor antice și medievale, se contura o singură entitate socială, fără să existe simultan două entități sociale paralele distincte.

Inchiziția

Inchiziția este un proces cu o istorie lungă, un proces rezultat din evoluțiile dreptului roman antic, când procedurile care reglementau modul în care părți private vătămate ar putea judeca o presupusă greșeală au fost înlocuite cu un proces public formal în mâinile statului. Acest nou proces a fost numit *inquisitio*, iar magistratul în calitatea sa de conductor al acestui proces, inchizitorul, a servit în esență ca detectiv, procuror și judecător. Când Împăratul Teodosie a declarat Imperiul Roman un stat creștin în mod oficial, în secolul al IV-lea, orice abatere de la învățătura creștină ortodoxă a devenit o crimă, fiind echivalentă cu trădare, care ducea la pedeapsa capitală (Murphy, 2012).

Procesul legal de inchiziție (*inquisitio*) a fost adoptat pentru prima dată de Biserică ca metodă de investigare a comportamentului clerical la sfârșitul secolului al XII-lea, acesta nefiind formulat inițial pentru a fi folosit împotriva ereziei, ci ca o metodă eficientă de a pune ordine în propria casă a Bisericii.

„Inchiziția în depravarea eretică" (*inquisitio heretice pravitatis*) a apărut în Languedoc în 1233, deși fenomenul a fost observat pentru scurt timp în Italia, Germania și nordul Franței înainte de acea dată. Deși funcționa în cadrul aceluiași sistem juridic se distingea prin două trăsături suplimentare: judecătorii erau delegați

de papă; iar practicile de drept secular, cum ar fi accesul acuzatului la probe și la consiliere, erau refuzate (Arnold, 2013).

Inchiziția spaniolă a apărut ca fenomen în 1478 pentru a trata problema unei presupuse erezii, pe care autoritățile Bisericii au numit-o „iudaizare": iudaizatorii erau creștini care se presupune că au continuat să practice ceremoniile iudaice și să îmbrățișeze credințele evreiești. Spania a avut cea mai mare populație de evrei din Europa de Vest până în 1391, când predicarea călugărilor dominicani a forțat botezul (conversia) evreilor și distrugerea cartierelor lor. Rezultatul a fost un corp de creștini constrânși să aleagă conversia la creștinism, numiți *conversos*; sinceritatea creștinismului lor și a descendenților lor devenind chestiune de dezbatere pentru următoarele câteva secole (Homza, 2006).

Fig. 30. The Inquisition Tribunal, de Francisco Goya, 1812 (sursă: Francisco Goya, Public domain, via Wikimedia Commons)

Katznelson și Rubin (2016) identifică patru cauze principale care ar putea sta la baza conversiei religioase a unui grup, în afara cauzelor personale. Primul motiv este securitatea fizică; al doilea este dorința indivizilor de a obține și menține incluziunea civică și culturală și toleranța, poate chiar și afecțiunea, majorității culturale; al treilea motiv pentru conversia ar fi dacă aceasta este o decizie colectivă – a unui grup, dictată de un lider, conducător; a patra este

dorința de a crea o amalgamare sincretică, de a evita o alegere absolută (Katznelson, Rubin, 2016).

O viziune similară o are A.D. Nock[55], în cartea sa *Conversion*, unde explică faptul că trecerea unei bariere religioase nu trebuie să ia neapărat forma converstirii. În unele cazuri, oamenii creează aranjamente sincretice folosind noul mod de venerare ca un supliment la cel vechi mai dergabă decât o înlocuire și astfel nu își asumă o doctrină nouă sau un mod de viață complet nou. (Nock, 1998)

Predispoziția spre conversie nu este o simplă chestiune de cântărire a dezavantajelor în raport cu beneficiile ci reprezintă rezultatul unor procese complexe de calcul desfășurate într-un context caracterizat de interacțiuni intricate, ce implică diverse forme de persuasiune și amenințare, indiferent că acestea sunt de natură normativă sau materială.

Pe parcursul extinderii islamului către regiunile adiacente ale Mesopotamiei[56], comunitățile musulmane au manifestat o tendință de a se orienta către locurile cu semnificație sacrală preexistentă, pe care le-au utilizat pentru a edifica și dezvolta locașurile lor de rugăciune. Acest fenomen este ilustrat de exemplul lui 'Umar, care în anul 638 a ajuns la Ierusalim și a inițiat construirea unei incinte pe un teritoriu deja consacrat (Dokrat, 2005).

Cu toate acestea, se poate remarca o tendință mai pronunțată în ceea ce privește transformarea bisericilor în moschei. Aceasta a avut loc în special atunci când orașul a fost cucerit, în contrast cu situațiile în care capitularea a fost modalitatea prin care acesta a fost obținut. Deși nu există dovezi științifice în acest sens, se speculează că în Damasc nu mai puțin de cincisprezece biserici au fost convertite în moschei, în timp ce în Hama cea mai mare biserică a fost transformată într-o moschee congregațională.

Diversele contexte și constrângeri intelectuale, religioase, politice și sociale, care apar în cadrul unor evenimente adesea neprevăzute pentru convertiți, pot conduce la consecințe și implicări

[55] Arthur Darby Nock (1902 – 1963) a fost un istoric de artă clasicistă și teolog englez, considerat un cercetător de renume în istoria religiei. A fost profesor la Universitatea Harvard începând din 1930 până la decesul său.

[56] Mesopotamia este o regiune istorică din Asia de Vest situată în sistemul fluvial Tigru-Eufrat, în partea de nord a Semilunii Fertile. Astăzi, Mesopotamia ocupă Irakul modern.

sociale extrem de radicale. Indiferent dacă convertitul devine conducător și este determinat să inițieze cuceriri militare sau rămâne un subiect al unui astfel de conducător, schimbarea religioasă poate avea un impact considerabil asupra societății, fie că afectează o singură persoană sau masele. Această transformare religioasă poate fi unul dintre cele mai tulburătoare și destabilizatoare evenimente politice din viața unei societăți, influențând nu numai membrii mișcării pietiste, ci și pe cei care vin în contact cu aceștia.

Abordarea fenomenului conversiei necesită o perspectivă extinsă care să includă, pe lângă transformările la nivelul convingerilor individuale sau de grup, și efectele asupra contextului spațial și conceptual al experienței umane. În acest sens, procesul de conversie transcende dimensiunea internă a credințelor, manifestându-se într-o sferă externă care influențează dinamica socială, culturală și urbană într-o manieră complexă.

Odata cu convertirea la o nouă credință sau orientare spirituală, se declanșează un set de schimbări cu 'ecouri' la nivelul întregii societăți. În cazurile în care conversia capătă amploare semnificativă și afectează colectivități largi, conceptul de "conversie în masă" transcendă sfera individuală, conturând modificări adânci în cadrul comunității. Această reconfigurare nu se rezumă doar la adaptarea convingerilor personale, ci poate implica o recalibrare semnificativă a structurilor sociale, distribuției puterii și interacțiunilor interpersonale.

Când un individ sau un lider comunitar se convertește, aceasta poate presupune o dorință de a internaliza și reflecta noua credință în mediul său înconjurător. În acest context, modificările la nivelul structurilor arhitecturale existente pot fi semnificative, avand o consecință asupra identității religioase a comunității și a relației acesteia cu istoria religioasă. De asemenea, această schimbare poate stimula construirea de noi edificii sacre care să reflecte și să semnifice această transformare a credinței personale.

Putem spune că fenomenul de conversie nu poate fi limitat la domeniul credințelor personale sau la nivelul interacțiunilor sociale, ci trebuie evaluat în contextul său mai larg, ce cuprinde și influența sa asupra peisajului urban și a locurilor sacre. Aceasta poate rescrie nu numai aspectele fizice ale mediului construit, ci poate releva și noile dinamici culturale și sociale ce rezultă din această reconfigurare religioasă.

Cu toate acestea, puțini cercetători au privit conversia sinelui și a altora prin prisma impactului asupra mediului construit sau asupra dimensiunilor spațiale ale schimbării religioase. În situația în care conducătorul unei societăți se convertește, fie devenind practicant activ al religiei de care aparține fie trecând la o religie complet diferită, acesta convertește spațiile sfinte ale altor religii în spațiile sale sacre, inclusiv cele mai măreț și semnificative structuri situate în capitala și marile orașe ale statului său, sau construiește noi edificii celebrând și anunțându-și decizia personală.

În situația în care o nouă credință este adoptată în rândul unui număr semnificativ de credincioși, acest fenomen se desfășoară la o scară considerabil mai extinsă, dat fiind faptul că atât cei ce se convertesc, cât și promotorii convertirii lor, caută spații corespunzătoare pentru a manifesta și exprima această nouă credință.

De-a lungul istoriei, în țările care au fost cucerite, colonizate sau conduse de comunități musulmane, cum ar fi în timpul extinderii otomane, transformarea locurilor sacre și înființarea instituțiilor musulmane au avut un impact semnificativ asupra procesului de convertire a populației, iar aceasta, la rândul ei, a generat modificări însemnate în privința locurilor considerate sfinte. De-a lungul istoriei, biserici, sinagogi și temple au fost înlocuite sau transformate în moschei, sanctuare și complexe comunitare, pentru a răspunde nevoilor și pentru a găzdui o populație aflată într-un proces profund de schimbare demografică religioasă.

Istoria stratificată a clădirilor transformate și a noilor capodoperele devin, la rândul lor, instrumente de prozelitism, „teatre de convertire" care pregătesc scena schimbării religioase. Peisajele schimbate sunt înțelese ca instrumente didactice care promovează convertirea și comunică recompensa ei: favoarea divină. Când un sanctuar religios sau o casă de cult a unei singure religii este modificată pentru a se conforma noii religii a convertitului, păstrarea sfințeniei, dar utilizarea adaptativă a aceluiași spațiu sacru de către religia victorioasă trimite un mesaj celor care anterior s-au închinat acolo: sfințirea aceluiași loc înseamnă că spațiul sfânt servește unui alt sistem de credință. Dacă cei care venerează locul familiar și au amintiri despre rugăciune acolo vor să continue să venereze sacralitățile mai vechi, trebuie să facă acest lucru într-o altă formă.

În vederea facilitării convertirii altora, cei care transformă un loc pot adopta metode rapide de asimilare, alegând să pună în

evidență, să ajusteze și chiar să reconfigureze acele elemente de credință specifice religiei lor care prezintă asemanări notabile cu cele ale comunității care a utilizat în trecut acel spațiu sacru pentru ritualuri.

Sincretismul, reconcilierea sau contopirea diverselor credințe și practici nu constituie un schimb de poziții egalitare. Fenomenul este , în mod uzual, temporar deoarece, în final, religia cu influență majoritară are tendința să subordoneze sau chiar să asimileze celălalt sistem religios, preluând în totalitate sfera sacră. Reținerea de la revendicarea spațiilor deja consacrate pentru religia dominantă implică acceptarea păstrării neschimbate a credințelor anterioare, fără a atribui autoritatea religiei care a preluat controlul.

În momentul în care spațiile sacre suferă transformări în urma influenței cuceritorilor, trebuie înțeles că acest proces nu se desfășoară într-un spațiu izolat de forțe politice sau dinamici de putere deoarece procesul de conversie pătrunde într-un amplu spectru de contexte intelectuale și sociale.

Conversia religioasă are de cele mai multe ori forma unor valuri, fiind în mod frecvent modelat de factori istorici specifici.

Acest fenomen are loc în circumstanțe istorice distincte, fiind influențat de factori economici, politici și sociali care sunt percepuți de către cei convertiți ca o perioadă de criză, ce acționează ca o forță catalizatoare pentru schimbarea religioasă. Fiecare dintre aceste valuri de conversie conțin trăsături unice, cum ar fi fenomenul de convertire la islam în contextul zonelor din Europa sub ocupatie otomana în secolul al XVII-lea sau fenomenul adoptării a creștinismului în cadrul Africii coloniale și a Americii Latine.

Daca ar fi sa analizăm procesul de expansiune a imperiului otoman in orașele creștine, se poate observa un model distinct de schimbare a peisajului urban sacru în urma cuceririi.

În contextul acestui proces printre primele edicte promulgate de autoritățile otomane se referea la conversia bisericilor în moschei congregaționale în zonele urbane și orașele capturate. Acest tip de abordare reflectă un element important în analiza consecințelor religioase și culturale ale cuceririlor otomane în această perioadă.

Transformarea fostei capitale bizantine, Constantinopol constituie un caz reprezentativ în acest context. Orașul a suferit transformări semnificative în peisajul său sacru, de îndată ce imperiul otoman au preluat controlul. Reconfigurarea urbană a fost evidențiată

în mod notabil de transformarea celebrei Bisericii Sfintei Sofia, cu o tradiție religioasă și politică adâncă în contextul creștinismului ortodox, într-o moschee regală centrală. Actul simbolic a marcat schimbul de putere politică și putere religioasă în noul context otoman. De asemenea, au fost ridicate numeroase complexe de moschei, ceea ce a contribuit la transformarea vizibilă a peisajului urban. Acțiunea nu a constat doar în transformarea a spațiului fizic, ci și o manifestare a puterii și autorității conducătorilor otomani. Schimbarea nu s-a limitat doar la a afectarea dimensiunii religioase, ci și la cea culturală, socială și politică a orașului.

Un moment notabil si semnificativ în analiza complexității interacțiunilor dintre diversele credințe religioase si culturi îl constituie procesul de transformare a bisericilor în moschei în cadrul cuceririlor otomane. Fenomenul de conversie pune in lumină modul în care schimbările politice și religioase impactează profund peisajului urban și dinamica socială, culminând într-o transformare semnificativă modul în care se manifestau și se exprimau convingerile religioase în contextul acestor comunități istorice.

3.3 O TIPOLOGIE A CONVERSIEI

Lewis Rambo[57] este printre cercetătorii notabili ce au adus o semnificație în înțelegerea procesului de conversie religioasă prin mijlocul unei perspective complexe.

Acesta pune în lumina o abordare care reflectă natura interdisciplinară a conceptului de conversie religioasă, tot odată ținand cont și de varietatea factorilor care modelează acest proces. (Rambo 1993)

Înțelegerea conceptului de conversie ca un proces continuu, altul decât un eveniment izolat, reprezintă o componență importantă în perspectiva propusă de acsta.

În viziunea lui Rambo procesul de convertire aduce în o înșiruire de stadii, interacțiuni și influențe care se desfășoară pe o perioadă relativ indelungată.

Rambo pune în lumină faptul ca acesta este un proces complex, în care indivizii sunt afectați de evenimente sociale, ideologii religioase, structuri instituționale și experiențe personale. De asmenea, în opinia lui Rambo, un alt factor semnificativ îl reprezintă secvența etapelor succesive. Înca de la etapa de context, în care indivizii intră în contact cu idei și factori ce pot influența decizia lor de a se converti, procesul avansează spre stadiul de criză, în care se pot confrunta cu dereglări personale sau sociale ce pun în discuție credințele lor.

Etapa următoare este cea de căutare.în aceasta fază, individul caută opțiuni religioase alternative, iar întâlnirea cu o nouă credință permite interacțiuni si legături profunde.

În final, în modelul propus de Rambo, etapa de consecințe reflectă transformarea și impactul pe care conversia le are asupra vieții individului.

[57] Lewis Rambo este profesor de psihologie și religie american, teoria sa de bază poate fi găsită în lucrarea ,Understanding Religious Conversion, (Rambo 1993).

David Kling[58], identifică patru categorii principale ale fenomenului de conversie:

1. Tranziție a tradițiilor

Aceasta implica o rupere, o desprindere față de trecutul religios al individului. Acest tip de conversie este reprezentat de schimbarea semnificativă a credinței și a practicilor religioase ale individului; în speță conversia de la o religie la alta (spre exemplu: Creștinism-Islam)

2. Tranziție instituțională

Acesta este descrisă ca fiind o trecere de la o comunitate religioasă la alta din cadrul aceleiași religii, spre exemplu conversia unui protestant la catolic. Acest tip de conversie semnifică mai degrabă o schimbare a apartenenței comunitare decât o transformare a credințelor fundamentale.

3. Afiliere

Afilierea reprezintă o implicare a individului în comunitatea religioasă, unde acesta nu avea anterior nici un angajament față de aceasta. Acest tip de conversie determină practic individul să se alăture unei comunități religioase.

4. "De-conversie" (n. Tr. *deconversion*)

Cum sugerează si numele categoriei, de-conversia face referire la procesul prin care individul renunță la orice anjament religios si se retrage din comunitatea religioasă din care aparține. Aceasta de-conversie este în forma sa elementară o apostazie.

Kling menționează faptul ca exista un anumit grad de fluiditate în cadrul acestor categorii, spre exemplu în procesul prin care un

[58] David Kling, Profesor la Universitatea din Miami, Departamentul de Studii Religioase începand din anul 1993. Este autorul cărții 'A Field of Divine Wonders: The New Divinity and Village Revivals in Northwestern Connecticut, 1792 -1822' (Penn State Press, 1993; Câștigător al Premiului Kenneth Scott Latourette pentru religie și istorie modernă); 'The Bible in History: How the Texts Have Shaped the Times' (Oxford University Press, 2004; Selecția „Editor's Choice" a Clubului de carte de istorie); 'A History of Christian Conversion' (Oxford University Press, 2020 și altele.

creștin dorește să-și schimbe religia la islam. Într-un astfel de proces se va trece într-o primă instanță printr-o „deconversie" ulterior urmată de o fază de conversie la islam și deci să genereze un nou proces, cel de tranziție a tradițiilor.

În prezent, conceptul de conversie este abordat, sau privit dintr-o perspectivă predominant "vestică", reflectând influențele culturale, academice și sociale preponderente în lumea occidentală. Această mod de a privi conversia religioasă din punct de vedere al individului și al experienței sale personale este în contrast cu abordările anterioare care puneau mai mult accentul pe factorii colectivi și instituționali ai fenomenului de conversie.

Abordarea contemporană a conversiei religioase a fost influențată de schimbările semnificative în structura societății în ultimul secol precum si de modul în care indivizii se raportează la religie în societatea contemporană. Societatea actuală este caracterizată de o dinamică complexă, un loc al diversității culturale și religioase, globalizare, mobilitate crescută și acces instantaneu la informații. Toate aceste aspecte au contribuit la o evoluție în înțelegerea și interpretarea conversiei religioase și la modul în care individul se raportează la aceste două subiecte (Hart, 2005).

În acest context social, individul are tendința să caute semnificații personale și autenticitate în cadrul experienței religioase, fapt care influențează modul în care este înțeleasă și abordată schimbarea/conversia religioasă. Accentul este pus pe experiența personală a individului în cadrul procesului de conversie și, sugerează Kling, poate fi privit ca o consecință a creșterii individualismului în societatea contemporană.

Un alt factor care influențează această schimbare de prespectivă asupra conversiei este și evoluția mediilor de comunicare, după cum este menționat anterior, care au prezentat individul cu noi oportunități de a investiga diferențele între tradiții, rituri, obiceiuri și idologii religioase în moduri mult mai profunde decât în epoci anterioare. Aceasta perspectivă permite explorarea religiei în noi moduri și poate contribui la cristalizarea unui model de conversie caracterizat de fluiditate și dinamism.

Atât David Kling cât și Lewis Rambo abordează fenomenul conversiei religioase dintr-o perspectivă contemporană, în cele punctate anterior, care pune accent pe libertatea individuală de a alege apartenența religioasă, într-o societate unde individul nu riscă a se

confrunta cu repercusiuni severe ce i-ar putea afecta viața socială sau chiar integritatea sa fizică și securitatea personală. Aceasta schimbare de paradigmă este semnificativă în privința abordării conversiei religioase, în special în societățile occidentale moderne, unde sunt promovate valorile legate de libertatea religioasă și drepturile individuale, acestea fiind respectate într-o măsură mai mare decât în societățile premoderne.

Când aducem în discuție subiectul conversiei în societățile premoderne, discutăm despre o perspectivă complet diferită. În acest timp de societate, viața individuală este modelată într-o mare măsură de factori externi. Apartenența religioasă și tradițiile sunt cel mai adesea dictate de familia din care individul provine și de contextul social în care acesta trăiește și își desfășoară activitatea. Buna stare a individului în aceste societăți premoderne este adesea condiționată de un cumul complex de factori, precum sistemul ierhahic, de caste, sau statutul social, influențe care se aflau în afara sferei de controlul a individului.

Un alt mod prin care societatea actuală diferă semnificativ de societățile premoderne este, de asemenea, acest grad mult redus al mobilității sociale și geografice, opțiunile individuale fiind mult limitate de structurile sociale stricte și de influența comunității de care aparținea individul. În această lume premodernă alegerea unei alte credințe religioase putea fi însoțită de consecințe negative, inclusiv excluziune socială sau chiar persecuție; aceste amenințări directe la adresa bunăstării individului fac apartenența religioasă a individului un element deosebit de important în viață acestuia.

Caracteristic societății premoderne este această structură ierarhică bine definită, în care fiecare individ își cunoște locul și rolul, beneficiind de drepturile și îndatoririle corespunzătoare statutului său și subordonându-se autorității superiorilor săi, la rândul său așteptând obediență de la cei aflați în poziții inferioare. În final, toți se supuneau autorității unui monarh, care adesea care adesea reprezenta legătura societății cu divinul (Crone, 2003).

Societatea modernă prin contrast, este caracterizată de conceptele de egalitate și individualism care au căpătat o importanță mult sporită față de cea premodernă. Astăzi, individul are dreptul fundamental de a-și căuta împlinirea sau menirea sa personală, punându-și interesele și aspirațiile sale fără a fi nevoit să țină cont de constrângeri sociale sau comunitare.

În ceea ce privește conversia religioasă, această schimbare în foavoarea unei perspective individuale a avut un impact semnificativ. Dacă în trecut, conversia religioasă în masă era adesea rezultatul presiunilor sociale și al influențelor comunitare puternice, astăzi nu se mai poate vorbi despre acesteste motive generatoare ale conversiei. În societățile contemporane după cum am menționat, conversia se bazează pe alegerea individuală și pe căutarea personală a semnificației și autenticității în sfera religioasă.

Cu toate acestea, în ciuda schimbărilor semnificative în modul de abordare a conversiei religioase, încă există manifestări ale acestui fenomen la nivel colectiv, dar la o scară mult redusă. Deși conversia în masă nu mai atinge aceleași proporții la nivelul unei societăți ca în trecut, acesta este un fenomen ce poate fi observat și în prezent în grupuri sau comunități.

Este astfel necesară înțelegerea fenomenului conversiei religioase în contextul modern care evidențiază necesitatea de a adopta o perspectivă care să reflecte această mutație în ceea ce privește individualismul și valorile personale. Totodată, pentru prezentul studiu care tratează conversia în societăți premoderne, este important să înțelegem faptul că influențele colective și comunitare au avut un rol semnificativ în cadrul experienței religioase și spirituale a individului.

3.4 CONVERSIA CA FENOMEN GENERATOR DE IDENTITATE ȘI IMPACTUL PE CARE ÎL ARE ACEASTĂ CONVERSIE ASUPRA MENTALULUI COLECTIV

Investigarea efectelor profunde ale transformării unui spatiu sacru asupra conștiinței colective implică o explorare a semnificației dimensiunii religioase, atât în cadrul vieții de zi cu zi a individualui, cât și în contextul mai larg al societății în care acesta activează. Acest demers necesită o abordare sensibilă, pentru a putea înțelege cum schimbările în sfera religioasă pot influența percepția și identitatea colectivă a unei comunități.

Religia este adesea considerată și caracterizată ca fiind o experiență profund personală, ceea ce sugerează că actul religios este de o natură individuală. Analizând caracterul intim al riturilor și practicilor religioase, acte ce pot fi profund personale și subiective, este revelat această caracteristică personală. Cu toate acestea, religia are și un caracter social dacă ne gândim la activități religioase care aparțin de grupuri și comunități sau la insituții religioase cu caracter social. Este deci esențial să recunoaștem că religia nu se limitează doar la sferă individuală și are capacitatea de a influența colectivul și poate avea diverse forme de manifestare în cadrul societății.

În contextul procesului de transformare a unui loc sacru, impactul este resimțit nu doar la nivel individual, aceste acțiuni având și o dimensiune socială importantă. Cum este menționat anterior, datorită importanței religiei în societate și a capacității de a influența colectivul, religia capătă adesea un rol central în modelarea structurilor sociale și în conturarea unei identități colective. Astfel, schimbările/conversiile ce au loc în contextul unui loc sacru pot genera efecte în ceea ce privește coeziunea și unitatea socială în interiorul unei comunități religioase.

De asemenea, conversia unui loc sacru este un mod de a influența modul în care membrii acelei comunități se raportează la istoria lor religioasă și la patrimoniul lor cultural. În cadrul grupurilor religioase, unde locurile sacre au o semnificație deosebită, aceste aspecte sunt interconectate cu modul de interpretare al trecutului și de regăsirea identității.

Este important de menționat faptul că fenomenul religios capătă o dimensiune culturală intrinsecă și omniprezentă în viața

individului, având în consecință manifestări diverse sub o varietate de forme și grade în cadrul unui grup social.

Spre exemplu, cercetările în domeniul religios și antropologic, cu privire la practicile funerare din diverse culturi și contexte religioase, relevă importanța profundă a religiei în configurarea obiceiurilor și înțelegerii umane asupra trecerii de la existența (starea de a fi viu/în viață), la o stare ulterioară. Adesea inserate în tradiții culturale și religioase aceste practici funerare contribuie la întărirea identității colective și la transmiterea valorilor și semnificațiilor specifice unei anumite comunități.

Pentru a exemplifica această premisă este necesară o scurtă investigație asupra acestor practici funerare, care în fiecare cultură dezvăluie caracteristici distinctive, în mod evident cu anumite variații, în funcție de contextul cultural și de afilierea religioasă specifică. În ciuda acestor diferențe însă, se pot distinge elemente comune în cadrul unei ceremonii funerare, aceste elemente reprezentând simboluri semnificative pentru a marca trecerea de la viața întrupată la dimensiunea de după moarte. Printre acestea se pot enumera: comunicarea despre deces, pregătirea trupului decedatului, procedurile înmormântării și riturile asociate acestei ceremonii, dar și ritualurile îndeplinite de urmași după moartea unui individ.

Aceste elemente, atât cele comune cât și diferențele în modul în care societățile și indivizii experimentează religia, oferă materiale bogate pentru studiul de față, subliniind interconexiunile profunde dintre dimensiunea religioasă și cultura umană și evidențiind modul în care credințele și implicit practicile religioase influențează ritualurile culturale. Înțelegerea acestor legături pune în evidență rolul religiei de a modela tradițiile și valorile umane și este esențială pentru a obține o perspectivă de ansablu asupra influenței pe care religia o are în viața socială și culturală.

În mod istoric, conversia unei comunități semnala și conversia locurilor sacre ale acesteia, care sunt de obicei transformate și încărcate cu noi semnificații. Locurile sacre sunt astfel supuse unor transformări.

Similar cu modul în care comunitățile trec prin procesul de conversie, transformarea spațiilor sacre rezultă adesea din interacțiuni culturale complexe, schimbări politice și din exercitarea puterii militare, inclusiv în cazurile de cuceriri și invazii. În conformitate cu viziunea tradițională asupra religiei, adepții diferitelor credințe

atribuie o sacralitate intrinsecă locurilor sacre. Această sacralitate este asociată acestor locuri indiferent de evenimentele istorice. Cei care devin noi rezidenți ai unei regiuni se confruntă cu aceste spații sacre și trebuie să interacționeze cu ele în mod specific. Aceștia pot alege să desacralizeze sau să distrugă templele, o practică frecvent întâlnită în istoria creștinismului în legătură cu templele păgâne, sau pot opta să le convertească și să le atribuie sacralitate, însă nu pot pur și simplu ignora existența lor.

Pentru a converti regiunea, fostele ei locuri sfinte trebuie recreate și entitatea lor sacră reafirmată și interpretată. Conținuturile, simbolurile, miturile și ritualurile trebuie să primească un nou sens, explicând și justificând noua autoritate religioasă (Lumor, 2014).

Conform perspectivelor teoretice propuse de Émile Durkheim, unul dintre factorii esențiali care poate motiva fenomenul de conversie religioasă derivă din efortul de a institui și menține coeziunea socială. Această abordare sugerează că actul de convertire religioasă poate fi interpretat ca un instrument pentru promovarea integrării în rândurile comunității și, implicit, pentru stabilirea coerenței și ordinelor în cadrul structurii sociale. (Durkheim, 2005)

Conversiile forțate din perioada cruciadelor și în timpul extinderii Imperiului Otoman pot fi înțelese, astfel, nu doar ca semne ale puterii, ci și ca încercări de a uni două popoare care în absența acestor circumstanțe nu ar fi avut prea mult în comun. Furnizând ambele grupuri o identitate religioasă comună, se creează astfel un teren comun între cele două entități. Prin aceasta, se dorește să se reconcilieze diferențele culturale și să se asigure un amalgam al acestora.

Edificarea spațiilor religioase în cadrul societăților a servit pe parcursul timpului ca un element semnificativ în stabilirea autorității și în formarea comunității. În contextul cuceririi Spaniei[59] de către musulmani, construirea de moschei a devenit o modalitate prin care aceștia și-au afirmat autoritatea și stăpânirea asupra teritoriului, contribuind în același timp la crearea unui centru comunitar musulman.

[59] Cucerirea musulmană a Spaniei a fost o invazie a Peninsulei Iberice de către Califatul Omayyad, care a avut loc între 710-780. Cucerirea ce a avut ca rezultat înfrângerea Regatului vizigot și înființarea Wilayahului Omayyad din Al-Andalus.

Pe măsură ce creștinii au preluat controlul asupra Spaniei în timpul procesului de Reconquista[60], desfășurat de-a lungul secolelor al XIII-lea până la al XV-lea, a fost adoptată o abordare diferită față de moschei. În loc să le distrugă, creștinii au ales să renoveze aceste moschei și să le transforme în biserici, utilizându-le astfel pentru a consolida dominația lor asupra teritoriilor preluate.

Fig. 31. 'The Surrender of Granada, 1492" Pictură de Francisco Pradilla Ortiz, 1882 (Francisco Pradilla y Ortiz, Public domain, via Wikimedia Commons)

În zonele Spaniei care au fost recucerite de creștini, majoritatea musulmanilor și evreilor erau, în general, tolerați să continue practicile lor religioase. Deși cele trei religii coexistau relativ pașnic, în multe cazuri, simbolurile de putere și semnificația culturală erau reconfigurate. De exemplu, regii castilieni Fernando al III-lea și Alfonso al X-lea s-au autointitulat regi ai celor trei religii, subliniind astfel diversitatea religioasă a teritoriului.

Cu toate acestea, în ciuda acestei toleranțe relative, o tendință evidentă a fost transformarea principalelor moschei în biserici

[60] „Reconquista" se referă la perioada istorică și procesul regatelor creștine din Peninsula Iberică, începând cu Spania și Portugalia, care au revendicat teritoriu de la conducătorii musulmani care ocupaseră regiunea la începutul secolului al VIII-lea. Reconquista a avut loc între secolele VIII-l XVl.

creștine în orașele recucerite. Capturarea acestor edificii religioase de către creștini și utilizarea lor pentru celebrarea Liturghiei a devenit un act public de subliniere a supremației creștine în perioada Reconquistei.

3.5 REUTILIZAREA SPATIILOR DE CULT INVESTIGAREA PROCESULUI PRIN CARE UN SPAȚIU DE CULT AJUNGE SA FIE GAZDA MAI MULTOR RELIGII ÎN TIMP

3.5.1 Manifestarea Spatiala a Ritului Religios

Numărul de funcțiuni ce necesită spații distincte într-o clădire este determinat, pe lângă tipul acesteia și de cerințele culturale, obiceiurile și activitățile individuale ale rezidenților sau utilizatorilor.

Într-o perspectivă istorică, exemplul unei locuințe primitive relevă modul în care organizarea spațiului reflecta nevoile și activitățile esențiale ale acelei perioade. În această situație, o singură cameră îndeplinea mai multe funcțiuni: era zona de locuit, servind ca adăpost pentru locuitori, dar și locul în care se gătea și se menținea focul pentru a asigura căldură și prepararea alimentelor.

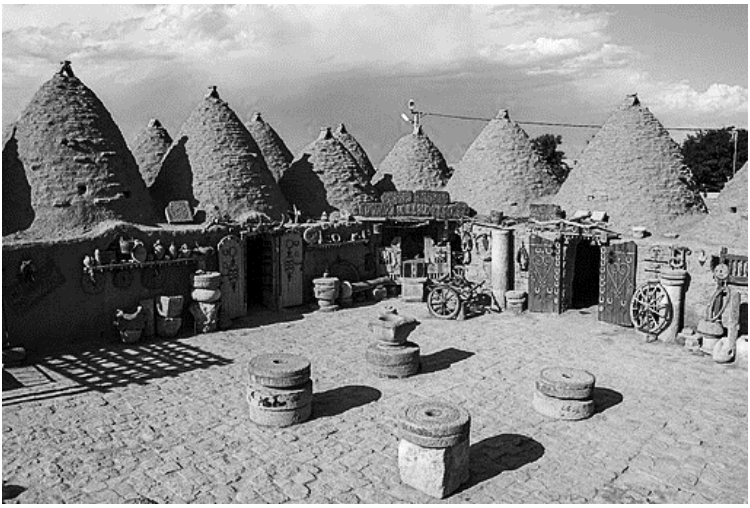

Fig. 32. Case preistorice, Harran, Șanliurfa, Turcia (sursă: Syildirimer, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

În contrast cu această perspectivă, evoluția societăților a dus la o schimbare semnificativă în organizarea spațiului locuințelor moderne. În prezent, o locuință este proiectată pentru a răspunde cerințelor specializate ale diverselor activități desfășurate în cadrul acesteia.

Aceasta aspect implică divizarea spațiului în zone separate, cu destinații specifice. Spre exemplu, bucătăria este gândită pentru prepararea hranei, zona de luat masa pentru a servi mesele, dormitorul pentru odihnă, iar grupurile sanitare pentru igienă personală. De asemenea, spații pentru depozitare, recreere și alte activități specializate sunt incluse în proiectprocesul de proiectare sau gâandire a locuințelor.

Așadar, evoluția conceptului de organizare spațială reflectă transformările în modul de viață, obiceiurile și valorile societății de-a lungul timpului. Înțelegerea acestor transformări contribuie la evaluarea modului în care arhitectura și organizarea spațială a clădirilor răspund nevoilor și cerințelor schimbătoare ale vremii.

Un alt exemplu relevant se referă la modul în care spațiile de cult sunt concepute. Spre exemplu, atunci când ne raportăm la serviciile religioase ale Quakerilor[61],se constată că un spațiu simplu de adunare este suficient pentru desfășurarea lor. Acest tip de spațiu cuprinde o singură sală în care se desfășoară toate activitățile ceremoniale și rituale (Fox, 2010).

[61] Denumirea sectelor protestante (cunoscute si sub numele de ‚Societatea Religioasă a Prietenilor'. Mișcarea creștină a fost inițiată de puritanul de nationalitate englezăm George Fox, la jumătatea secolului XVII. Quakerii sunt în general uniți de credința în capacitatea fiecărui om de a experimenta ‚lumina din interior' sau de a „răspunde la cea a lui Dumnezeu în fiecare".

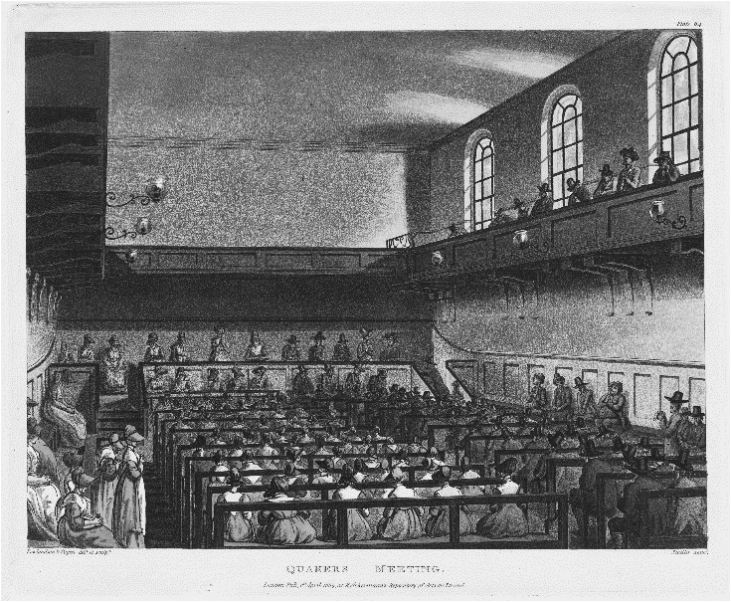

Fig. 33. Întâlnirea Quakerilor. Philadelphia, Pennsylvania. Gravura în linie, secolul al XIX-lea (Sursă: Thomas Rowlandson, CC0, via Wikimedia Commons)

În contrast, pentru o catedrală romano-catolică, care implică ceremonii și funcțiuni mai complexe, necesitatea de a avea o arhitectură adaptată devine evidentă. În acest caz, se impune o planificare spațială mai detaliată, care să includă o succesiune de spații distincte, fiecare având un rol bine definit. Aceste spații pot include o navă principală, un culoar lateral, corul, absida, capelele laterale, cripta, sacristia și ambulatoriul. Această distribuție spațială este proiectată pentru a satisface cerințele liturgice, ceremoniale și funcționale specifice ale bisericii romano-catolice, reflectând complexitatea și diversitatea activităților religioase desfășurate în cadrul acestui tip de lăcaș de cult.

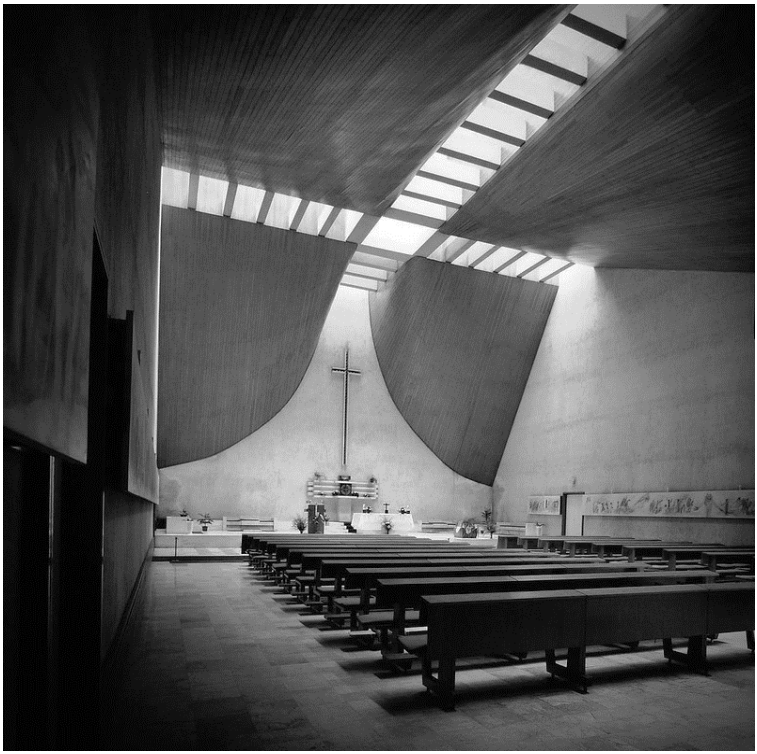

Fig. 34. Biserica Romano- Catolică, Orșova realizat de Hans fakelmann (sursa: fusion-of-horizons, CC BY 2.0, https://www.flickr.com/photos/fusion_of_horizons/)

Astfel, diversitatea și numărul funcțiunilor esențiale într-o clădire sunt substanțial modelate de o serie de factori interdependenți, inclusiv de contextul cultural în care aceasta este amplasată și de specificul destinației pe care o îndeplinește.

Procesul de planificare și structurare a spațiilor diferite se bazează pe un ghid de proiectare exhaustiv, care cuprinde informații esențiale cu privire la utilizarea clădirii (frecvența, tipologia activităților, momentele de utilizare, variația în timp etc.), precum și atributele și nevoile variate ale utilizatorilor (inclusiv numărul, obiceiurile, demografia, condiția fizică etc.). În plus, ghidul de

proiectare consideră cerințele de mobilier sau echipament, adaptându-le la funcționalitățile specifice ale fiecărui spațiu.

Aceste informații fundamentale sunt în mod conștient evaluate și integrate pentru a determina plasarea strategică, dimensiunile precise, forma optimă și condițiile de mediu corespunzătoare ale fiecărui spațiu. Astfel, planificarea spațială devine o abordare meticuloasă și bine fundamentată, destinată să asigure o adecvare optimă a clădirii pentru necesitățile și cerințele utilizatorilor săi.

În acest context, este important să reexaminăm conceptul de multiculturalism și modul în care fiecare individ este influențat de mediul din care provine. Această influență se reflectă în moduri distincte în ceea ce privește înțelegerea individului sau a grupului despre spațiul sacru și simbolismul asociat cu acesta.Totodată trebuie luat în considerare contextul istoric, social și politic la momentul respectiv, toate acestea formând o imagine mai clară care ajută la întelegerea procesului de recreare a spațiului sacru.

Fig. 35. Domul de Piatră și Zidul Plângerii. (sursă: From different sites and photographers, CC0, via Wikimedia Commons)

În realizarea unei perspective comprehensive asupra conceptului de spațiu sacru în contextul marilor religii, se constată că o serie de concepte și principii fundamentale se regăsesc în fiecare tradiție religioasă, inclusiv referiri la Divinitate, sfințenie, cosmologie, comunitate, familie, etică morală și umilință. Prin intermediul unei abordări comparative, se facilitează înțelegerea nu doar a aspectelor intrinseci ale spiritualității, dar și a fenomenelor sociale și politice, transcăzând limitele temporale și spațiale.

Transformarea unui spațiu sacru are loc adesea ca urmare a schimbărilor în norme și valori. Astfel, se poate susține că aceasta reprezintă un instrument în lupta împotriva anomiei[62], care favorizează instabilitatea și haosul. Conversia poate fi de asemenea un instrument de legitimizare al unei noi puteri instaurate.

Problema reutilizării locurilor sacre și a clădirilor sacre nu privește doar aspectele practice precum întreținerea materială, funcția și proprietatea, ci are o dimensiune simbolică și ideologică care a evoluat de-a lungul secolelor, în funcție de statut, identitate și imagine, percepție și constiința istoriei. Prin urmare, reutilizarea clădirilor de cult a fost întotdeauna o problemă delicată, în special atunci când o biserică a fost refolosită de o comunitate de altă religie.

Deoarece credința este un factor important ce este interconectat cu cel al identității națiunilor, oamenilor, grupurilor sociale și comunităților, mai mult decât orice alte tipuri de clădiri, clădirile religioase reprezintă o gamă complexă de valori simbolice, psihologice și ideologice, pot fi simboluri de putere și autoritate, tradiție și modernitate, emoție și devotament, etică și estetică, teologie și liturghie, individual și de grup, divin și uman etc. Echilibrul dintre toate aceste valori evoluează de-a lungul timpului ca rezultat al schimbărilor contextelor istorice, al generațiilor succesive și al noilor percepții (Walsham, 2014).

[62] În sociologie, anomia este o condiție socială definită de o dezrădăcinare sau desprindere a tuturor valorilor morale, standarde sau îndrumări. Conceptul a fost dezvoltat de sociliogul francez Emile Durkheim.

3.5.2 Laicizarea spațiilor de cult

De-a lungul istoriei conceptul de transformare a clădirilor a constituit un aspect esențial al dezvoltării arhitecturale și urbanistice, influențând nu doar evoluția fondului construit în mod semnificativ, ci și adaptarea acestuia la schimbările sociale, economice și culturale. Această dinamică a intervențiilor asupra clădirilor și a spațiilor construite este prezentă încă din stadiul de proiectare, dar este cu atât mai complex cazul în care aceste schimbări și intervenții au loc dupa finalizarea unei clădiri.

Factori precum ideologiile politice dominante, schimbările acestora și direcția impusă (sau nu) de către cei care guvernează, au exercitat influențe puternice asupra fondului construit și asupra modificărilor necesare a fi aduse clădirilor existente. Politica urbană ca expresie a ideologiei politice, conduce adesea la reconfigurarea spațială și funcțională a clădirilor pentru a reflecta noi priorități sau viziuni ideologice (în afara sferei de interes a prezentului studiu dar fiind un exemplu pertinent pentru ideea de față sunt naționalizările din perioada comunistă, demolările și noile valuri de construcții din perioada respectivă).

Însă nu doar factori politici sunt implicați în aceste schimbări de formă sau fond ale construcțiilor existent, evoluția acestora fiind dictată și de circumstanțele proprietarilor care au crucial în acest proces. Nevoile personale ale proprietarilor, cum ar fi schimbarea structurii familiale, sau o schimbare de statut economic, sunt astfel de motive generatoare ce duc la necesitatea modificării unei construcții existente.

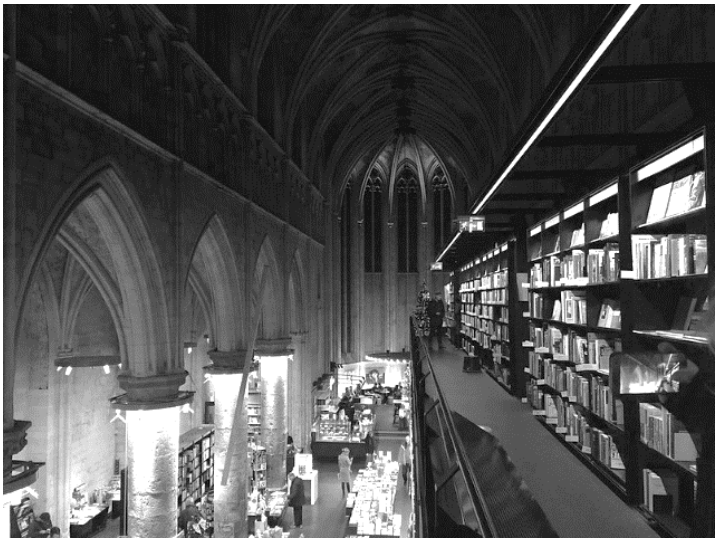

Fig. 36. Bicerica Dominicană convertită în librărie, Olanda (sursă: Felipe Tofani, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/2555PUe)

Considerațiile economice au avut și au și în prezent impact semnificativ asupra modului în care clădirile au fost adaptate sau transformate de-a lungul timpului – de multe ori resursele financiare limitate au determinat proprietarii să aducă schimbări clădirilor într-o manieră pragmatică și eficientă din punct de vedere al costurilor, dar poate nepotrivită pentru construcția în sine; aceste schimbări pot implica reconfigurări interioare pentru a optimiza utilizarea spațiului sau adăugarea de extensii pentru a îndeplini noi funcțiuni.

Cerințele și nevoile utilizatorilor, și la o scară mai largă ale societății, sunt într-o continuă schimbare, acest lucru reflectându-se în trasformările aduse fondului construit de-a lungul timpului. Modificări de plastică arhitecturală pot fi intreprinse prentru a reflecta stilul predominant al vremii, schimbări de compartimentare sau modificări structurale pot fi impuse pentru a adapta clădirea unoir noi cerințe functionale.

Tipurile de modificări ce pot fi aduse unei clădiri sunt numeroase, însă modificarea în sine a construcțiilor este o practică antică. Reutilizarea fie în întregime sau a unor părți sau

subansambluri construstive a clădirilor este încă din antichitate o practică des întâlnită. Spre exemplu, în Roma antică, spre exemplu, *spolia*[63] era practicată frecvent, materialele de construcție necesare fiind obținute direct de la clădiri existente (Wong, 2023). Această reutilizarea a clădirilor sau a utiliza materiale de construcție de la clădiri exsitene (*spolia*) avea avantajul de a reduce costul și efortul implicat în edificarea unei clădirii noi.

Fig. 37. Exemplu de Spolia în San Picollo Verona (sursă: José Luiz Bernardes Ribeiro, CC BY 4.0, Wikimedia Commons)

Acest fenomen al reutilizării elementelor arhitecturale și materialelor pentru a crea structuri noi sau pentru a reconfigura construcții existente, permitea fondului construit să fie adaptat într-o

[63] Spolia (în latină, „spoils"), piatra de construcție reutilizată pentru construcții noi sau sculptura decorativă reutilizată în construcții noi, este rezultatul unei practici străvechi și răspândite prin care piatra care a fost extrasă, tăiată și utilizată într-o structură construită, este dus pentru a fi folosit în altă parte.

manieră care să servească unor noi cerințe, unor noi ideologii sau noi idealuri. (Kinney, 2001)

De interes pentru studiul de față este în mod deosebit transformarea spațiilor sacre, care reprezintă un fenomen complex și în continuă evoluție. De-a lungul istoriei programele și funcțiunile originale ale clădirilor au fost supuse schimbărilor, ca rezultat al schimbărilor sociale sau culturale, al avansului tehnologic, nu doar din motive practice de eficiență sau necesitate. Aceste modificări, în mod evident nu sunt limitate doar la sfera spațiilor sacre, fiind un fenomen răspând și frecvent întâlnit și în sfera laică. Printre acestea se numără exemple bine cunoscute precum Caixa Forum din Madrid, proiectul al biroului de arhitectură Herzog & de Meuron, unde a fost realizată cu succes conversia unei centrale electrice într-un centru cultural, demonstrând astfel capacitatea arhitecturii de a se adapta la noile nevoie apărute într- societate.

Fig. 38. Caixa Forum, Madrid de herzog&Demeuron (sursă: Óscar Carnicero Sánchez, Rehabilitación de Herzog & De Meuron., CC BY-SA 2.0, via Wikimedia Commons)

Această conversie funcțională, estetică și strucurală nu doar că a conservat un element arhitectural important, ci a și oferit spațiului un nou scop contemporan subliniind prin acest proces potențialul adaptativ al arhitecturii.

Dacă discutăm însă despre spații sacre, acele spații saturate cu însemnătate, conversia lor implică și dorința de a păstra și o legătură cu trecutul, o nevoie care este caracterictică firii umane. Trecutul poate reafirma și valida identitatea individuală și cea de grup a individului și îi conferă acestuia un mediu familiar.

Această legatură cu identiatea, moștenirea culturală, identitatea religioasă este distrusă în momentul demolării obiectului ce reprezintă toate aceste lucruri; reutilizarea însă permite acest fir al continuității și în același timp adaptarea la o nouă realitate. Putem deduce faptul că o conversie a spațiilor asigură o continuitate a elementelor ce compun indentitatea (fie individuală, fie cea de grup/colectivă), dând o notă de autenticitate unui context schimbat.

În prezent, observăm o tendință tot mai răspândită a transformării clădirilor sacre, care își pierd treptat funcțiunea originală, devenind astfel muzee, restaurante, hoteluri, locuințe, magazine sau birouri. Acest fenomen de conversie este evident într-o gamă diversificată de comunități.

Conceptul de "laicizare," conform definiției oferite de Dicționarul Explicativ al Limbii Române (2009), presupune o restructurare a unei instituții religioase după principii laice.

LAICIZÁ, laicizez, vb. I. Tranz. A reorganiza o instituție cu caracter religios după principii laice, a da caracter laic. [Pr.: la-i-] – Din fr. *laïciser*. (DEX, 2009)

Societățile moderne, cu precădere cele occidentale, sunt adesea descrise ca fiind societăți laice, așa cum sugerează studiile realizate

de Steinvorth[64] (2017) și Bains[65] (2021). Spre exemplu, dacă privim cazul Statelor Unite ale Americii, procentul populației cu afliere religioasă declarată este într-o continuă scădere. Tabelul prezentat mai jos ilustrează procentul populației care nu se identifică cu nicio confesiune religioasă, acest procent al populației depășind pragul de 20% în 2020, așadar aproximativ o cincime din totalul populației este neafiliată relgios, conform unei cercetări realizate de Gallup (n.d.).

[64] Ulrich Steinvorth (1941) filozof politic de naționalitate german. Domeniul său principal de cercetare este filosofia politică. Pe lânga acesta, Steinvirth a publicat subiecte despre filosofia morală și filosofia aplicată, precum și istoria filozofiei și metafizicii.

[65] David Bains,istoric de religie de naționalitate american. Este profesor de religie la Universitatea Samford, Birmingham, Alabama. A studiat fizica și studiile religioase la Universitatea din Virginia și și-a luat doctoratul de la Universitatea Harvard.

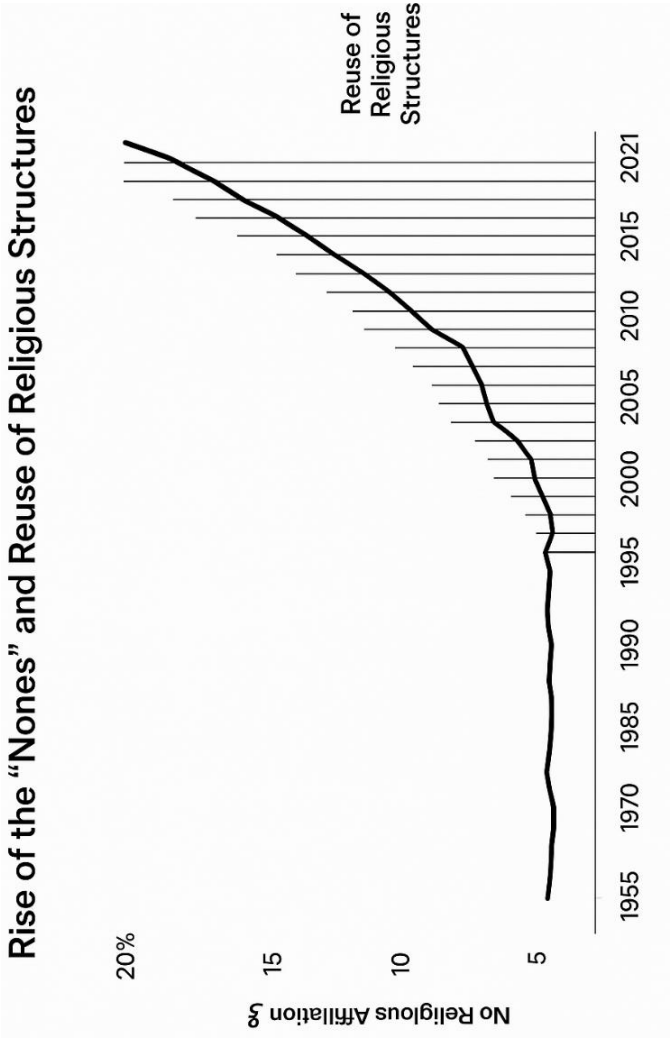

Fig. 39. Numărul conversiilor spațiilor sacre în raport cu numărul de persoane fără afiliere religioasă (sursa: Autorul, după informații din Wong, 2023)

Acest declin al afilierii religioase corelat cu diminuarea importanței religiei în viața individului și în societate, are impact și asupra fondului construit, după cum se poate vedea în diagrama mai sus expusă.

Datele ilustrate în diagramele precedente reflectă o creștere a incidenței conversiei spațiilor sacre, ca rezultat direct al scăderii interesului față de instituții religioase, iar conversia spațiilor sacre în spații laice în deosebi, este în creștere.

Creșterea procentului de peroane fără afiliere religioasă face ca numărul bisericilor, sinagogilor și moscheilor să devină mult prea mare pentru accest număr de enoriași în scădere. Astfel, clădirile sacre ce nu mai servesc funcției lor originale sunt fie demolate, fie reutilizate în alt scop. Acest fenomen social se răsfrânge deci și asupra imaginii orașului și a configurației urbane.

Această schimbare socială, globală, duce către un proces de laicizare al peisajului urban, care determină transformări de amploare în structura și țesutul urban al orașului. Daca în epocile anterioare biserica în rol de spațiu sacru reprezenta un pol generator al activităților socilale în comunitate, constituind o trăsătura distinctivă a vieții și structurii urbane, în prezent aceasta și-a pierdut statutul, importanța sa fiind mult diminuată.

Tranziția spațiului sacru de la un rol central în contextul unei așezări, la unul relativ periferic al lăcașelor de cult, a dus la reconfigurarea relației oraș - religie, reflectând astfel schimbările în mentalitate și modul de viață al comunităților urbane.

Aceste modificări de ordin conceptual se manifestă și în transformările fizice asupra clădirilor sacre, în speță poate fi observată o intensificare a acestui fenomen al laicizării lăcașelor de cult, acestea căpătând funcțiuni diverse precum muzee, spații de loisir, birouri și chiar și locuințe. Aceste convesii funcționale impun o re-evaluare a importanței spațiilor sacre într-un context contemporan.

Conversia, din punct de vedere atât funcțional, cât și simbolic, a spațiilor sacre marchează deopotrivă schimbări în modul în care aceste clădiri sunt percepute și folosite și modul în care este perceput și experimentat orașul. Astfel laicizarea spațiilor sacre ca fenomen devine mai mult decât o simplă schimare de formă sau funcțiune, aceasta devine o mărturie a schimbărilor petrecute în societate.

Transformarea spațiilor sacre și clădirilor per ansamblu, are avantajul, cum a fost menționat și anterior, de conservare a unei legături autentice cu trecutul și cu identitatea culturală, astfel conversia spațiilor devine o modalitate de a conferi o continuitate identității colective și de a conferi contextului urban contemporan acest caracter de autenticitate.

Spațiile nou convertite, pe lângă avantajul de a reutiliza o structură existentă, au avantajul de a crea un pretext pentru interacțiuni sociale, educație și cultură, contribuind la îmbogățirea experienței urbane.

Prin studiul său, Bains (2021) oferă o perspectivă complexă asupra influenței pe care procesul de laicizare îl exercită asupra fondului construit sacru. Acesta identifică patru moduri în care fenomenul răspândit al laicizării a produs schimbări în peisajul spațiilor sacre:

- **Redifinirea conceptului de spațiu sacru în context contemporan:** acesta argumentează necesitatea redefinirii termenului în contextul în care laicizarea „în masă" a acestora impune reconfigurarea conceptului de "spațiu sacru". Bains propune ca acest termen în noua sa accepțiune să identifice și să desemneze acele spații care ajută la generarea unei experiențe religioase personale, independentă de ritualurile și învățăturile religioase. Redefinind conceptul, esența spațiilor sacre se transformă, devenind mai permisivă și permițând un anumit grad de explorare individuală a spiritualității.

- **Modificarea sau reconfigurarea peisajului arhitectural:** transformarea suferită de spațiile sacre în contextul laicizării are implicații și asupra modului în care acestea sunt concepute și construite. Formele și tipologiile arhitecturale asociate cu lăcașurile de cult au fost, în prezent, redefinite și aplicate în noi moduri diferite, care nu au fost anterior asociate cu lăcașele de cult. Schimbarea de paradigmă marchează astfel nevoia de adaptare la noile cerințe ale unei societății laice, dar și o recontextualizare a semnificației și funcției arhitecturii sacre.

- **Transformarea fizică a spațiilor de cult:** poate cea mai ușor observabilă schimbare este modificarea fizică a unui locaș de cult fiind o consecință directă a laicizării. Această transformare fizică a unei clădiri sacre poate implica fie reconstrucție, reconversie fie o adaptare structurală pentru a răspunde unor noi cerințe. Astfel, susține Bains, spațiile care odată erau dedicate activităților religioase devin acum platforme pentru diverse funcțiuni și interacțiuni sociale.

- **Convergența programelor laice și religioase:** pe măsură ce spațiile sacre își schimbă funcțiunile pentru a se conforma unor noi paradigme sociale și culturale, se constată o convergență între programele laice și cele religioase. Bains subliniază că, în anumite cazuri, programele culturale și laice, cum ar fi muzee și monumente, pot fi în ziua de azi abordate în moduri similare cu cel în care spațiile sacre au fost abordate în mod tradițional - ca pol de actracție în oraș, funcțiuni generatoare de activități culturale și recreative.

Aspectele identificate de Bains referitoare la fenomenul de laicizare și transformarea spațiilor sacre, aduc în prim-plan modificările, de o anvenrgură considerabilă, și de o complexitate sporită care caracterizează peisajul urban și arhitectural contemporan.

Acestea pun în evidență polivalența interacțiunilor dintre elementele tradiționale și cele moderne, între dimensiunile spirituale și cele laice, precum și între semnificația religioasă și valoarea culturală și rolul acestora într-o societate predominant laică.

4. STUDII DE CAZ

4.1 INTRODUCERE

În cadrul prezentei cercetări, efectuarea unei analize detaliate a studiilor de caz selectate constituie un element esențial, furnizând o perspectivă comprehensivă asupra aspectelor teoretice dezvoltate în cadrul lucrării. Studiile de caz furnizează dovezi palpabile pentru susținerea argumentelor expuse în cadrul cercetării pe lângă faptul că exemplifică în mod concret conceptele teoretice discutate anterior. Prin intermediul acestui demers se contribuie la validarea tezei, oferind astfel autenticitate și credibilitate ideilor prezentate în prima parte a cercetării.

Studiile de caz au capacitatea de a evidenția relațiile de cauzalitate și interdependența dintre diverse variabile, facilitând o înțelegere mai clară a modului în care anumiți factori influențează rezultatele sau evenimentele puse în discuție.

De asemenea, studiile de caz oferă prilejul de a analiza în profunzime aspecte specifice și de a sublinia nuanțele, cu scopul de a stabili analogii între diversele situații sau contexte.

Cele opt studii de caz ce urmează a fi prezentate în cadrul acestei cercetări, care explorează atât transformări interreligioase (convertirea unor spații sacre ca urmare a schimbării confesiunii religioase), cât și conversii implicând secularizarea unor spații sacre, își propun să investigheze schimbările care au generat transformările, atât la nivel planimetric cât și la nivel morfologic. Acestea urmăresc să evidențieze rezultatele generate de transformări în ceea ce privește teritoriul și impactul asupra contextului arhitectural, cultural și social.

Așadar, prin intermediul acestui proces, aceste studi de caz aduc o contribuție semnificativă la realizarea unei înțelegeri ample a complexității și importanței transformărilor care au exercitat o influență asupra dezvoltării acestor spații sacre pe parcursul istoriei.

4.2 HAGIA SOFIA, ISTANBUL, TURCIA

Din momentul său inaugural de construcție până în prezent, Hagia Sofia (cunoscută și sub denumirea de "Sfânta Înțelepciune" în greacă - Αγια Σοφια, Aghia Sofia) a fost martoră evoluției diferitelor imperii și a trecut prin diverse etape de transformari. Cu toate acestea, impresionanta creație continuă să rămână o operă semnificativă în lumea artei și arhitecturii, păstrând amprente din diferite epoci și culturi. În contextul acestei cercetari, se propune o analiză aprofundată a trăsăturilor arhitecturale ale Hagia Sophia, demarând de la momentul inițial al edificării și până în prezent. Prin investigarea amănunțită a studiului de caz, se urmărește analizarea schimbărilor suferite de spațiile interioare și exterioare, cu o atenție specială acordată contextului conversiei religioase. Prin examinarea detaliată a trăsăturilor arhitecturale ce conturează această construcție, obiectivul este de a evidenția funcțiunile atribuite clădirii în diverse perioade istorice și de a explora, într-o manieră comparativă, influența pe care aceste funcțiuni au avut-o asupra dezvoltării edificiului si a contextului în care se situează.

Fig. 40. Haghia Sofia în prezent. (sursă: Antti T. Nissinen, CC BY 2.0, https://www.flickr.com/photos/veisto/4296834107)

Hagia Sofia sau Înțelepciunea Sfântă, denumirea sub care a fost cunoscută pentru prima oară, a fost construită într-o perioadă relativ scurtă din 532 până în 537 dar și-a căpătat forma finală în 562, cand i-a fost reconstruit domul central.

Aceasta a fost timp de aproape un mileniu, până la invazia forțelor Otomane in anul 1453 și cu excepția unei scurte perioade după Cruciada a IV-a[66], centrul vieții religioase a Imperilui Bizantin. Realizările meșterilor vremii sub patronajul Împăratului Iustinian I, în materie de arhitectură și inginerie au făcut ca Hagia Sofia să devină modelul de urmat pentru construcția de noi biserici în Imperiul Bizantin.

Biserica lui Iustinian I nu este prima biserică ce a fost construită în acel loc, ci a treia, primele două fiind distruse de incendii în 404, respectiv 532 în timpul Răscoalei Nika. Se presupune că pe situl actualei Hagia Sofia ar fi existat încă dinainte de secolul al treilea un templu păgân – teorie plauzibilă, deoarece reutilizarea locurilor sacre este o practică extrem de comună în momentul alegerii siturilor pentru edificarea de noi clădiri simbolice ale puterii nou instaurate. Orice urmă a acestui templu și precum si multe detalii referitor la cele doua biserici predecesoare ale Hagiei Sofia au fost pierdute, astăzi existând doar mărturii scrise tangențiale ce atestă existența templului și destul de puține informații rezultate din săpături arheologice cu privire la bisericile lui Constantin (Taddei, 2017).

Cu toate acestea, se constată faptul că biserica actuală este amplasată pe același sit ca cele două biserici anterioare (conform ilustrației din Figura 25), cu altarul orientat într-o aproximare către punctul cardinal al răsăritului, conform cerințelor specifice ritului ortodox. Totuși, în diagramă se remarcă o modificare a proporțiilor în comparație cu biserica predecesoare, presupusă a fi avut un plan bazilical și un acoperiș de lemn – această particularitate a contribuit la evenimentul tragic al incendiului care a distrus-o în întregime până la fundație.

[66] A patra cruciadă (1202–1204) a fost o expediție armată din Europa de Vest, inițial destinată să cucerească Ierusalimul controlat de musulmani prin intermediul unei invazii prin Egipt. În schimb, o succesiune de evenimente a culminat cu jefuirea de către cruciați a orașului Constantinopol, capitala Imperiului Bizantin controlat de creștini.

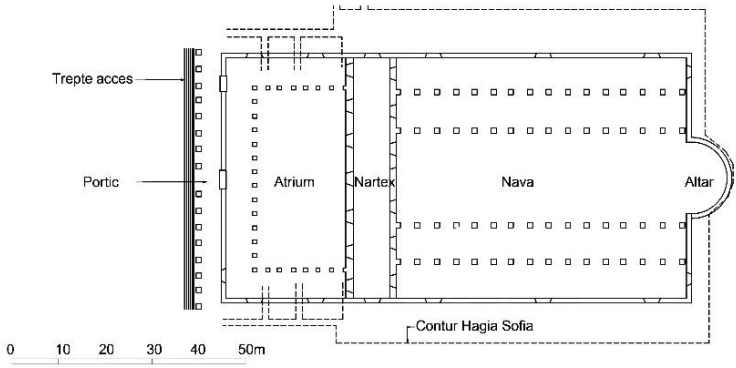

Fig. 41. Plan amplasare Hagia Sofia (contur punctat) în raport cu amplasamentul vechilor biserici pe sit (sursa: Autorul, dupa informatii din Mainstone, 1988/1997)

Distrugerea celei de-a doua biserici din timpul răscoalei i-a oferit lui Iustinian I pretextul ideal pentru a „reconstrui" biserica într-o maneieră grandioasă. Anthemius din Tralles și Isidoros din Milet sunt arhitecții celei de-a treia iterații a bisericii, iar urmașul lui Isidoros este cel care a reconstruit cupola centrală după prăbușirea parțială a acesteia în anul 558 (reconstrucția căreia a durat aproximativ 5 ani).

Se presupune că la finalul construcției Iustinian a exclamat „Glorie lui Dumnezeu, care m-a găsit vrednic de a săvârși această muncă. Solomon te-am întrecut!" (Mainstone, 1988/1997)

Procopius din Caesarea, istoric și erudit bizantin, a scris la douăzeci de ani de la târnosirea noii Hagia Sofia, cum aceasta „[...]a devenit un spectacol de o mare frumusețe, copleșitor pentru cei care o văd și cu totul incredibil pentru cei care doar aud de ea; căci se ridică la o înălțima cerurilor și privește în jos asupra orașului[...]". (Mainstone, 1988/1997)

Hagia Sofia era la vremea construcției sale cea mai mare clădire din Contantinopol (Schibille, 2014). Monumentalitatea sa este dată și de amplasamentul său deasupra unui promontoriu al actualului Istanbul și de relativa izolare față de restul clădirilor dimprejurul său, nu doar de scara la care este construită.

Clădirile publice[67] ce înconjurau biserica în secolul VI erau construite în stil clasic roman, însă Hagia Sophia se distingea prin arhitectura sa inovatoare la acea vreme.

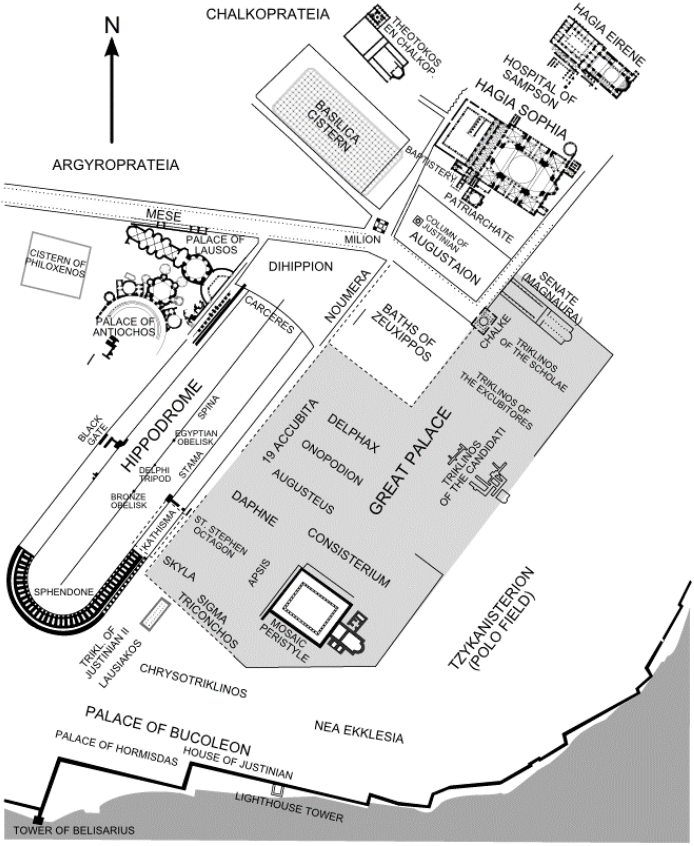

Fig. 42. Amplasamentul Hagiei Sofia în raport cu restul clădirilor publice, secolul VI (sursa: By Cplakidas, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

[67] Hagia Sofia era situată într-o zonă publică a Constantinopolului unde se aflau pe lângă aceasta un hipodrom, Augustaionul, Senatul

Pe parcursul istoriei, biserica a suferit adăugiri care au schimbat imaginea sa. Din cauza unor prăbușiri parțiale succesive și a reconstrucțiilor repetate ale cupolei centrale, cauzate fie de dezastre naturale precum cutremure sau de erori umane în proiectare, aceasta a fost reconstruită și a dobândit forma actuală (în mare parte) în anul 562.

Ca rezultat al acestei ample operațiuni de restaurare și consolidare, biserica a fost supusă unor intervenții esențiale în ceea ce privește structura sa. Astfel, au fost adăugate elemente de susținere sub forma de contraforți, având rolul de a menține stabilitatea noii cupole centrale (care era mai înaltă decât cea originală), conform ilustrației prezentate în Figura 57.

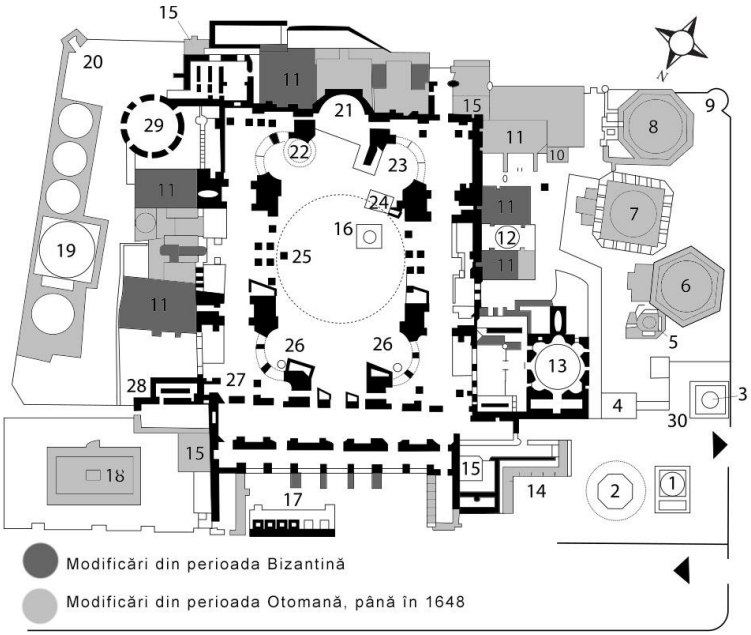

Fig. 43. Plan Hagia Sofia cu etapele de construcție marcate (sursa: Colaj Autor pe plan CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Biserica bizantină de secol IV este compusă dintr-o navă centrală și două culoare laterale și dispune de pronaos, naos și altar. Aceasta succesiune de spații era precedată de un atrium care nu se păstrează în ziua de azi. Deasupra culoarelor laterale și a pronaosului se află galerii ce sunt accesibile prin intermediul scărilor situate în colțurile clădirii.

În partea de sud-vest a bisericii este amplasat un baptisteriu, iar în partea de nord-est se găsește diaconiconul (schevofilachion).

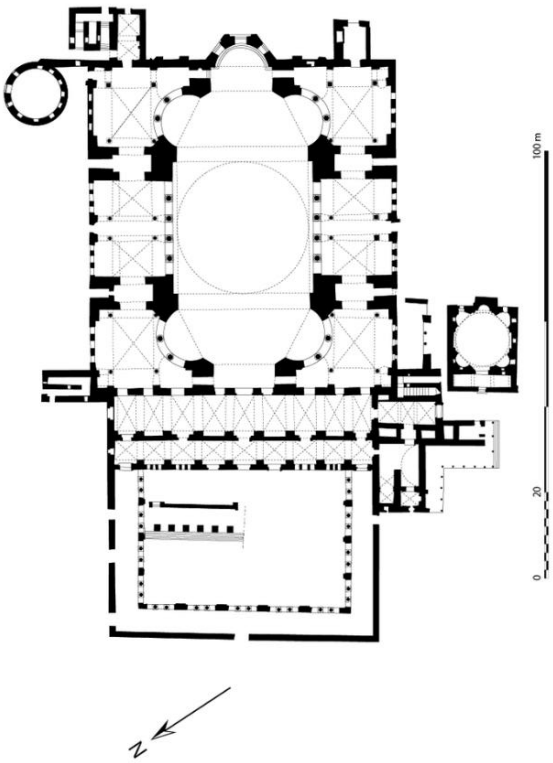

Fig. 44. Plan parter cu atriumul lipsă indicat (sursa: Marsyas, CC BY 1.0, via Wikimedia Commons)

Inovația pentru acea vreme a fost utilizarea unui sistem de acoperire alcătuit din cupole și bolti spre deosebire de acoperirea bisericilor creștine cu plan bazilicar, care se realiza in sarpanta prin intermediul unui acoperiș de lemn în două sau mai multe ape. Boltirea spațiilor de o asmenea amploare în arhitectura bisericească era rară înainte de secolul al VI-lea.

Majoritatea cupolelor anterioare acoperind structuri circulare, cum este și cazul Panteonului, astfel încât tranziția dintre zidul de sprijin și cupolă era relativ simplă (Ousterhout, 2019 – p. 201).

Planimetric construcția este aproape pătrată, însă odată ajuns la interior privitorul nu percepe acest lucru tocmai datorită acestui sistem de acoperire și al amplasării cupolei centrale și a semi cupolelor care o flanchează la est și la vest. Percepția unui spațiu longitudinal este accentuată si de sistemul structural al cladirii în care structura pe care descarcă direct cupola centrală și cele două semi cupole adiancente, delimitând astfel o zonă dreptunghiulară în plan.

Alegerea unui astfel de sistem structual ce descarcă greutatea cupolei pe stâlpi a rezultat în suprafețe mari ale pereților exteriori fiind transformate în pereți neportanți și a permis amplasarea de zone vitrate imediat sub cupola principală și semi cupolele adiacente. Pe lângă faptul că această decizie de proiectare permitea pătrunderea unei cantități mari de lumină (diminuată de-a lungul timpului prin acoperirea acestor zone vitrare cu contraforți, conform figurilor 43 și 44), se creează impresia că acoperirea plutește deasupra structurii.

Fig. 45. Hagia Sofia, vedere spre altar (Jorge Láscar, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons)

Hagia Sofia este, în principal, construită din piatră, cărămidă și mortar, cu elemente din lemn sau metal folosite sporadic sub forma de tiranți sau agrafe. (Mainstone, 1988/1997).

Diferitele etape în consolidarea și extinderea clădirii sunt vizibile în tehnica și materialele de construcție. Detalii precum nuanța mortarului și modul de țesere al cărămizilor oferă cercetătorilor indicii ce ajută la datarea elementelor; spre exemplu, otomanii foloseau un mortar mai roșiatic decât cel existent în construcția de secol VI (Dark & Kostenec, 2019)[68].

Hagia Sofia a suferit prima conversie în timpul Cruciadei a Patra, după mai mult de jumătate de mileniu de utilizare în scopul său inițial ca lăcaș de cult creștin ortodox. După capturarea Constantinopolului in timpul celei de a patra cruciade, a devenit catedrala catolică a orașului, însă rolul său ortodox și patriarhal a fost restituit în 1261. Unul din motivele principale pentru ocuparea Constantinopolului în timpul celei de-a Patra Cruciade a fost nevoia

[68] Zidaria formată din caramizi de mici dimensiuni si subtiri cu mortar roz era folosită în mod curent în Imperiul Otoman (Dark & Kostenec, 2019)

de finanțare a expediției, drept dovadă în momentul cuceririi orașului acesta a fost jefuit și azi la Veneția se păstrează un număr semnificativ de obiecte și relicve bizantine.

Urmele lăsate de cruciați în arhitectura Hagiei Sofia din perioada 1204-61 sunt limitate la adăugarea de contraforți și construirea unei clopotnițe (astăzi aceasta nu se păstrează, însă este indicată în planurile lui J. B. Fischer von Erlach ce datează din 1721). Ambele sunt elemente noi în arhitectura bizantină târzie, clopotnițele și utilizarea clopotelor devenind practică uzuală ulterior.

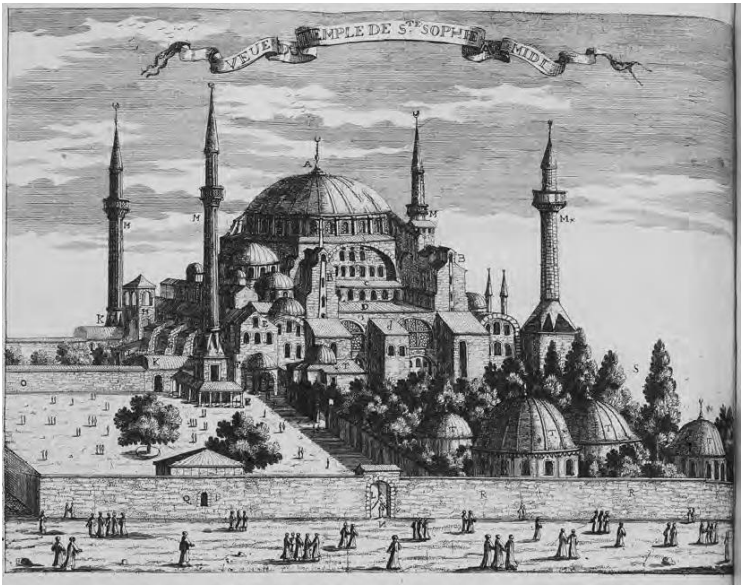

Fig. 46. Hagia Sofia, cca. 1680, vedere dinspre sud-vest, cu clopotnița vizibilă pe fațada vestică (sursa: Guillaume-Joseph Grelot, Public domain, via Wikimedia Commons)

A doua conversie a biesericii are loc odată cu invazia Otomană și cucerirea Constantinopolului de către forțele turce conduse de Mehmed II.[69]

Fig. 47. Procesiunea sultanului Süleyman prin Atmeidan din friza Ces Moeurs et fachons de faire de Turcz, Pieter Coecke van Aelst, 1553. Hagia Sofia este reprezentată în stânga obeliscului (sursa: The Metropolitan Museum of Art, New York - Harris Brisbane Dick Fund, 1928, Public Domain)

Primul act oficial al lui Mehmed a fost convertirea Hagiei Sofia în moschee. Conversia a implicat o transformare fizică minimală, chiar și numele rămânând același - Ayasofya Camii în traducere: Moscheea Hagia Sofia (Ousterhout, 2019).

După înlăturarea obiectelor ce țineau de ritul creștin, obiecte precum icoane, cruci și relicve, Mehmed II începe procesul de adaptare al spațiului pentru a servi noii confesiuni religioase.

[69] II. Mehmed, cunoscut și sub numele de Fatih Sultan Mehmed (1432 – 1481), a fost al șaptelea sultan al Imperiului Otoman, a domnit în prima fază pentru o perioadă scurtă din 1444-1446, apoi timp de 30 de ani din 1451 până la moartea sa în 1481. Este renumit pentru cucerirea Istanbulului (Constantinopol) la data 29 mai 1453.

Modificările aduse bisericii în momentul conversiei constau în construirea a două minarete[70], a dispus amenajarea unui *minbar*[71] și a unui *mihrab* și acoperirea mozaicurilor de la nivelul inferior. Lânga moschee în partea de nord-vest a fost construită o mederesă, sau școală islamică (Necipoglu, 1992).[72]

La mai bine de un secol distanță, în timpul domniei Sultanului Selim II, moscheea Hagia Sofia a fost restaurată structural, întărind contraforții existenți și construind alții noi, și în același timp au fost demolate diferite anexe ce aparuseră de-a lungul vremii (case, camere, latrine și bucătării fuseseră construite adiacent moscheii). Aceasta este perioada în care minaretele construite de Mehmed II, structuri de lemn, au fost dărâmate și reconstruite din cărămidă (Necipoglu, 1992).

Înainte de decesul său în anul 1574, Selim II[73] a dispus construirea a două noi minarete, un mausoleu și două medrise, acestea din urmă nefiind construite în cele din urmă. Decizia sultanului de a fi îngropat lângă Hagia Sofia a cimentat rolul său de moschee imperială și a adăugat un nou sens simbolic acesteia, pe lângă rolul său de monument comemorativ al victoriei otomane.Alte două mausolee au fost construite pentru Sultanii Murad III și Mehmed III, în 1594-1597 respectiv 1608.

Un alt moment important în istoria Hagia Sofia reprezintă acoperirea mozaicurilor ce formau reprezentări figurale în perioada 1607-1609, sub conducerea Sultanului Ahmed I[74].

În această perioadă a fost acoperite o proporiție semnficativă de mozaicuri bizantine, precum imaginea lui Iisus Pantocrator la

---

[70] Doar persoanele de sânge nobil Otoman puteau construi mai mult de un minaret, lucru care semnala Hagia Sofia ca moschee imperială (Necipoglu, 1992)

[71] Piesă de mobilier fix dintr-o moschee, în care se urcă imamul pentru a oferi predici (khutbah).

[72] Mozaicurile ce nu erau vizibile de la primul nivel au fost lăsate intacte până în secolul XVI (Necipoglu, 1992)

[73] II. Selim (1524-1574) este al 11-lea sultan otoman și al 90-lea calif islamic. fiul lui Suleiman Magnificul și al lui Hurrem Sultan.

[74] Ahmed I (1590-1617) a fost al 14-lea sultan otoman și al 93-lea calif islamic. sultanul III. Este fiul lui Mehmed și al lui Handan Sultan. Este primul sultan otoman care nu a mers la sanjak (diviziunea administrativă a imperiului Otoman) și a urcat pe tron.

interiorul cupolei centrale. Necipoglu (1992) sugerează ca acest fapt semnalează o intensificare a intoleranței față de reprezentarea figurală în contextul unui spațiu sacru.

În timpul domniei lui Mahmud I[75] (1730-1754) mozaicurile rămase la vedere au fost acoperite și au fost întreprinse lucrări de consolidare, restaurare și extindere, fiind adăugate o serie de construcții anexă cu funcțiuni diverse precum cantină pentru nevoiași, școală pentru copii, bibliotecă și o fântână.

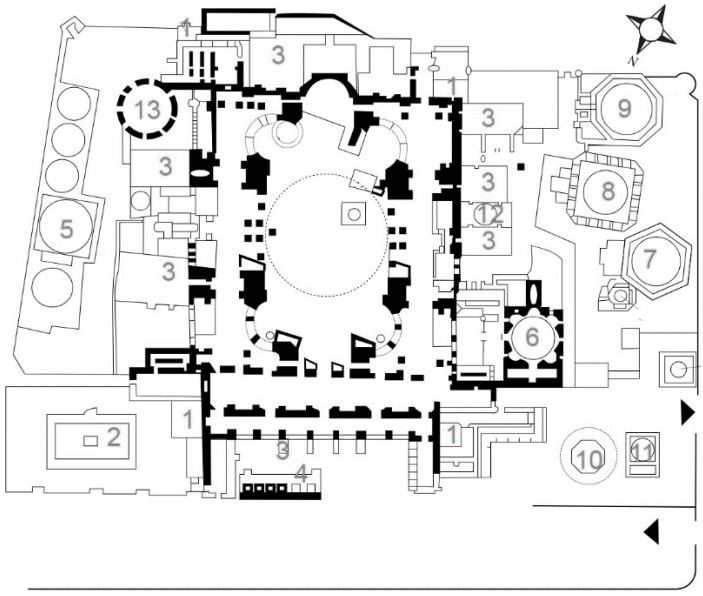

Fig. 48. Hagia Sofia, plan parter (sursa: Wikimedia Commons)

Legendă
1.Minaret
2.Medresă
3.Contraforți

[75] Mahmud I (1696-1754) a fost al 24-lea sultan otoman și al 103-lea calif islamic. S-a născut în 1696 la Palatul Edirne. II. Este fiul sultanului Mustafa II si neoptul lui Ahmed III

4.Fostele fundații ale Bisericii Hagia Sophia a doua, construită pe vremea Împăratului Teodosiu I
5.Cantină pentru nevoiași
6.Fostul baptisteriu, azi mormântul Sultanilor Mustafa I și Ibrahim I
7.Mausoleul Sultanului Murad III
8.Mausoleul Sultanului Selim II
9.Mausoleul Sultanului Mehmed III
10.Fântână
11.Școală primară
12.Bibliotecă
13.Diaconicon (Schevofilachion)

Pe parcursul evoluției sale istorice, Hagia Sophia a îndeplinit un rol de importanță majoră, acționând ca un emblematic al transformării și al noilor ideologii care au legitimat puteri înnoitoare. Prin intermediul acestei remarcabile construcții, împăratul Iustinian I a subliniat nu doar o rupere de moștenirea imperială romană anterioară, ci și a anunțat începutul unei noi ere sub guvernarea sa, semnificând astfel și încheierea preeminentei aristocrației romane de până în acel moment (Ousterhout, 2019).[76]

Schimbările majore reprezentate de cucerirea Otomană a Constantinopolului și transformarea ulterioară a Hagiei Sofia în moschee au conferit fostei biserici un statut de monument emblematic pentru întregul Imperiu Otoman, marcând astfel o nouă etapă în evoluția sa istorică.

Transformarea substanțială reprezentată de trecerea de la o biserică creștină la o moschee islamică a fost un moment semnificativ în transformarea sa într-un simbol al puterii și influenței otomane în regiune.

O altă etapă importantă în istoria construcției a avut loc în timpul guvernării lui Kemal Ataturk[77], când Hagia Sofia a fost supusă unei noi reconversii. În anii 1930, clădirea a fost închisă pentru practicile religioase și a fost redeschisă ca muzeu în 1935. Această transformare a servit nu doar scopurilor culturale, ci și celor politice, marcând o schimbare în percepția publică și subliniind ideologia conducătorilor de la acea vreme.

În anul 2020, președintele Turciei, Recep Tayyip Erdogan, a anunțat o nouă schimbare pentru Hagia Sofia, reconvertind clădirea în moschee, o decizie controversată care a reaprins discuțiile despre statutul și rolul clădirii în societatea modernă. Transformarea recentă ilustrează modul în care Hagia Sofia a continuat să fie o emblemă a schimbărilor politice, culturale și religioase în curs de desfășurare în Turcia.

Transformările, atât în ceea ce privește obectul arhitectural cât și esența simbolică Hagiei Sofia, oferă o perspectivă asupra complexității dialogului intercultural și interreligios care s-a desfășurat pe parcursul mai mult de un mileniu între continentele Europa și Asia.

[76] Atât Iustinian I cât și soția sa Teodora aveau origini umile, nefiind parte a aristocrației romane.

[77] Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938) — ofițer militar și om politic turc; comandant-șef în Războiul de Independență al Turciei și fondatorul, respectiv primul președinte al Republicii Turcia (1923–1938).

4.3 MOSCHEEA AL-OMARI, BEIRUT, LIBAN – CONVERSIA BISERICII SFÂNTUL IOAN

În prezent, Marea Moschee Al-Omari din Beirut își trage originile din transformarea fostei Biserici Cruciate a Sfântului Ioan. Această biserică a fost edificată în anul 1150, ocupând locul în care se aflau în trecut băile imperiale romane.

Recucerirea la final de secol XIII de către mameluci a Beirutului, la vremea aceea sub ocupația armatelor curciate[78], a dus la transformarea catedralei cruciate în moschee. Până la inaugurarea monumentalei moschei neo-otomane a lui Muhammad al-Amin din Piața Martirilor din Beirut în 2008, Moscheea Al-Omari a fost principala moschee (moscheea congregațională) a comunității musulmane sunite din oraș.

Fig. 49. Moscheea Al-Omari, Beirut (sursa: Moustafa Farroukh, Public domain, via Wikimedia Commons)

[78] Cruciații erau numiți Franci de către arabii din zonă

Biserica Sfântul Ioan, de secol XII, se distinge prin planul său bazilical cu trei nave și trei abside pe partea estică.

Biserici similare în stil romanic cu triple abside au fost construite în Tir și Tartus folosind materiale recuperate, precum coloane și capiteluri romane (Farhat, 2021). De altfel, o mare parte a capitelurilor corintice ale bisericii sunt de proveniență bizantină, fiind datate cu aproximare ca aparținând secolelor IV-V (Pralong, 2000).

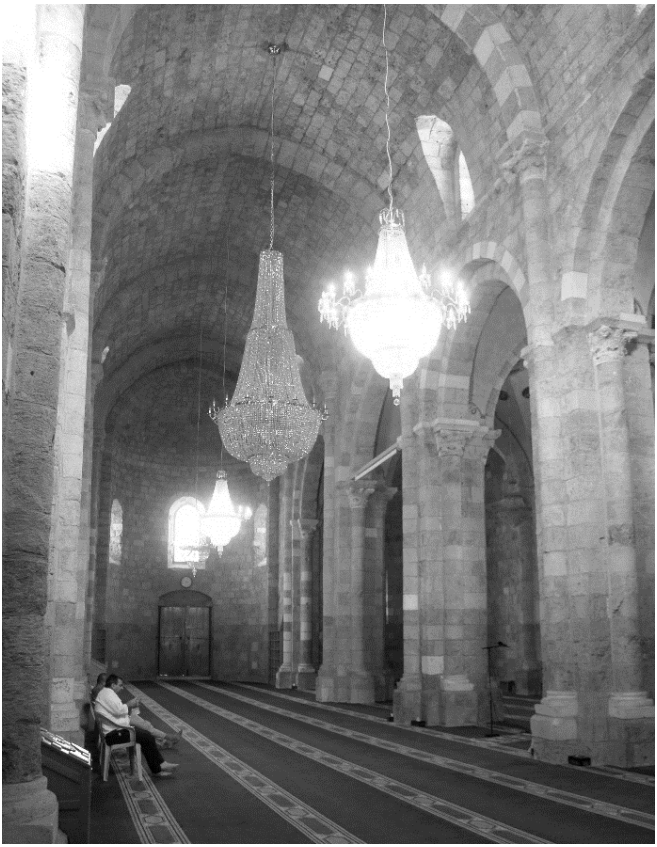

Fig. 50. Interiorul moscheii unde se pot vedea capitelurile corintice (sursa: Elgaard, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

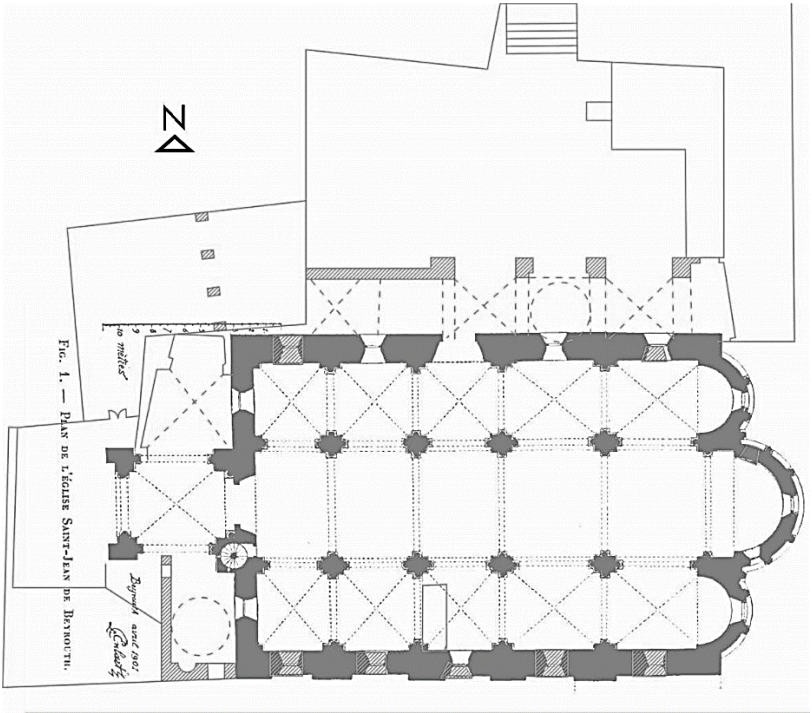

Fig. 51. Planul moscheii Al-Omrari, Beirut (sursa: Autorul si Camille Enlart, Public domain, via Wikimedia Commons)

Pentru adaptarea spațiului la nevoile religioase musulmane, bisericii i-a fost adăugat un *mihrab* orientat către Mecca pe latura de sud, necesitând zidirea unui acces lateral al acesteia. Acest gest a dus la schimbarea orientării spațiului. De asemenea, decorațiunile religioase creștine au fost acoperite, iar în spațiu a fost amplasat un *minbar*.

Schimbând astfel modul de utilizare al spațiului interior, a condus și modificarea acceselor în clădire. A fost lărgită ușa exitentă pe latura nordică, iar pe latura estică a fost creat un acces secundar în peretele absidei centrale.

Moscheea a funcționat fără minaret o perioadă, până la începutul secolului al XVI-lea când aceasta a primit un minaret pătrat în colțul de sud-vest al moscheii, de factură omeiadă, inspirat după minaretul pătrat al moscheii omeiazilor din Damasc (Farhat, 2021).

Adăugirile de la sfârșitul secolului al XVIII-lea din timpul domniei otomanilor în zonă, Al-Omari au constat în construirea unui portic compus din trei travei boltite pe latura nordică a moscheii.

O sursă de apă necesară ritualului musulman de abluție împreună cu o curte pentru adunarea congregației au fost adăugate de-a lungul fațadei de nord a moscheii, însă nu există informații concrete despre data la care au avut loc aceste modificări.

Ce este consemnat însa este faptul că aceste adiții exterioare au fost restaurate și modificate în ultima parte a secolului al XVIII-lea, în timpul domniei lui Ahmad Pașa al-Jazzar (Farhat, 2021).

În contextul urban din perioada otomană, moscheea se situa între străzi înguste și bazaruri (piețe) aglomerate, zidurile sale ascunse de structuri alipite acesteia. O prelungire a *Suq al-ʿAttarin* (Piața Parfumerilor) trecea de-a lungul intrării de vest.

Între 1927 și 1930, sub mandat francez vechea tramă urbană a Beirutului a fost transformată prin adoptarea unei trame similare cu modelul haussmannian al Place d'Etoile din Paris. Noua configurație urbană a amplasat Marea Moschee Al-Omari la intersecția a două bulevarde moderne de mari dimensiuni pentru vremea aceea, iar structurile învecinate moscheii au fost demolate în 1929 pentru a-i „sublinia caracterul istoric" (Farhat, 2021).

Moscheea a suferit avarii în timpul războiului civil din 1975-1990, fapt pentru care în anii 2000 au fost întreprins un proiect complex de restaurare și extindere a complexului. Curtea originală a fost extinsă și delimitată pe două laturi prin intermediul a două portice cu cupole susținute de coloane înalte de granit.

Cisternele subterane, descoperite în anii 70 în urma săpăturilor arheologice, au fost restaurate și convertite pentru a găzdui un auditoriu și o zonă de expunere pentru obiecte de artă islamică. În cele din urmă, un minaret pătrat înalt a fost construit în colțul de nord-vest al moscheii.

Procesul de conversie a Mării Moschei Al-Omari exemplifică adaptarea spațiului arhitectural la schimbările religioase și culturale din istoria orașului Beirut. Evoluția de la biserică cruciată la moschee sub stăpânirea mamelucilor în secolul al XIII-lea a redefinit utilizarea clădirii. Prin adaptări cum ar fi adăugarea mihrabului și a minbarului, interiorul moscheii a fost ajustat pentru noul rit adoptat, intervențiile ulterioare menținând echilibrul între conservarea patrimoniului și satisfacerea cerințelor comunității. Transformările urbane și proiectele de restaurare, inclusiv cea din secolul XXI, au confirmat rolul continuu al Mării Moschee Al-Omari ca punct de reper cultural și spiritual în peisajul urban al orașului Beirut.

4.4 MOSCHEEA – CATEDRALĂ DIN CORDOBA, SPANIA

Fig. 52. Moscheea- Catedrala din Cordoba în prezent. (sursă: Toni Castillo Quero, CC BY-SA 2.0, via Wikimedia Commons)

În contextul arhitectural și cultural al orașului Córdoba din Spania, Catedrala-Moschee din Cordoba reprezintă un edificiu cu caracter unic, evidențiind interacțiunile intricate dintre diversele tradiții religioase și culturale care au influențat această regiune pe parcursul istoriei sale.

Edificiul, cunoscut sub denumirea de Mezquita-Catedral, leagă elementele arhitecturale și artistice, reflectând schimbările în structura puterii, convingerile religioase și preferințele estetice care au configurat evoluția sa pe parcursul istoriei.

Prin efectuarea unei analize aprofundate a acestui studiu de caz, se propune investigarea istoriei și a trăsăturilor arhitecturale ale Catedralei-Moschee din Córdoba, cu o atenție spre înțelegerea modului în care schimbările religioase și culturale au exercitat o influență asupra evoluției și configurației sale arhitecturale.

În timpul stăpânirii islamice, Cordoba a fost unul dintre cele mai importante orașe din Al-Andalus[79] și un important centru cultural și economic al lumii islamice. Orașul a fost cucerit de trupele musulmane în anul 92(711 d.Hr) și a devenit capitala Califatului din Al-Andalus în anul 99 (717 d.Hr.) (Newby, 2013).

După înfrângerea Omeiazilor din Siria de către Abbasizi, capitala Califatului a fost mutată din Damasc la Bagdad. Efectul a fost similar cu schimbarea care a avut loc atunci când capitala Imperiului Roman a fost schimbată de la Roma la Constantinopol (Creswell, 1932).

Încercând să evite persecuția abbasidă, Abd Al-Rahman I, prinț al dinantiei Omeiade, s-a refugiat în primă instanță în Africa de Nord și apoi în provincia omeiadă Cordoba, dând naștere Emiratului Omeiad (Creswell, 1932).

În anul 748 este atestată prezența unei biserici – Basilica San Vicente – pe situl unde avea să fie construită Marea Moschee, care se presupune a fi fost o construcție utilizată după ocupația musulmană a Cordobei și până la construirea unei moschei, de practicați creștini și mulsulmani deopotrivă (Dodds, 1992); această informație este contestată prin prisma faptului că istoria utilizării bisericii și a moscheii simultan ar fi putut fi defapt propagandă politică pentru a demonstra toleranța islamică față de creștinism (Samsó et Fierro, 2019, p. 322-338). O jumătatea bisericii a fost expropriată de la creștinii din Cordoba în momentul cuceririi musulmane, restul urmând ca ani mai târziu să fie achiziționată și ulterior demolată pentru a pregăti terenul pentru construirea Marii Moschei a lui Abd Al-Rahman (Samsó et Fierro, 2019, p.322-338; Rojas, 2005).

Construcția originală, a fost finalizată în a doua parte a secolului al VIII-lea - anul 786 conform Dodd (1992) sau 785 conform Lamprakos (2016) - în timpul guvernării lui Abd Al-Rahman I conducătorul dinastiei Omeiade.

Caracteristic arhitecturii islamice medievale timpurii, planul Marii Moschei din Cordoba este un plan hipostil, iar extinderile sale ulterioare au urmărit aceeași tipologie.

Coloanele care susțin sala hipostilă se dezvoltă pe verticală în arcade duble compuse din bolțari de piatra și cărămidă de culoare albă și roșie.

Prezența pe teritoriul Al-Andalus a apeductelor romane[80] a facilitat accesul lui Abd Al-Rahman la tehnici și materiale locale de construcție ce ar putea evoca monumentele importante construite de Omeiazii din Siria.

[79] Numită și Spania musulmană, termenul face referire la regatul musulman care a ocupat geografic o mare parte din Peninsula Iberică din anul 711 d.Hr. până la prăbușirea dinastiei Omeiade spaniole la începutul secolului al XI-lea. (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2023).

[80] Apeductele romane din Merida, Spania.

Arcadele duble sustine Dodds (1992) doreau să evoce imaginea Moscheii Omeiade din Damasc[81], acestea fiind la bază influențe ale arhitecturii romane în arhitectura islamică a Siriei.

Fig. 53. Sala hipostilă a Marii Moschei din Cordoba (sursa: Jerzy Kociatkiewicz, CC BY-SA 2.0, via Wikimedia Commons)

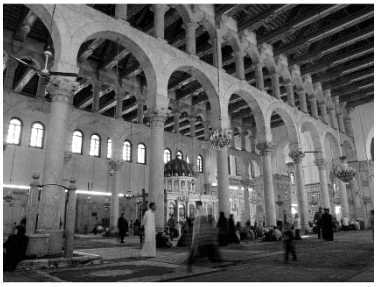

Fig. 54. Stânga: Marea Moschee din Damasc; Dreapta: Apeductul roman din Merida (sursa: jamesdale10, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons; Susonauta, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons)

[81] Construită în anul 715 d.Hr.

Spre deosebire de clădirea originală unde elemente precum capitelurile și coloanele provin din spolia unor construcții anterioare (Dodd, 1992; Rojas, 2005), adăugirile ulterioare au fost special confecționate pentru a păstra unitatea per ansamblu (Dodd, 1992).

Moscheea a fost extinsă în trei etape de către Abd Al-Rahman II în 836, Abd Al-Rahman III în 952, Al Hakam II în

În primă instanță aceasta a fost extinsă spre sud, necesitand mutarea peretelui ce găzduia mihrabul. A doua extindere a bisericii a constat în mărirea curții (*sahn*) și construirea unui nou minaret. Cea de-a treia extindere a bisericii a însemnat mutarea peretelui *mihrab* din nou, iar reconstrucția sa a deviat de la modelel anterioare. Noul *mihrab* acoperit de cupole ornamentate și formând o rețea de trei travei în jurul său era acum o versiune opulentă a predecesorului său (Dodd, 1992).

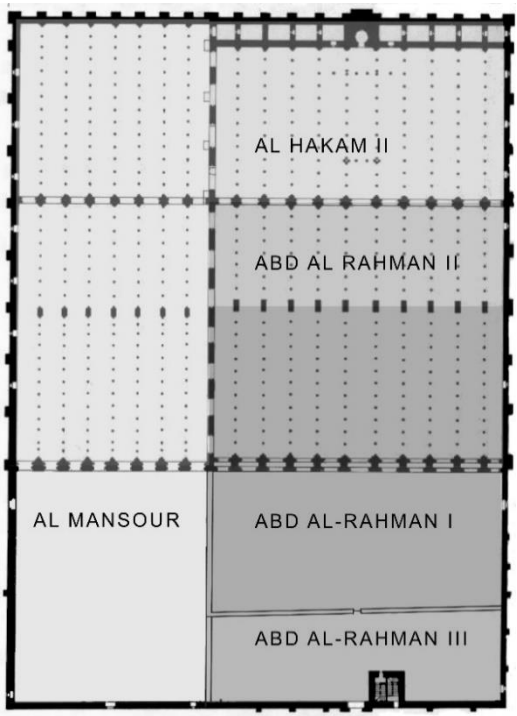

Fig. 55. Dreapta: Moscheea construită de Abd Al-Rahman I în 786; Stânga: Moscheea în 987, după extinderi succesive (sursa: Azahara22(Revised by R Prazeres), CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Datorită extinderii planului moscheii de către Al-Mansour în 987 atât pe verticală cât și pe orizontală astăzi traveea centrală ce ducea direct către *mihrab*, travee care este mai lată decât restul, este descentrată, axul de simetrie fiind astfel pierdut.

În anul 1236, Cordoba a ajuns sub suzeranitatea lui Ferdinand III, rege al Castiliei în urma recuceririi creștine a peninsulei Iberice. În același an Marea Moschee a Cordobei a fost adaptată pentru cultul creștin, fiind ulterior concarată drept Catedrala Sfânta Maria.

După recucerire, colonizatorii castilieni stabiliți în Cordoba nu au avut ezitări în a se închina în fosta moschee. În decursul a trei sute de ani în care a fost folosită de către creștini, fosta moschee a fost completată cu o serie de mici capele și altare dispuse perimetral fostei săli de rugăciune.

Aceste adăugiri au fost realizate folosind aceleași forme arhitecturale și elemente decorative de bază, care caracterizau inițial moscheea, cu excepția introducerii sculpturii figurative (Anderson, 2002).

În timpul recuceririi creștine a Spaniei maure, cucerirea orașelor și a satelor a fost de obicei urmată de transformarea moscheilor în biserici. În cele mai multe cazuri, după ce un clopot a fost atârnat în minaret și clădirea a fost sfințită, vechea moschee a servit ceva timp drept lăcaș de cult creștin până a fost înlocuită în cele din urmă înlocuită de o clădire de biserică construită în stil european (Kroesen, 2008). Acesta este cazul Catedralelor în stil gotic din din Sevilla și Huesca, construite pe siturile fostelor moschei.

Moscheea din Cordoba a fost și ea propusă pentru demolare, fiind salvată de opoziția puternică a localnicilor.

Un moment crucial în istoria transformării clădirii a avut loc în 1523, când Episcopul și Canonii Catedralei din Cordoba au propus construirea unei noi biserici în locul fostei moschei. Această propunere a generat o controversă care a implicat oficialii bisericii și consiliul orășenesc cordoban (Dodds,1992; Rojas, 2005). În efortul de a păstra structura existentă, consiliul a apelat la Carol al V-lea pentru a asigura menținerea integrității clădirii. Cu toate acestea, fără a fi vizitat personal clădirea existentă, Carol al V-lea s-a alăturat episcopului și canonicilor, susținând construirea unei noi biserici în interiorul moscheii.

Fig. 56. Vedere interioară a capelei (sursa: Daderot, CC0, via Wikimedia Commons)

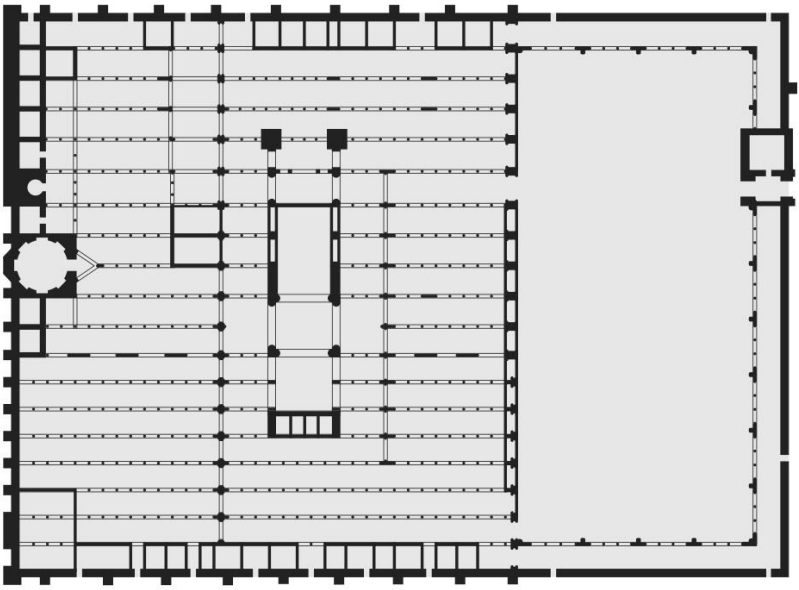

Fig. 57. Planul Moscheii Catedrală din Cordoba cu proiecția în plan a structurii de acoperire (sursa: Américo Toledano, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

Deși ulterior Carol al V-lea a părut a regreta decizia, afimând „Ați luat ceva unic și l-ați transformat în ceva banal.”, palatul renascentist masiv construit de acesta la Alhambra îi contrazice afirmația.

În concepția noii capele, au fost propuse o navă principală, un transept și un spațiu pentru cor, rolul deambulatoriului și al navelor secundare având să fie preluat de spațiul exterior noilor adiții – spațiul fostei săli de rugăciune. De asemenea, în stânga mihrabului a fost adăugată o capelă de dimensiuni considerabile – Capela Cardinalului – alterând conformația acoperișului existent.

Construcția catedralei la interior a implicat demolarea stâlpilor și aradelor din interiorul capelei, rolul structural al acestora urmând a fi preluat de coloane cu nervuri. Materialul rămas în urma demolărilor a fost refolosit pentru construcția structurii necesare noii inserții (Lamprakos, 2019).

În exterior această intervenție a schimbat în mod evident aspectul moscheii, silueta acesteia fiind acum marcată de prezența arcelor butante și a clopotniței.

Fig. 58. Vedere a Moscheii-Catedrală din Cordoba (sursa: Paul VanDerWerf, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/2hH2VsE)

Din punct de vedere stilistic, elemente ale capelei creștine sunt executate în stil plateresc (Dodds, 1992), stil al renașterii spaniole ce prezintă influențe maure și islamice. Luminatoarele necesare intervenției creștine au fost realizate în stil baroc (Lamprakos, 2019).

O altă modificare semnificativă reprezintă transformarea minaretului moscheii în clopotniță, acesta fiind îmbrăcat în totalite în piatră și astfel pierzându-și caracteristicile stilistice islamice.

În prezent, Moscheea-Catedrală din Córdoba se constituie într-o realizare arhitecturală semnificativă, în care interacționează armonios elemente distinctive ale stilului islamic cu influențe creștine. Această compoziție arhitecturală complexă nu numai că reflectă vasta istorie și diversitatea patrimoniului cultural al Spaniei, dar și ilustrează evoluția spațiului sacru în conformitate cu transformările religioase și culturale care s-au succedat pe parcursul timpului.

De o importanță deosebită este transformarea inițială a edificiului dintr-o moschee islamică într-o catedrală creștină, o metamorfoză care pune în lumină straturile istorice ce au conturat traiectoria orașului Cordoba și identitatea sa religioasă. Această conversie devine un punct central de analiză prin care se pot înțelege modificările sociale și religioase care au conturat comunitatea și contextul urban.

Într-un mod mai abstract, Moscheea-Catedrală din Córdoba depășește funcționalitatea sa de lăcaș de cult și dobândește o semnificație mai profundă. Această construcție acționează ca un portal către trecutul multicultural al Spaniei, punând în prim-plan interacțiunile dintre diversele grupuri religioase și culturale care au coexistat în această regiune geografică. Această semnificație simbolică revine ca un element vital în promovarea unei înțelegeri mai cuprinzătoare a istoriei Spaniei și a diversității sale culturale.

Prin urmare, Moscheea-Catedrală din Córdoba nu se reduce doar la statutul său de monument arhitectural impresionant, ci devine și un simbol al valorii patrimoniului cultural și religios partajat de întreaga umanitate.

Într-un context caracterizat de fenomenele de globalizare și interconectare, această configurare evidențiază relevanța menținerii și evaluării patrimoniului nostru istoric comun, constituind un factor central în construirea unui dialog cultural de însemnătate și în promovarea unei înțelegeri reciproce.

4.5 BISERICA SFÂNTUL NICOLAE, GIURGIU, ROMÂNIA

Localizată în imediata vecinătate a portului și Cetății Giurgiu, această Biserica Sfantul Nicolae dobândește un rol de prim ordin în peisajul monastic al localității Giurgiu, integrandu-se armonios în cadrul Schitului Sfântul Nicolae. De-a lungul istoriei, Biserica Sfântul Nicolae și-a străbătut propriul itinerar evolutiv, inițial în calitate de moschee otomană, evoluând ulterior spre a deveni un important sanctuar creștin în secolul al XIX-lea. În cadrul acestui demers investigativ, se propune analiză aprofundată a acestei traiectorii complexe de transformare, având în vedere impactul său asupra evoluției istorice și arhitecturale a acestei construcții sacre.

Biserica Sfântul Nicolae, monument istoric de categorie B, este în prezent parte a ansamblului monahal Schitul Sfântul Nicolae din Girgiu și se situează în aproprierea Cetății Giurgiu, la nord de aceasta. Aceasta a fost târnosită în anul 1830 în urma conversiei din moschee otomană în locaș de cult ortodox.

Fig. 59. Schitul Sfântul Nicolae, Giurgiu (sursa: Autorul)

Despre istoria moscheii înainte de anul conversiei acesteia se cunosc puține detalii. Probabilitatea existenței unor documente anterioare este redusă, având în vedere că moscheea otomană originală a fost, cel mai probabil, construită ca o anexă a cetății Giurgiu în timpul ocupației Otomane și, ca atare, a avut o importanță limitată în cadrul Imperiului.

O caracteristică notabilă a Imperiului Otoman la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost descentralizarea acestuia. În Europa, Imperiul Otoman s-a confruntat cu concurenți imperiali care erodau în mod constant victoriile acestora din secolele al XV-lea și al XVI-lea. Dintre aceștia, Rusia și Austria reprezentau poate amenințările majore la adresa integrității Imperiului Otoman. Prin termenii Tratatului de la Kucuk-Kainargi din 1774 principatele autonome otomane, Țara Românească și Moldova, au intrat sub protecția Rusiei (Hanioğlu, 2010) însa în continuare a fost recunoscută suzeranitatea Imperiului Otoman.

Tratatul de la Edirne (Adrianopol) din 1829 a marcat recunoașterea otomanilor a autonomiei principatelor dunărene ale Moldovei și Țării Românești sub tutela rusă (Britannica, 2022).

Acesta este contextul în care moscheea otomană devine biserică ortodoxă. Două pisanii, scrise în limba rusă[82], aflate în prezent în pridvorul bisericii consemnează conversia bisericii în timpul domniei Împăratului Nicolae I al Rusiei și dedică biserica „eroilor ruși căzuți la datorie pentru eliberare cetății Giurgiului [în cinstea cărora] s-a ridicat biserica sub atenta oblăduire a generalului aghiotant Kiseleff".

Moscheea otomană cel mai des întâlnită în Balcani în secolele XVI-XVIII este cea cu o singură cupolă, un portic cu trei arcade și un minaret subțire (Jahic, 2018). Aceste moschei erau de regulă de formă pătrată sau dreptunghiulară în plan, cum este și cazul fostei moschei din Giurgiu, a Bisericii Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Brăila (fostă moschee otomană), Šarena Džamija din Tetovo (Macedonia de Nord), Moscheea Çelebi Sultan Mehmed din Didymoteicho (Grecia).

Minaretul moscheii nu se păstrează astăzi însă se poate deduce fosta poziție a acestuia prin existența unui contrafort în colțul de Nord-Vest al clădirii, astfel de rezolvare fiind întâlnită și la Moscheea Çelebi Sultan Mehmed, unde minaretul era parte a structurii moscheii, nu o construcție separată de aceasta. Putem vedea la moscheea din Grecia existența unei sprijiniri a colțului de zid pe care descarcă minaretul și putem deduce prin analogie că acesta era și cazul moscheii otomane de la Giurgiu.

[82] Traducerile celor două pisanii sunt după cum urmează: „Această biserică este clădită în anul 1830, din geamie mahomedană din cetatea Giurgiu, cucerită în anul 1829 în timpul domniei glorioase a Împăratului şi autocratorului întregii Rusii, Nicolae I"; „În memoria faptelor armatelor ruseşti din 1828 şi a restituirii oraşului Giurgiu Principatului Valahiei, biserica aceasta este zidită sub administraţia preşedintelui plenipotenţiar al Principatelor Valahiei şi Moldova, general aghiotant şi cavaler Kiselev, de Comitetul Constructor din Giurgiu".

Modificarea construcției după conversie a constat în adaptarea spațiul pentru riturile creștine. Moscheii i-a fost adăugată o absidă semicirculară pe latura de Est și un pridvor.

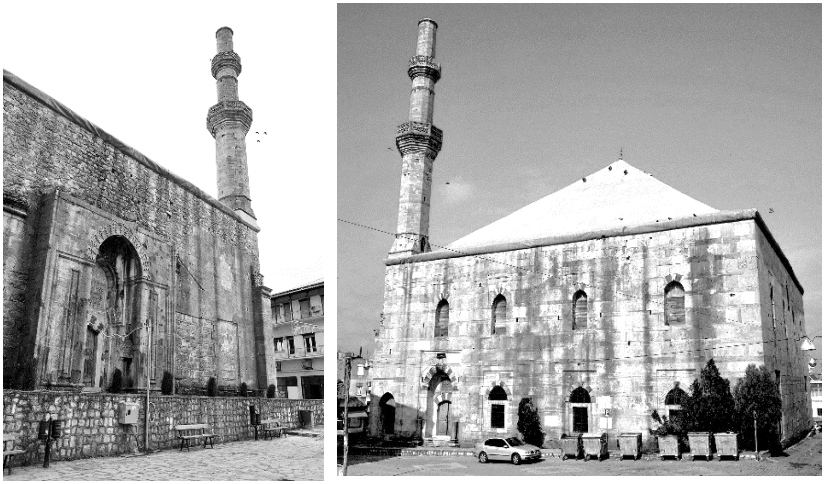

Fig. 60. Moscheea Çelebi Sultan Mehmed din Didymoteicho, Grecia (sursa: Ggia, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

Studiul istoric realizat asupra clădirii prezintă biserica și modificările survenite în timp. Din perspectivă spațială, acest edificiu se încadrează în tipologia crucii grecești înscrise. În secvența spațiilor caracteristice bisericilor ortodoxe, el prezintă la exterior un pridvor-baldachin susținut de patru coloane - două coloane libere și două coloane parțial încorporate în fațada principală. Acesta este urmat de un pronaos avansat și de un naos cu plan pătrat (moscheea otomană), având în centru o turlă ce distribuie greutatea pe patru arce sprijinite de patru stâlpi. Un altar semicircular atașat laturii estice a naosului, acoperit cu o calotă sferică, încheie seria de încăperi dispuse în axul de simetrie vest-est. La interior, biserica dispune de un nivel superior parțial - balconul corului.

Fațada exterioară este realizată din piatră fațetată. Pardoseala inițială, compusă din dale de piatră, nu a supraviețuit în timp. În anul 1945, s-a implementat o pardoseală din mozaic turnat pe o structură în formă de tablă de șah, prezentând pătrate de culori alternante - negre și albe. Învelitoarea este realizată din tablă zincată cu un profil în formă de falț.

În ceea ce privește elementele tâmplăriei exterioare, ferestrele din PVC au înlocuit ferestrele originale din lemn, montate în anul 1945, precum

și grilajele din fier forjat care erau atașate în fața acestora (Consiliul Local al Municipiului Giurgiu, 2021).

Din studiul menționat anterior reiese faptul că biserica a suferit avarii în timpul Războiului ruso-turc din 1877, în urma căreia a fost cosolidată în 1905 și au fost aduse modificări formei – a fost adăugată o turlă peste pronaos și un pridvor spirjit de patru coloane. O noua reoconstrucție are loc în 1945, biserica fiind grav avariată în urma celor două Războaie Mondiale și a cutremurului din 1940. A doua reconstrucție rezultă într-o nouă formă a bisericii având ca inspirație Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș. După reconstrucția din 1945 se optează pentru păstrarea unei singure turle peste naos.

Diagrama expusă exemplifică grafic modificările survenite în timp.

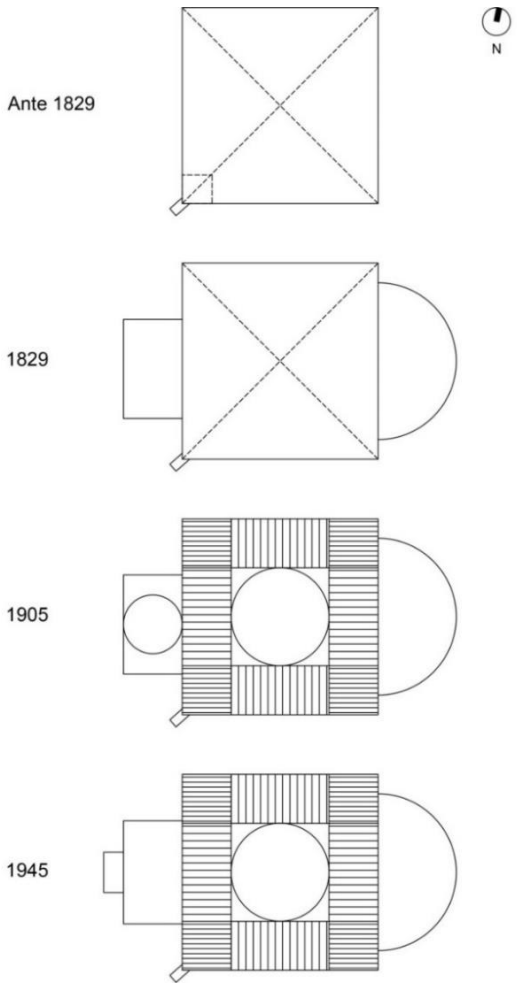

Fig. 61. Diagrama schematică a modificărilor suferite în urma intervențiilor succesive (sursa: autorul)

Schitul Sfântul Nicolae constituie un unic exemplar arhitectural ce reprezintă urma singulară a perimetrului defensiv al fortificației otomane, localizată strategic pe malul Dunării. Această construcție remarcabilă servește drept martor material incontestabil al unei perioade semnificative din istoria acestei zone geografice. Prin examinarea detaliată a stratificației

istorice vizibile în cadrul zidăriei și structurii actuale a bisericii, putem diseca și interpreta transformările complexe pe care aceasta le-a suferit de-a lungul secolelor.

Analiza stratigrafică a zidurilor bisericii aduce în prim-plan evoluția sa istorică prin sedimentarea treptată a materialelor și elementelor arhitecturale.

Valoarea sa istorică nu poate fi subestimată, căci această construcție reprezintă un reper tangibil al momentului crucial al eliberării de sub dominația otomană. Prin prezența sa fizică și prin semnificațiile multiple adunate de-a lungul timpului, Schitul Sfântul Nicolae devine o emblemă a luptei pentru independență și o sursă importantă pentru studiul și înțelegerea istoriei locale și naționale.

În ceea ce privește valoarea simbolică, această biserică nu este doar un monument arhitectural, ci și un simbol cultural și identitar. Prin reprezentarea victoriei asupra stăpânirii otomane, ea devine o expresie materială a tenacității și a devotamentului unei comunități. Așadar, Schitul Sfântul Nicolae transcende statutul său de simplă clădire pentru a deveni un mediu complex, încărcat cu semnificații istorice și culturale profunde.

4.6 KAABA, MECCA, ARABIA SAUDITĂ

Amplasată în incinta Masjid al-Haram[83]din Mecca, Arabia Saudită, Kaaba constituie un centru esențial al spiritualității musulmane și al tradițiilor liturgice. Cu denumiri variate, precum "Casa lui Allah" sau "Casa Sacră", această edificiu cubic îmbrățișează o semnificație simbolică și culturală care transcende dimensiunea sa fizică imediată.

Kaaba a suferit transformări și conversii semnificative de-a lungul secolelor, reflectând schimbările în mentalitatea și convingerile comunității musulmane. Încă de rădăcinile sale preislamice, forma, funcțiunea și semnificația acestui lăcaș de cult au evoluat sub influența unor factori religioși, culturali și politici.

Studiul de caz propus are scopul de a explora și de a analiza trăsăturile arhitecturale ale Kaabei, punând in lumină evoluția sa în contextul conversiilor religioase și impactul asupra mentalului colectiv al comunității musulmane.

Prin intermediul unei analize comparativ-istorice, se propune spre cercetare modul în care aceste transformări au contribuit la formarea și consolidarea identității musulmane și a înțelegerii lor asupra credinței și tradițiilor abrahamice.

De-a lungul istoriei Islamului spațiile sacre au fost înzestrare cu însemnătate politică religioasă și culturală. Observând titlul oficial al Regelui Arabiei Saudite, cel de „Protectorul celor două orașe sfinte”[84] și luând în considerare faptul că anual peste două milioane de credincioși musulmani din toată lumea merg în pelerinaj la Mecca (Munt, 2014), putem deduce că și în ziua de astăzi spațiile sacre au aceeași însemnătate.

Kaaba este o structură cubică sacră situată în *Masjid al-Haram* (Moscheea Sfântă) din Mecca, astăzi în Arabia Saudită. Este cel mai venerat loc din Islam și servește drept punct focal al rugăciunilor musulmane. *Qibla*

[83] Masjid al-Haram, cunoscută și sub numele de Marea Moschee din Mecca, este o moschee care înconjoară vecinătatea Kaaba din Mecca, în provincia Mecca din Arabia Saudită. Este un loc de pelerinaj în Hajj, pe care fiecare musulman trebuie să-l facă cel puțin o dată în viață dacă are posibilitatea financiară și/sau fizică.

[84] Mecca și Medina

este direcția către care se orientează musulmanii din întreaga lume în timpul rugăciunilor lor zilnice, iar *qibla* indică direcția Kaaba[85].

Este important de mentionat fapul ca unul dintre pilonii fundamentali ai religiei islamice este pelerinajul la Mecca. Această practică religioasă, cunoscută sub numele de Hajj, reprezintă o obligație pentru fiecare musulman adult și sănătos care își permite din punct de vedere financiar să întreprindă călătoria. Hajj-ul are loc în luna islamică Dhu al-Hijjah și presupune ca musulmanii din întreaga lume să se adune în orașul Mecca, situat în Arabia Saudită, pentru a participa la ceremonii și rituale specifice. ceastă călătorie la Mecca și participarea la Hajj reprezintă un moment de adorare, concentrare spirituală și comuniune cu ceilalți credincioși. În timpul pelerinajului, musulmanii îndeplinesc o serie de ritualuri care au semnificație profundă în contextul credinței lor. Acestea includ circumambularea Kaabei, care este clădirea sfântă în jurul căreia se învârte roțile credincioșilor, și statul în fața lui Allah într-o poziție de rugăciune.

Musulmanilor li se cere să se orienteze către *qibla*, în direcția Kaba, pentru rugăciunea rituală, dar orientarea către qibla este obligatorie și pentru corpurile așezate în locul de veci, pentru îndeplinirea anumitor ritualuri ale pelerinajului la Mecca și este recomandată în momentul abluției rituale înainte de rugăciune (O'Meara, 2020). Această direcție deci, guvernează o multitudine de aspecte ale vieții credinciosului în diferite domenii.

Originile acestui spațiu sacru sunt și în prezent greu de stabilit. Legende și tradiții orale oferă narative diferite referitoare la construcția primului edificiu.

Conform tradiției musulmane, Kaaba a fost construită de către Abraham și Ismael și a fost primul sanctuar stabilit pe Pământ (Petersen, 1996). Altă legendă vorbește despre Adam ca fiind cel care a construit Kaaba; de asemenea legendele ne spun că Piatra Neagră[86], încastrată în pereții lăcașului de cult, este piatra primită de Adam în momentul izgonirii din Paradis (Britannica, 2023).

Sanctuarul din Mecca era alcătuit din patru pereți de piatră ce delimitau în plan o formă aproape pătrată, pereții având înalțimea unui om,

[85] *Qibla*, direcția de rugăciune, nu a fost întotdeauna orientată spre Kaaba. În perioada Islamului timpuriul musulmanii se orientau în momentele de rugăciune către Ierusalim (Muntele Templului) sau conform descrierii lui O'Meara (2020) sub influența ideologiei creștine, aceștia se orientau către est. În această idee putem observa moschei ale Islamului timpuriu fiind orientate în altă direcție decât cea a Kaaba, cum este cazul Moscheii al-Qiblatayn (Moscheea celor două Qibla) din Medina.

[86] Piatra ar fi fost albă la origni, însă absorbind păcatele oamenilor aceasta a devenit neagră.

iar structura fiind neacoperită (Petersen, 1996; Cresswell, 1932). Aceasta este descrierea construcției în perioada în care Mecca era condusă de triburile Quraysh, trib din care provenea și Profetul Mohammed (clanul Hashim).

În fiecare colț al spațiului astfel delimitat se afla câte o piatră încastrată în zid, iar acele pietre erau venerate de locuitorii păgâni ai așezării. Structura descrisă era utilizată de un cult politeist cu rituri anuale de pelerinaj, cult practicat la Kaaba cu câteva generații înainte de vremea în care a trăit Profetul Mohammed (King, 1982; Shalem,2013).

Petersen (1996) descrie interiorul Kaabei ca fiind un spațiu unde erau adăpostiți idoli păgâni, cei mai proeminenți dintre aceștia fiind al-Lat, al-Uzza și al-Manat[87].

Istoria acestui spațiu sacru este marcată de demolări și reconstrucții succesive, însă a fost respectată la fiecare reconstruire forma cubică a construcției.

Prima reconstrucție[88] a Kaabei din anul 608 a avut loc în urma unui incendiu și a adus modificări sub forma înălțării pereților și acoperirii spațiului (King, 2004; Shalem, 2013). Clădirea avea un singur acces. Această formă preislamică este cea la care se va reveni ulterior sub conducere Omeiadă, fiind forma sub care există Kaaba și în prezent, iar această reconstrucție urma a deveni direcția Qibla din timpul vieții Profetului Mohammed.

În secolul al VII-lea luptele dintre Quraysh și Omeiazi s-au intesificat. Triburile Quraysh sub conducerea lui Abd Allah Ibn al Zubayr au recâștigat orașul pentru o perioadă de un deceniu (683-693), timp în care noi modificări au fost aduse Kaabei care fusese distrusă în timpul luptelor. În această perioadă Kaaba a fost supraînalțată și i-a fost adăugat un al doilea acces (Shalem, 2013).

În anul 693 lăcașul sfânt a fost demolat și reconstruit în urma ocupației Omeiade a orașului Mecca. Aceștia au recostruit Kaaba, aducând lăcașul la forma sa originală din 608 (Petersen, 1996; Shalem, 2013).

[87] Aceste trei zeițe erau venerate în vremuri pre-islamice în peninsula arabă, fiind descrise în Coran în Sura 53 Al-Najm, versetele 19-23.

[88] Prima reconstrucție documentată. Nu se cunosc detalii referitor la posibile demolări și reconstrucții anterioare anului 608.

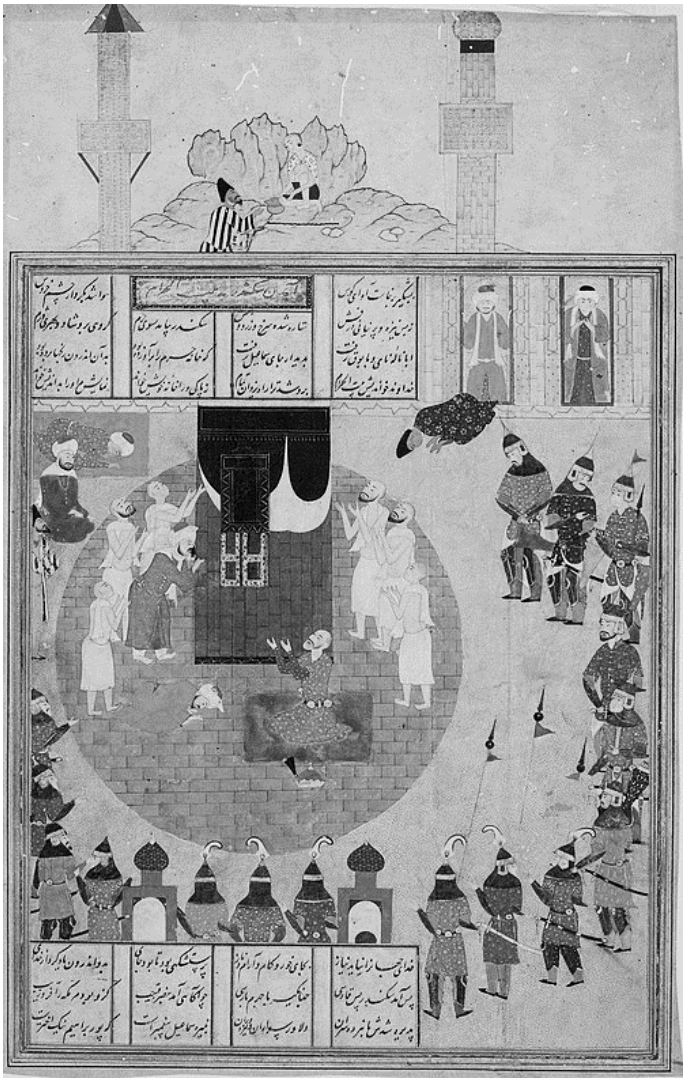

Fig. 62. Ilustrație de secol XVI, Alexandru cel Mare vizitează Ka'bah, filă dintr-o copie a Shahnameh-ului lui Firdawsi, poet Iranian (sursa: Khalili Collections, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Clădirea în forma sa actuală, măsoară 12 metri în lungime și 10 metri în lățime, iar înălțimea sa este de aproximativ 15 metri. Pereții sunt realizați din piatră locală (piatră de culoare gri-albastruie) dispusă în asize de înălțimi variate. Aceste blocuri de piatră sunt îmbinate cu un mortar de ciment. Acoperișul este plat (scurgerea apei efectuându-se prin intermediul unui jgheab pe latura nordică).

Constructia Kaaba dispune de un singur acces amplasat la aproximativ doi metri deasupra nivelului solului. Cunoscuta piatră neagră este amplasată în colțul estic al clădirii, în apropierea accesului. În interiorul clădirii, spațiul rectangular este divizat în două zone prin intermediul a trei stâlpi ce susțin acoperișul din lemn. În interiorul spațiului se găsește o a doua ușă ce oferă acces la o scară care duce spre acoperiș. Grinzile, stâlpii de lemn și lămpile suspendate de tavan sunt în prezent singurele elemente ce marchează spațiul.

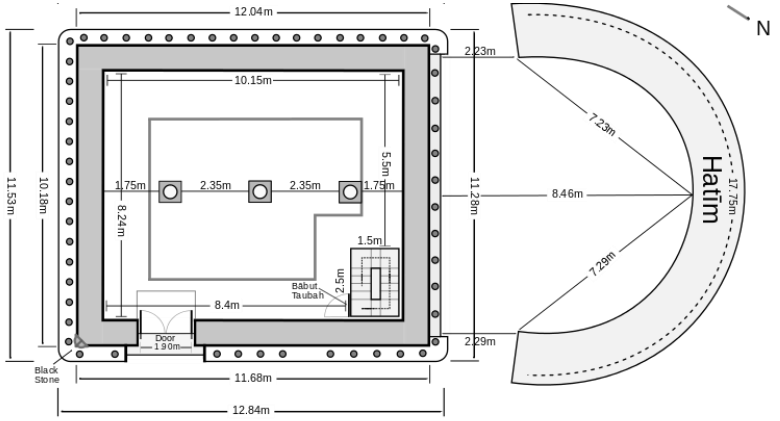

Fig. 63. Planul Kaaba (sursa: Bjankuloski06en, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

O caracteristică istorică a Kaaba este faptul că exteriorul structurii este acoperit în întregime cu o pânză textilă (*kiswa*) care este înlocuită anual. În primii ani ai Islamului, vechile acoperiri nu erau îndepărtate, cele noi fiind așezate deasupra. Această practică a încetat în perioada omeiadă, deoarece se credea că greutatea materialului amenință stabilitatea Kaaba (Petersen, 1996).

În prezent, Kaaba reprezintă o componentă esențială a complexului Masjid Al-Haram (Moscheea Sfântă). Primul zid perimetral care înconjura Kaaba a fost construit în anul 638. În decursul timpului, această structură a suferit extinderi succesive realizate de către califii ce au exercitat conducerea

în această regiune. În perioada 775-785, încinta care găzduiește Kaaba a fost supusă unei ample reconstrucții și extinderi, având ca rezultat plasarea Kaabei în centrul curții interioare. Moscheea a trecut printr-o nouă fază de reconstrucție la începutul secolului al XIV-lea, după ce a suferit deteriorări cauzate de incendii și inundații. În anul 1571, sultanul otoman Selim al II-lea a inițiat o altă renovare majoră a moscheii, încredințând arhitectului Sinan sarcina de a îmbunătăți clădirea. Una dintre modificările semnificative efectuate de Sinan a constat în înlocuirea acoperișului terasat al structurii cu cupole de dimensiuni reduse, modificări care se regăsesc și în configurația actuală a edificiului (Britannica, 2023).

Fig. 64. Vedere de ansamblu Masjid Al-Haram și Kaaba în centru. În prim plan se pot vedea cupolele lui Sinan (sursa: muba2muba, CC BY 3.0, via Wikimedia Commons)

Se poate spune că aceasta conversie deține o semnificație profundă și simbolică, ce transcende aspectele fizice ale modificărilor suferite de-a lungul timpului, datorită conservării formei sale actuale, care își are rădăcinile într-o perioadă preislamică.

Succesiunea de de demolări și reconstrucții prin care a trecut Kaaba sugerează o legătură strânsă între această construcție și dezvoltarea identității

musulmane în decursul timpului, semnificând un element esențial în consolidarea coeziunii comunitare și în afirmarea sa ca grup religios distinct și unitar.

Acest lăcaș de cult poate fi interpretat ca un simbol al monoteismului, ilustrând legătura releigiei islamice la principiile abrahamice. Transformarea sa într-un centru de pelerinaj pentru musulmani, în contrast cu utilizarea sa anterioară, reprezintă o răscruce semnificativă în dezvoltarea spirituală și culturală a islamului, marcată de continuitate și conexiune cu tradițiile mai vechi.

Așadar se poate sublinia faptul că această construcție nu doar funcționează ca un centru de rugăciune ci devine și o amprentă a evoluției religioase, simbolizând unitatea în diversitate și legătura dintre trecut și prezent în cadrul comunității musulmane.

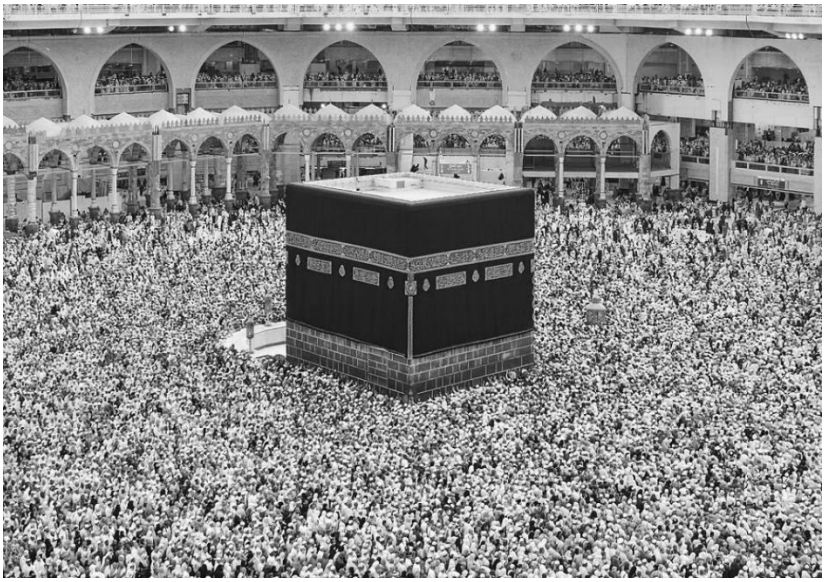

Fig. 65. Kaaba în prezent. (sursă: Adli Wahid, Minor modifications made by Basile Morin, from the original version., CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

4.7 PIAZZA ALICIA – SALEMI, ITALIA – ALVARO SIZA, ROBERTO COLLOVA

Piazza Alicia, reprezentând un notabil exemplu al convergenței dintre elementele istorice și contemporane în arhitectură, constituie un subiect semnificativ pentru investigarea în cadrul acestei cercetări. Inițiativa arhitecturală implementată de Alvaro Siza și Roberto Collova, ce privește transformarea unei foste biserici într-un spațiu urban, evidențiază relevanța și complexitatea procesului de restaurare și reutilizare a patrimoniului construit. Această inițiativă a stârnit un dialog captivant între spațiul sacru și cel laic, îmbinând într-un mod inovativ valorile culturale și funcționale.

În cadrul acestui studiu de caz, se propune analizarea și aspectelor cheie ale procesului de conversie a Bisericii Sfântul Nicolae în Piazza Alicia. Se vor explora contextul istoric și cultural în care s-a desfășurat acest proiect, strategiile și abordările arhitecturale adoptate de Alvaro Siza și Roberto Collova, precum și impactul acestui demers asupra orașului și comunității locale. De asemenea, se va examina modul în care această inițiativă s-a integrat în peisajul urban și cum a influențat interacțiunea dintre elementele sacre și profane în acest context revitalizat.

Salemi, un mic oraș din sud-vestul Siciliei, a suferit mari pagube în urma cutremurului de la Belice din 1968. Centrul istoric al orașului, una dintre cele mai afectate zone, a fost în mare parte părăsită o perioadă îndelungată (Cardaci & Versaci, 2012).

Cu o populație de aproximativ 10.000 de locuitori, Salemi este un oraș cu un relief deluros, unde străzile în pantă te direcționează spre vârf, unde se află Chiesa Madre (Biserca Mamă), biserica principală a orașului.

Construită în secolul al XVII-lea, biserica a fost grav avariată de acest cutremur. Părți ale cupolei și câteva coloane ale naosului au fost singurele elemente care au rămas în picioare în mijlocul ruinelor.

Proiectul de restaurare și conservare a cuprins mai multe faze distincte: stabilizarea structurii catedralei rămase, stabilizarea aleii și a casei parohiale adiacente și transformarea vestigiilor. Structurile compromise atât în catedrală, cât și în zonele adiacente au fost stabilizate prin adăugarea de noi elemente clar marcate (Wong, 2023), în conformitate cu Carta de la Veneția.

Prima etapă a constat în eliberarea sitului de dărâmături și transformarea ruinelor catredralei în piață urbană. Prin adăugarea unui nou soclu, folosind materiale și modalități de punere în operă ale acestora care le reproduc pe cele din secolul al XVII-lea (Wong, 2017), zona fostei biserici este clar delimitată.

Fig. 66. Piazza Alicia. Chiesa Madre pe fundal (sursa: Davide Mauro, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Arhitecții Alvaro Siza și Roberto Collova au interpretat evenimentul traumatizant ca pe o oportunitate de a reevalua și reconfigura nucleul istoric urban al orașului, care rămăsese nefolosit la momentul respectiv. În abordarea lor, aceștia au conceput proiectul plecând de la intenția de a conferi orașului un spațiu sacru, în același timp acceptând și integrând consecințele cutremurului în conceptul lor. (Tamborrino, 1989).

Primul palier al acestei intervenții de anvergură a constat în transformarea atât a pieței cât și a catedralei. Schimbarea formei pieței este datorată intenției de a converti efectele negative ale cutremurului în elemente de refondare relativă a orașului, arhitecții alegând reconstruirea catedralei prin „substracție". Privitorul poate intui cu ușurință fosta siluetă a catedralei și își poate imagina atmosfera interioară fără ca aceasa să fie fizic reconstruită.

Amplasarea elementelor catedralei la exterior în acest spațiul secular, de-a lungul celor două linii ale colonadei, proiectează în oraș ordinea noului spațiu, cândva spațiu interior. În același timp, spațiul pieței se extinde acum în interiorul incintei catedralei și își găsește noul fundal în secțiunea transeptului și umbra absidei.

În cadrul conceptului urban de revitalizare a centrului istoric, s-au conturat intervenții de scară redusă, caracterizate ca acupunctură urbană, cu scopul de a introduce noi funcțiuni urbane menite să sprijine Piața. Printre aceste intervenții se regăsește pasajul-pergolă, care constituie o legătură vitală între spațiul central al Pieței și cartierul posterior al Planului Cascio. De asemenea, s-a propus realizarea unui pasaj între perimetrul catedralei și zona patio, configurat cu noi facilități și mici unități comerciale, amplasate în spatele absidei.

O altă etapă esențială a planului urban înglobează proiectul de restaurare a zonelor interioare (incluzând magaziile situate sub nivelul catedralei, adăpostite de laturile acesteia, precum și sacristia și alte camere auxiliare), unde au fost implementate măsuri de consolidare structurală.

Fig. 67. Piazza Alicia, vedere aeriană (Giuseppe Gucciardi, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Fig. 68. Chiesa Madre, Salemi (sursa: Davide Mauro, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons)

Acest studiu de caz reprezintă un exemplu elocvent de cum un spațiu sacru, care și-a pierdut funcționalitatea originală, poate fi readus în viață prin intermediul unei conversii cu o perspectivă inovatoare. Deși nu mai servește ca loc de cult în prezent, acest spațiu sacru își păstrează valoarea istorică și culturală prin transformarea sa într-un alt tip de mediu - o piață urbană. Această abordare nu doar că pastrează amintirea și semnificația anterioară a bisericii, dar o și readaptează pentru a răspunde nevoilor și modului de viață contemporan al comunității.

Prin deschiderea acestui spațiu sacru către public și integrarea sa în peisajul urban, conversia într-o piață urbană oferă oportunitatea de a reconecta oamenii cu istoria și identitatea orașului lor într-un mod tangibil și interactiv. Ruinele catedralei devin astfel un punct de atracție și de întâlnire,

unde oamenii pot socializa, petrece timp în aer liber și participa la diverse activități culturale și sociale.

Această abordare neconvențională nu doar păstrează aspecte ale sacralității spațiului, ci și creează un dialog între trecut și prezent prin intermediul interacțiunii umane cu structura fizică a fostei biserici. Aceasta oferă o experiență unică de a explora și a înțelege istoria, arhitectura și evoluția orașului prin intermediul acestui spațiu revitalizat.

În esență, conversia bisericii într-o piață urbană exemplifică o abordare creativă și sensibilă față de patrimoniul cultural, unde valorile și semnificațiile anterioare sunt integrate într-un context modern, susținând astfel continuitatea și relevanța acestui spațiu sacru în cadrul comunității actuale.

4.8 CONVENTO DAS BERNARDAS – TAVIRA, PORTUGALIA – EDUARDO SOUTO DE MOURA

În contextul arhitectural complex și bogat al orașului Tavira din Portugalia, Convento Das Bernardas se afirmă ca o prezență impunătoare, ilustrând o sinteză elocventă între tradiția monastică și abordările contemporane în domeniul arhitecturii. Sub semnătura renumitului arhitect Eduardo Souto de Moura, proiectul prezintă o perspectivă oportună într-o perioadă în care interacțiunea dintre trecut și prezent devine imperativă în contextul dezvoltării urbane și conservării patrimoniului cultural.

Acest studiu se concentrează pe o analiză detaliată a Convento Das Bernardas, explorând aspectele esențiale ale proiectului și influențele care au stat la baza materializării acestuia. Se propun spre investigare conceptele arhitecturale și strategiile adoptate de Eduardo Souto de Moura, punând în lumină modalitatea în care acestea se îmbină cu specificul istoric și cultural al spatiului în cadrul procesului de conversie. De asemenea, se va studia modul în care acest proiect reușește să integreze valorile tradiționale într-o perspectivă contemporană, contribuind astfel la evoluția peisajului urban al orașului Tavira.

Ordinul Cistercian[89] a ajuns în Portugalia în secolul al XII-lea, iar istoria sa este o parte importantă a patrimoniului cultural portughez, Portugalia fiind și parte a "Cartei Europene a Mănăstirilor și Siturilor Cisterciene" din 2009. Numeroase mănăstiri cisterciene au fost convertite după dispariția ordinului din Portugalia, în 1834, acestea funcționând azi în diferite forme: Mănastirea Santa Maria do Bouro este în prezent hotel, Mănastirea din Alcobaca funcționează azi ca spațiu cultural, Mănăstirea din Lorvao a fost convertită în spital, exemplele de conversii fiind abundente și acoperind o plajă largă de funcțiuni (Martin & Carlos, 2016).

Mănăstirea Bernardas, fondată în anul 1509, a servit ca sanctuar al membrilor Ordinului Cistercian din sudul Portugaliei timp de mai bine de 300 de ani. Odată cu desființarea acestui ordin, mănăstirea a fost abandonată timp de jumătate de secol și, în cele din urmă, a fost dobândită prin intermediul unei licitații publice. În anul 1890, a fost reconfigurată pentru a servii noii funcțiuni, și anume moară cu aburi și o fabrică de paste, activități care au încetat în decursul anilor 1960 (Wong, 2023).

[89] Ordinul Cistercian este un ordin călugăresc catolic, fondat în 1098

Fig. 69. Convento de las Bernardas, vedere din stradă a zonei restaurate (sursa: filohipo, CC BY 4.0, www.mapillary.com)

Aceasta a suferit numeroase transformări și modificari în următoarele decenii până când a decăzut din uz.

În 2006, când Eduardo Souto de Moura a primit comisionul, mănăstirea era o ruină, dar deosebit de valoroasă din punct de vedere al patrimoniului cultural.

Tavira, orașul unde se află mănăstirea, are o populație de 25.000 de locuitori și era relativ nedezvoltat în perioada în care a fost propusă conversia mănăstirii, însă se încerca creșterea activităților turistice în zonă (Wong, 2023).

În acest caz, mănăstirea a fost transformată într-un complex rezidențial, compus din 78 de locuințe de diferite dimensiuni în structura inițială și extinderea adiacentă nou construită. Pe lângă programul de locuințe, proiectul include două piscine cu apă sărată, evocând numeroasele astfel de ochiuri de apă prezente în această regiune a Portugaliei.

În biserica fostei mănăstiri (aflată în brațul nordic al complexului), naosul a fost restaurat pentru a găzdui zona de primire a condominiului, iar vechea sacristie a fost transformată în cafenea. Zona folosită în trecut de maici în timpul slujbei a fost transformată în locuințe (El Croquis, 2015),

astfel încât fosta biserică este în prezent gazda a trei funcțiuni diferite dar complementare.

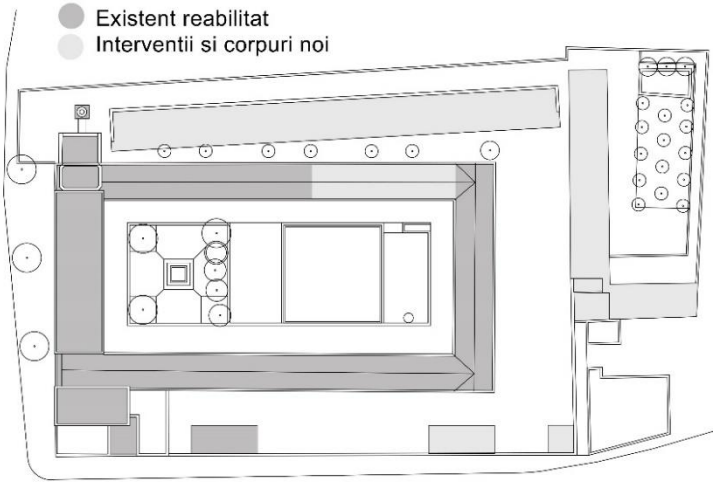

Fig. 70. Convento das Bernardas, existent și restaurat vs. extindere, schiță schematică după planurile de prezentare ale arhitectului (sursa: Autorul)

În vasta operă a maestrului portughez, acest proiect se adaugă numeroaselor intervenții de restaurare și transformare a clădirilor istorice, printre care amintim recuperarea și transformarea Mănăstirii Santa Maria do Buro din Amares în 1989-97, restaurarea Muzeul Grao Vasco din Viseo din 1993, restaurarea Alfandega nova la Muzeul Transporturilor și Comunicațiilor din Porto din 1993-2002.

La o privire mai atentă, detaliile fațadelor relevă sedimentarea și stratificarea diferitelor epoci, cum este cazul ancadramentelor deschiderilor, făcute abstracte prin tratarea monocromatică într-o nuanță deschisă și într-un limbaj aproape neoclasic, dar pertinent pentru peisajul mediteranean. În interiorul curții, corpul mare de apă al piscinei cu plan pătrat reflectă fronturile clădirilor și copacii.

Fig. 71. Vedere din stradă a corpului noi construit (sursa: claudiop, CC BY 4.0, www.mapillary.com)

Conform stilului lui Souto de Moura, în acest proiect regăsim o atenție extremă la detalii, niciodată ca un scop în sine, ci integrată într-un limbaj care unifică generalul/ansamblul și particularul prin utilizarea unei geometrii ordonate de tentă modernistă.

In cadrul diferitelor tipologii rezidentiale, care variaza ca mărime și numar de etaje, de la unu la trei, spațiul este optim exploatat datorită soluțiilor integrate atât în spațiile de zi cât și în cele de noapte. Așa cum se întâmplă în numeroasele case proiectate de Soto de Moura, spațiul interior este organizat cu meticulozitate, cu soluții fixe de mobilier care se integrează armonios cu ideea arhitecturală de ansamblu.

Prin alegerea deliberată a unei estetici bazate pe simplitatea formei și liniile curate, Eduardo Souto de Moura nu doar împrumută un cadru vizual distinct proiectului Convento das Bernardas, ci și contribuie substanțial la caracterul estetic și spațial al întregului ansamblu arhitectural. Prin această abordare, el reușește să comunice o eleganță subtilă și o claritate vizuală care răspund atât contextului istoric al clădirii cât și cerințelor contemporane.

Efectuând o analiză atentă a materialelor și calităților spațiale, Souto de Moura adaugă un nivel suplimentar de rafinament proiectului. Alegerea atentă a materialelor nu numai că oferă clădirii un aspect coerent și durabil, ci și accentuează calitățile tactile și vizuale ale spațiilor interioare și exterioare. Prin utilizarea inteligentă a luminii și a transparenței, arhitectul creează experiențe spațiale pline de subtilități și atmosferă.

Procesul de conversie a Convento das Bernardas este un exemplu elocvent de adaptare reușită a unei clădiri istorice la noile funcțiuni și cerințe ale societății contemporane. Reușind să păstreze esența și caracterul

ansamblului monastic, acest proces a presupus însă o abordare meticuloasă. Adaptarea la scopul de a deveni un complex de apartamente pentru un investitor privat a implicat multiple provocări, precum integrarea noilor amenajări în cadrul arhitectural existent și asigurarea faptului că intervențiile contemporane coexistă armonios cu elementele patrimoniului arhitectural.

Astfel, prin abordarea sa cu rafinament, Eduardo Souto de Moura demonstrează abilitatea de a echilibra între respectul pentru istorie și inovația necesară în procesul de revitalizare și adaptare a patrimoniului arhitectural, punând în lumină valorile estetice și funcționale ale clădirii în context.

4.9 EXTINDEREA SI CONVERSIA BISERICII SAINT DENYS DU PLATEAU IN BIBLIOTECA, QUEBEC, CANADA – DAN HANGANU, COTE LEAHY CARDAS

În peisajul arhitectural din Quebec, Canada, transformarea Bisericii Saint Denys du Plateau într-o bibliotecă sub semnătura lui Dan Hanganu și Cote Leahy Cardas reprezintă o intervenție arhitecturală deosebit de semnificativă deoarece această inițiativă nu doar face legatura intre trecut și prezent, ci și demonstrează abilitatea de a revitaliza și a reutiliza clădiri sacre, conferindu-le noi funcțiuni într-un mod inovator și convingător.

În cadrul acestui studiu, se propune analizarea în detaliu procesul de extindere și conversie a Bisericii Saint Denys du Plateau într-o bibliotecă, sub îndrumarea arhitectului Dan Hanganu și colaborarea cu Cote Leahy Cardas. Se vor studia transformările și provocările pe care această conversie le-a presupus, precum și abordările inovatoare utilizate pentru a integra valorile arhitecturale sacre și noile funcțiuni într-un mod armonios.

De asemenea, se propune examinarea modului în care această transformare reprezintă un exemplu de adaptare reușită a patrimoniului religios la nevoile și cerințele societății contemporane. Se va analiza modul în care conceptele arhitecturale, utilizarea materialelor și atenția la detalii au fost gestionate pentru a crea un spațiu care să încurajeze atât interacțiunea culturală și socială, cât și păstrarea valorilor istorice și spirituale ale clădirii.

Biserica Saint Denys du Plateau din Quebec, inițial proiectată de arhitectul Jean-Marie Roy[90] și finalizată în anul 1964, a cunoscut o transformare semnificativă care a condus la reconversia sa în Biblioteca Monique-Corriveau. Această evoluție complexă și remarcabilă a lăcașului de cult a fost încheiată în anul 2013, sub îndrumarea arhitectului Dan Hanganu în colaborare cu Côté Leahy Cardas Architects, aducând o nouă dimensiune și funcționalitate inițialului edificiu religios.

Biserica catolică Saint-Denys-du-Plateau, în trecut și în prezent, ocupă o poziție de înaltă semnificație în cadrul peisajului urban al orașului Quebec din Canada. Acest edificiu arhitectural nu reprezintă doar o emblemă religioasă, ci și un monument artistic care ilustrează abilitățile și viziunea arhitectului Jean-Marie Roy. De asemenea, aceasta servește drept un exemplu notabil al arhitecturii religioase moderniste specifică regiunii Quebec.

[90] Jean-Marie Roy (1925-2011) a fost un arhitect canadian modernist, a cărui operă este reprezentativă pentru orașul Quebec. Pentru o lectură aprofundată asupra vieții și operei arhitectului se poate consulta cartea lui Dubois, „Jean-Marie Roy, architecte", publicată în 2012.

O analiză mai detaliată a lucrării lui Dubois[91] (2012), care explorează viața și realizările arhitectului J.M. Roy, relevă că structura inițială a acestei biserici prezenta o siluetă distinctă și sofisticată. Această siluetă era marcată de linii elegante și o înălțime subțire, făcând clădirea ușor recunoscibilă în contextul urban al orașului. O caracteristică definitorie a acestei structuri era acoperișul din lemn, care a continuat să existe în forma sa actuală. Acest acoperiș prezintă o particularitate notabilă - o coamă frântă realizată din cadre de lemn lamelar încleiat, cu o lungime egală, dar cu o pantă variabilă. Această soluție inovatoare contribuie la o formă arhitecturală dinamică și fluentă, care amintește de o cortină cu țăruși înfiptă în pământ, așa cum este descrisă de Dubois (2012). În plus, capetele cadrelor de lemn care susțin acoperișul se proiectează în afara structurii și sunt fixate în sol cu ajutorul unor elemente din oțel, sugerând un aer de raționalitate care poate fi asociat cu contraforțele specifice arhitecturii gotice. Un element distinctiv este și clopotnița, construită tot din lemn, care conferă clădirii o verticalitate evidentă și marchează un ax central în raport cu intrarea principală.

Fig. 72. Biserica Saint Denys înainte de conversie, circa 1964, schiță (sursa: autorul)

[91] Marcel-Jacques Dubois (1920–2007) a fost un academic și teolog francez al Ordinului Dominican, fost profesor de filozofie la Universitatea Ebraică din Ierusalim.

Arhitecții au optat pentru conservarea structurii originale, care reprezintă un element distinctiv și definitoriu al acestei construcții, în timp ce au implementat transformări substanțiale pentru a aduce noi dimensiuni spațiale pe parcursul a trei nivele. Aceste modificări au fost realizate prin adăugarea de extensii construite din materiale rafinate, cum ar fi sticla și metalul. În cadrul acestor extensii, ferestrele și lucarnele de dimensiuni noi au fost strategic plasate pentru a facilita o iluminare naturală generoasă în timpul zilei și pentru a iradia lumină în exterior pe întuneric, contribuind astfel la sublinierea rolului clădirii ca un punct de reper urban de semnificație.

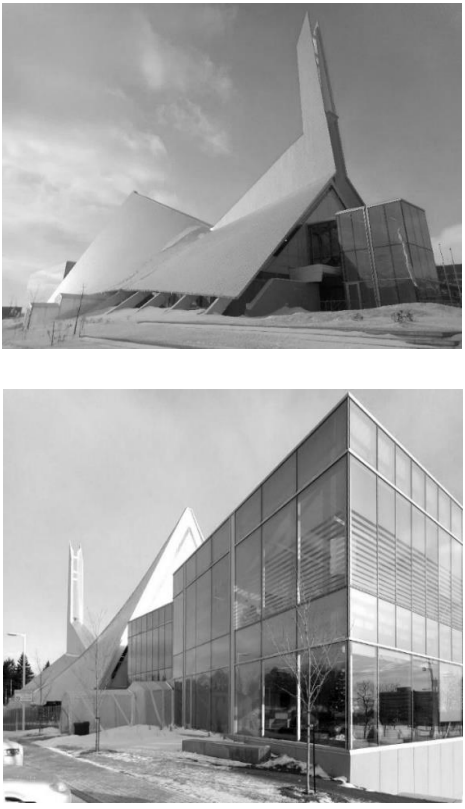

Fig. 73. Biserica Saint-Denys după conversia în bibliotecă. Transparența dată de sticla utilizată în zona de extensie permite atât o mai bună luminare a spațiilor interioare cât și iluminarea pe timp de noapte a peisajului învecinat. (sursa: Jeangagnon, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

În procesul de reconfigurare a spațiului bisericii într-o bibliotecă modernă, naosul inițial al lăcașului de cult a suferit o transformare semnificativă pentru a se potrivi noilor funcționalități. Acest naos, care a fost centrul activităților religioase, a fost reimaginat și reamenajat pentru a servi ca zonă publică a bibliotecii. În această nouă interpretare, naosul a fost echipat cu facilități pentru zone de lucru individual și colectiv, precum și săli de lectură. Această transformare a permis adaptarea spațiului sacru anterior la cerințele moderne ale studiului și cercetării.

În același timp, extensia adăugată clădirii bisericii a contribuit la crearea unor facilități suplimentare pentru activități administrative și comunitare. În această extensie, au fost integrate birouri destinate administrării bibliotecii, facilitând gestionarea eficientă a activităților. De asemenea, o sală deschisă comunității a fost concepută pentru a oferi un spațiu versatil care poate găzdui diverse evenimente și întâlniri. Importanța acestei săli rezidă în faptul că poate fi accesată de către public în afara orelor normale de funcționare ale bibliotecii, extinzând astfel sfera de influență și interacțiune a clădirii cu comunitatea. Un aspect notabil al reconfigurării este separarea funcțiunilor distincte ale spațiului, care contribuie la prelungirea timpului de funcționare efectivă a clădirii. Prin oferirea posibilității ca anumite zone să rămână deschise și utilizabile în timpul întregii zile, se maximizează potențialul de interacțiune și activitate în cadrul bibliotecii. Această diversitate de funcționalități și posibilități de utilizare ajută la crearea unui mediu vibrant și dinamic, în care clădirea devine un punct de întâlnire și activitate continuă pentru comunitate.

În ceea ce privește aspectul arhitectural, transformările și extensiile aduse bisericii au fost realizate cu atenție la păstrarea integrității și identității sale distinctive. Chiar dacă spațiul a fost adaptat pentru noi funcționalități, arhitectura originală a bisericii a fost respectată și integrată în reconfigurarea sa. Astfel, extensia și schimbările interioare nu au întrerupt citirea spațiului ca un volum autonom, ci au contribuit la conturarea unei sinergii între elementele tradiționale și noile caracteristici, oferind astfel o experiență complexă și îmbogățitoare pentru utilizatori.

Selecția unei palete cromatice restrânse, în principal compusă din nuanțe de alb și galben în interior, nu doar subliniază contururile sculpturale ale clădirii, ci îi conferă și o dimensiune contemporană. Adițiile structurale din sticlă, inteligent conectate la corpul principal al fostului edificiu religios prin intermediul articulațiilor integrate în fațadele scurte, îmbină cu echilibru noua intervenție cu ansamblul existent, printr-o alegere judicioasă a materialelor ce se caracterizează prin transparență și o aparentă lejeritate a construcției

Realizat de către echipa de arhitecți condusă de Dan Hanganu în colaborare cu Côté Leahy Cardas Architects, proiectul reușește să atribuie o nouă funcțiune unei clădiri dezafectate in anul 2000 și, în același timp, să sublinieze relevanța sa ca obiect de arhitectură indiferent de natura activităților interioare. Procesul de conversie al Bisericii Saint-Denys-du-Plateau păstrează intactă structura istorică a clădirii, evitând astfel orice tentație de a o încadra într-un anumit context temporal. Acest proces complex de reconfigurare are ca scop activarea întregului potențial al patrimoniului cultural pe care clădirea îl reprezintă și aduce în prim-plan o idee de o ambiție profundă, și anume faptul că perioada de glorie a unui obiect de arhitectura sau a unui sit nu se limitează exclusiv la trecut, ci poate și trebuie să rămână relevantă și în perspectiva viitorului.

Sub indrumarea arhitectului Dan Hanganu și în colaborare cu Côté Leahy Cardas Architects, acest proiect reușește să redea viață unei clădiri care fusese dezafectată începând cu anul 2000 și, în același timp, să sublinieze valoarea sa arhitecturală independentă de utilizarea interioară. Transformarea Bisericii Saint-Denys-du-Plateau prin procesul de conversie este menită să păstreze integritatea istorică a structurii clădirii, evitând astfel să încadreze aceasta într-un anumit interval temporal, ci să o mențină ca pe o operă arhitecturală etern relevantă.

În mod notabil, acest proces complex de reconfigurare are ca obiectiv exploatarea întregului potențial al patrimoniului cultural pe care clădirea îl deține. În esență, proiectul își propune să redea clădirii o nouă viață și funcționalitate, dar într-un mod care respectă și evidențiază valoarea sa istorică și arhitecturală. Prin restaurarea și reutilizarea acestei biserici, arhitecții aduc în prim-plan un concept profund: perioada de glorie a unei clădiri sau a unui ansamblu arhitectural nu se limitează doar la momentul său de creație și utilizare inițială, ci poate și ar trebui să rămână relevantă și valoroasă în contextul actual și în perspectiva viitorului.

Astfel, proiectul nu este doar o simplă conversie a unei clădiri, ci reprezintă un exemplu elocvent de mod în care patrimoniul arhitectural poate fi activat și reimaginat într-un mod contemporan, menținându-și în același timp legătura cu istoria și tradițiile culturale. Este o demonstrație concretă a modului în care arhitectura poate transcende timpul și contextul inițial pentru a aduce contribuții semnificative și în contextul actual și în cel viitor.

5. CONCLUZII

Cercetarea de față și-a propus ca prim obiectiv înțelegerea lăcașului de cult într-un context multicultural, politic și istoric. Pentru a putea îndeplini acest obiectiv au fost deosebit de utile în înțelegerea fenomenului religios; lucrările a trei cercetători din domenii conexe: Emile Durkheim, Forme Elementare are Vieții religioase; Rudolf Otto, The Idea of the Holy (tilul tradus: Sacrul) și Tratat de Istorie a Religiilor a lui Mircea Eliade.

Investigarea operelor lui Emile Durkheim, Rudolf Otto și Mircea Eliade a contribuit semnificativ la dezvoltarea cunoștințelor despre fenomenul religios în contextul social și la înțelegerea mai profundă a funcției pe care religia o îndeplinește în viața individului. Pentru a analiza corespunzător acest fenomen religios, a fost esențială adoptarea unei abordări multidisciplinare.

Sociologia, antropologia și istoria religiilor sunt toate domenii care contribuie la formarea unei imagini mai clare asupra fenomenului religios.

Fiecare dintre cei trei autori, prin intermediul operei lor, evidențiază importanța religiei într-un context individual dar și de grup sau comunitate. Emile Durkheim, sub pretextul totemismului australian, aduce în discuție termenul de identitate colectivă (chiar daca nu este folosit în mod direct, acesta folosește termeni precum „realități colective") demonstrând modul în care religia reprezint un fenomen mai presus de toate social.

Rudolf Otto, definește experiența religioasă ca fiind o una ireductibilă și irațională conferindu-i termenul – sau caracteristica – de „numinos", pe care acesta îl considera ca fiind esența religiei. „În arte aproape pretutindeni, cel mai eficient mijloc de a reprezenta numinosul este sublimul. Acest lucru este valabil mai ales pentru arhitectură, în care [sublimul] ar fi fost experimentat pentru prima dată[...]".Arhitectura este deci privită ca evocatoare de numinos.

Mircea Eliade, prin abordarea sa comparativă, evidențiază caracterul universal al fenomenului religios și argumentează faptul că acesta reprezintă, în esență, un instrument prin intermediul căruia oamenii își exprimă dorința de a depăși limitările sferei cotidiene și a profanului.

Numai prin înțelegerea deplină a rolulului pe care religia îl joacă în viața individului și a societății se poate trece la o analiză a comprehensivă a efectelor conversiei. Indiferent dacă religia este considerată a fi un generator de identitate, unul dintre elementele care contribuie la dezvoltarea identității grupului sau individului, sau chiar ca modalitate prin care individul caută să depășească limitările existenței profane, modificarea acesteia are un impact direct și semnificativ asupra individului sau a grupului în cauză.

Înțelegerea fenomenului religios este apoi urmată de necesitatea de a înțelege manifestarea spațială a religiei, nu doar cea spirituală ci și cea socială. În acest sens au fost analizate lăcașele de cult ale celor trei religii abrahamice: iudaismul, creștinismul și islamul.

Prin analiza comparativă a sinagogii, a bisericii și a moscheii se dorește clarificarea rolului pe care acestea îl au în peisajul sacru al fiecărei religii abrahamice în parte. Au fost căutate tipologii de bază care să reprezinte esența spațiului religios, iar apoi a fost urmărită o evoluție tipologică a acestora.

Această abordare comparativă este esențială pentru a investiga procesul prin care un spațiu de cult ajunge să fie gazdă mai multor religii în timp, reprezentând al doilea obiectiv propus prin cercetarea de față.

Astfel analizând evoluția sinagogii de la tabernacul, la Templul lui Solomon și până la cristalizarea unei tipologii de bază a sinagogii, este relevată deosebita importanță pe care acest spațiu sacru îl deține în contextul religios dar și cultural al comunității iudaice.

Spațiul sacru iudaic este construit în conformitate cu un prototip ceresc, așă cum este descris atât în cărțile Exod cât și în cărțile Cronici ale Torei. Un spațiu arhetipal cu o simbolistică deosebit de bogată, este totuși caracterizat printr-un anumit grad de adaptabilitate (mai ales din punct de vedere stilistic).

Construcțiile din vremuri antice ne arată în prezent o varietate de forme și stiluri, cel mai probabil inspirate din curentele stilistice ale epocii în care au fost construite, însă, din punct de vedere spațial se distinge o consistență a procesiunii spațiilor și a obiectelor necesare practicării riturilor iudaice.

Spre deosebire de Talmud, Biblia Creștină nu oferă indicații asupra construcției unui lăcaș de cult pentru riturile creștine. Cu toate că termenul "biserică" este menționat în Biblie, acesta are înțelesul de congregrație și nu denotă o construcție fizică.

Dat fiind persecuția creștinilor ce a avut loc sub guvernarea Imperiului Roman, primele trei secole de existență nu au rezultat într-un produs arhitectural semnificativ sau clar conturat, întâlnirea credincioșilor având loc în case private. Cea mai veche astfel de ‚casă-biserică' descoperită sau documentată până în prezent este Biserica de la Dura Europos (în prezent pe teritoriul Siriei).

În urma adoptării edictului de toleranță însă, încep să apară biserici, care în primă instanță iau forma balizicală, ca în timp, fiecare ramură a creștinismului să dezvolte o identitate arhitecturală proprie, influențată de practicile liturgice, teologia și diversitatea contextului social și cultural al fiecărei ramuri ale creștinismului în parte.

Dintre aceste ramuri ale creștinismului ce au dezvoltat stiluri proprii se disting Biserica Bizantină – de rit ortodox – și biserica Apuseană – de rit catolic. Dacă în cadrul Bisericii Catolice, tipologia a rămas în mare parte de tip bazilical – între timp evoluând și primind abside, transept și nave multiple, Biserica Bizantină sau de Răsărit, a dezvoltat noi tipologii cu planuri centrale, de tip cruce gracă înscrisă.

Precum Biblia Creștină, nici Coranul nu oferă indicații directe cu privire la edificarea spațiilor sacre, ci din contră Profetul Mohamed sfătuiește credincioșii să se roage unde sunt, căci acel loc va considerat ‚moschee'. În Coran, este subliniată importanța orientării către direcția sacră, care este Mecca, în timpul rugăciunii. Aceasta determină ca toate moscheile să fie construite cu orientarea lor către această direcție.

Moscheile istorice sunt parte a unui țesut urban complex, având adiacent clădiri ce adăpostesc funcțiuni precum cantine și școli; acestea sunt rareori cladiri izolate, sau de sine stătătoare.

Din punct de vedere tipologic, moscheea a evoluat preluând tiparul casei Profetului Mohamed din Medina, acesta fiind primul loc de adunare al comunității musulmane. În timp, acest plan a dat naștere moscheii hipostile – asemeni Marii Moschei din Damasc – și este considerată o tipologie de moschee caracteristică țărilor arabe.

Datorită vastei arii geografice a Islamului, fiecare regiune a dezvoltat în timp o adaptare locală a formei originale. Moscheea cu patru *iwan* este caracteristică arhitecturii persane, tipologia aceasta fiind caracterizată după cum sugerează și denumirea, de patru *iwan*-uri (structuri boltite deschise către o curte interioară). Moscheea cu dom central este caracteristică Imperiului Otoman.

Diferențele stilistice ale moscheilor însă respectă anumite principii fundamentale cum ar fi: existența unuia sau mai multe minarete, amplasarea mihrabului astfel încât să indice direcția de rugăciune, existența unui spațiu pentru abluții rituale.

În acest context, se propune un tabel comparativ care explorează caracteristicile distincte ale spațiilor sacre în cadrul religiilor abrahamice: Islamul, Creștinismul și Iudaismul. Prin intermediul acestui tabel comparativ, se propune oferirea unei perspective mai ample asupra modului în care fiecare religie abordează și înțelege sacralitatea spațiului, evidențiind interconexiunile dintre aspectele arhitecturale, simbolismul spiritual și tradițiile culturale ale fiecărei religii.

Prezentul tabel furnizează o bază de analiză și comparație pentru multiplele aspecte ale acestor spații sacre, evidențiind atât similitudinile, cât și diferențele dintre ele. În tabelul prezentat sunt dispuse elemente ce definesc fiecare tip de lăcaș de cult. De la direcția sacră, care influențează orientarea

în timpul rugăciunii, până la funcțiunea simbolică a spațiului și până la utilizarea și decorarea acestuia. De asemenea se propune sublinierea elementelor precum simbolistica luminii, obiectele sacre și artefactele specifice fiecărei religii, precum și gradarea spațiului sacru în interiorul lăcașului de cult, segregarea pe sexe și existența unor spații separate pentru bărbați și femei în timpul rugăciunii, precum și prezența sau absența unui spațiu pentru abluție rituală.

Tabel comparatival spațiilor sacre religiilor Abrahamice

	Moschee	**Biserică**	**Sinagogă**
Direcția sacră – influențează orientarea sau organizarea spațiului	Qibla (direcția de rugăciune către Kaaba)	Est	Ierusalim
Funcțiune simbolică	Loc de rugăciune	Loc de rugăciune	Loc de rugăciune
Decorarea spațiului	Non figurală (aniconic)	Figurală (icoane)	Non figurală (aniconic)
Simbolistica luminii	Legătură cu divinitatea	Legătură cu divinitatea	Legătură cu divinitatea
Obiecte sacre și artefacte	Mihrabul – ca direcție sfântă, nu ca obiect în sine	Sfânta Masă, Sfântul Antimis și Sfânta Evanghelie	Chivotul și Tora
Gradație a spațiului sacru în interiorul lăcașului de cult	Nu există	Gradație a spațiului sacru –din pronaos până la altar	Gradație a spațiului sacru – de la Ulam la Sfânta Sfintelor
Segregare pe sexe	Locuri de rugăciune separate pentru femei și bărbați – spații diferite	Uneori; segregare în cadrul aceluiași spațiu	Locuri de rugăciune separate pentru femei și bărbați- spații diferite

Spațiu pentru abluție rituală	Da	Nu	Nu – s-a renunțat după distrugerea celui de-al doilea templu de către Titus

Tabel 1. Analiză comparativă a spațiilor de cult Abrahamice.

Pot fi identificate similitudini fundamentale în arhitectura spațiilor de cult semitice, precum faptul că toate spațiile sacre au o orientare specifică, prezența luminii în acest spațiu reprezentând o metaforă pentru divinitate, iar toate aceste spații capată locul de adunare al congregației.

Metafora utilizată de Peters (2018)[92] se dovedește potrivită pentru a ilustra asemănările și deosebirile dintre cele trei religii abrahamice, acesta afirmă „Iudaismul, creștinismul și islamul sunt toți copii născuți din același Tată și crescuți în sânul lui Avraam. Ei au ajuns la maturitate în bogatul climat spiritual al Orientului Mijlociu și, deși au trăit împreună toată viața, acum, la maturitate, se depărtează și își privesc asemănările și diferențele condiționate familiale cu uimire, neîncredere sau dispreț."

Religia are o dimensiune culturală intrinsecă si omniprezentă în viața individului, iar activitățile și ritualurile religioase contribuie la întărirea identității colective și la transmiterea valorilor și semnificațiilor specifice unei comunități. Schimbările religioase pot astfel afecta coeziunea și unitatea socială a comunității religioase.

În vasta geografie a sacrului se pot identifica două categorii semnificative: cea a locurilor sfinte și cea a lăcașelor de cult. Cele dintâi sunt acele locuri specifice ce au o sacralitate intrinsecă, capabilă să evoce o reîntoarcele la acea energie creativă vastă și transcendentă; locuri precum peisaje naturale, formațiuni stâncoase, deșertul pot căpăta atribute ale sacralității în baza experiențelor spirituale personale sau a convingerilor colective. În aceste locuri sfinte observarea unor ritualuri religioase stricte nu este obligatorie

Spațiul sacru este un termen abstract și extins, acoperind dimensiuni fizice si fiind conținător de lucruri si fenomene. Lăcașul de cult, ca formă arhitecturală cu semnificații sacre, funcționează ca punct de convergență pentru credincioși și creează un cadru pentru exprimarea valorilor culturale

[92] Francis Edward Peters, SJ, a fost un academic american a cărui arie de interes a fost religia comparată. A predat în calitate de profesor emerit cursuri de istorie, religie și studii ale Orientului Mijlociu și islam la Universitatea din New York.

și religioase. Sacrul este impregnat în aceste spații prin arhitectură în sine, prin acțiunile credincioșilor, prin practicile rituale și prin prezența obiectelor necesare ritualurilor religioase.

Interacțiunea dintre loc, dimensiunea spațială și conceptul de divinitate se manifestă într-o manieră caracterizată de complexitate și subiectivitate, iar spațiul sacru este acel spațiu care leagă ‚omul' de ‚divinitate'.

Cerintele spatiale ale lăcașelor de cult sunt influențate de gradul de complexitate al ritualurilor religioase, astfel incat o catedrală catolică necesita o serie de spații distincte, fiecare având un scop bine definit, în opoziție cu necesitatea unei simple săli de adunare pentru desfășurarea serviciilor religioase ale Quakerilor, spre exemplu.

Conversia acestor spații sacre are astfel implicații nu doar practice de adaptare spațială ci și simbolice și ideologice, fiind unul din modurile prin care este influențată raportarea la istoria și patrimoniul religios al unei comunități.

Din perspectiva detaliată prezentată în capitolele anterioare, concepția modernă asupra conversiei este înțeleasă în prezent ca referindu-se la experiența personală a individului. Se poate spune ca în prezent, cultura Vestică sau Occidentală[93], percepe fenomenul conversiei ca fiind un eveniment marcat de efectele interioare ale individului convertit, fiind privită dintr-o perspectivă psihologică (Crook, 2012), ignorând însă o sumedenie de alți factori care în trecut influențau sau motivau conversia (cum ar fi presiunea socială sau facilități fiscale pentru nou convertiți).

Procesul de conversie nu este limitat la dimensiunea interioară a credințelor individului, ci are manifestare complexă și în sfera fizică, afectând dinamici sociale, culturale și urbane. Astfel fenomenul conversiei, care în trecut era experimentat într-un cadru social vast, avea implicații semnificative asupra grupului și a societății.

Acest fenomen al conversiei poate fi generat de o căutare personală, sau o dorință profundă de cunoaștere religioasă, dar poate fi generat și de factori culturali sau sociali. Conversia se poate întâmpla treptat sub forma unui proces continuu, cum sugerează Rambo, sau poate fi o experiență bruscă și radicală, fiind influențată de factorii menționați anterior. În ambele cazuri însă aceasta are impact asupra vieții și relațiilor individului convertit, iar în trecut putea fi factorul decisiv în asigurarea integrității fizice a individului.

[93] Există această tendință în studiile de specialitate, în special în studiile din domeniul antrolopologiei, de a împărți societățile în termeni de individualist sau colectivist. În general, societățile Vestice (cu precădere America de Nord și Europa) sunt considerate a fi individualiste, acestea sunt acele societăți în care individul este unitatea socială de bază; prin contrast, societățile Asiatice, Sud Americane sau Africane sunt privite ca fiind societăți colectiviste.

Se disting astfel două moduri de a privi procesul conversiei, cel contemporan, unde acest fenomen este privit și înțeles din perspectiva individuală a celui ce dorește să se convertească, și cel istoric, unde factorii externi guvernau de regulă viața individului și erau decisivi în hotărârea afilierii religioase.

Din punct de vedere social, conversia poate servi scopul de a oferi o coeziune unei societăți într-un proces de schimbare sau transformare, cum este cazul imperiilor în expansiune teritorială, unde conversia religioasă a fost adesea folosită pentru a întări imperiul nou extins. Se amintesc aici conversiile din timpul extinderii Imperiului Otoman, dar și conversiile forțate din vremurile Inchiziției Spaniole – în aceste perioade fiind convertită nu doar populația ci și lăcșele de cult importante ale orașelor ocupate.

Arhitectura este delimitarea și *re*delimitarea spațiului. Ca atare, se situează la intersecția nevoilor și valorilor sociale, politice, religioase și culturale (Wing, 2015). Orice clădire, nu doar spațiul sacru, nu numai că își servește scopul, ci reflectă viziunea asupra lumii a constructorilor și utilizatorilor săi. De asemenea, aceasta poate conferi un sens sau o legitimitate autorităților care au construit-o sau o folosesc (Minkenberg, 2014).

Oferind un fundal pentru viețile indivizilor, fondul construit al unei societăți sau al unei comunități, sugerează și susține în mod tacit o clasificare a oamenilor și a lucrurilor care contribuie la constituirea unei realități colective. Acest fenomen are loc nu doar prin intermediul aspectelor ce țin de estetica unei clădiri sau prin mesaje transmise vizual (prin decorațiuni, simboluri) – deși acestea pot contribui bineînțeles și la conturarea unei realități colective – ci mai degrabă prin modul în care sunt utilizate aceste clădiri și prin semnificațiile stabilite în timpul utilizării, în momentul în care este stabilită o relație cu clădirea, un mod de raportare la aceasta. Faptul că fondul construit are o influență modelatoare asupra vieții nu înseamnă că arhitectura determină comportamentul (Jones, 2016).

Explorarea conversiei spațiilor sacre aduce în discuție, în mod evident, atât aspecte legate de arhitectură, cât și aspecte religioase. Prin prisma faptului că ahitectura și clădirile unei comunități, unui oraș sau a unei țări reprezintă valorile (uneori în mod indirect) acestora, este deci firesc ca în dorința de legitimizare a unei noi guvernări și în încercarea de a impune noi ideologii arhitectura să joace un rol deosebit de important. De asemenea, religia, după cum am stabilit, este un fenomen care impactează viața și experiența umană în totalitatea aspectelor sale – de la nivel personal, la nivel de grup sau societate.

Arhitectura sacră a ocupat de obicei o poziție intermediară în lume care o situează atât în lumea reală – cea fizică, cât și în cea simbolică – a

spiritualului. Limbajul arhitectural are rolul de a transmite mesajele și simbolurile religioase către comunitatea sa.

Conversia spațiilor sacre devine deci un instrument extrem de valoros în procesul de creare sau transformare a unei noi forme de guvernare. Acest proces devine cu atât mai important când se discută despre societăți premoderne în care distincția dintre religie și stat este inexistentă.

În sfera studiilor religioase și a analizei comparative a practicilor spirituale, spațiile sacre reprezintă un domeniu de cercetare fundamental pentru înțelegerea profundă a culturii și credințelor unei comunități religioase. Fiecare religie își manifestă rugăciunea într-o manieră unică, iar arhitectura spațiilor sacre reflectă adesea aceste diferențe subtile.

Studiile de caz tratează procesul conversiei dintr-o perspectivă arhitecturală pentru a investiga modificările de formă și fond pe care aceste clădiri le-au experimentat.

Conversia spațiilor sacre presupune adaptarea acestora pentru a putea servi unei noi religii. Modificările aduse acestor spații au fost expuse pe larg în capitolul IV, însă în cele ce urmează se vor analiza strict acele modificări ce țin de îndeplinirea riturilor religioase.

În cazul Hagiei Sofia, după cum se poate observa din diagrama prezentată, modificările aduse după conversia la Islam, pentru a adapta biserica la nevoile noii religii, sunt intervenții punctuale la interiorul bisericii. Cea mai semnificativă adiție care a modificat silueta bisericii este apariția celor patru minarete, în fiecare dintre colțurile construcției.

Adăugarea contraforților nu va fi considerată relevantă ca modificare adusă după conversie în cazul de față, deoarece aceste modificări apar în urma unei nevoi structurale și se poate presupune că ar fi fost întreprinse și în cazul în care biserica și-ar fi păstrat confesiunea originală.

De asemenea, se poate observa că majoritatea adițiilor după ocupația musulmană, constau în construirea de clădiri anexă în complexul bisericesc. Școala, cantina, fântânile și mausoleele au fost construite ca programe anexă, relevante pentru o moschee, dar care nu aduc modificări clădirii în sine. Desigur, aceste anexe amplasate în imediata proximitate a clădirii modifică peisajul urban si anunță trecerea acesteia de la creștinism la islam.

Moscheea Al-Omari din Beirut, Liban este un exemplu conversie creștin-musulman unde asemeni cazului Hagiei Sofia, modificările interioare și structurale au fost minimale la interiorul clădirii, însă acestea sunt deosebit de evidente când se analizează planul de situație.

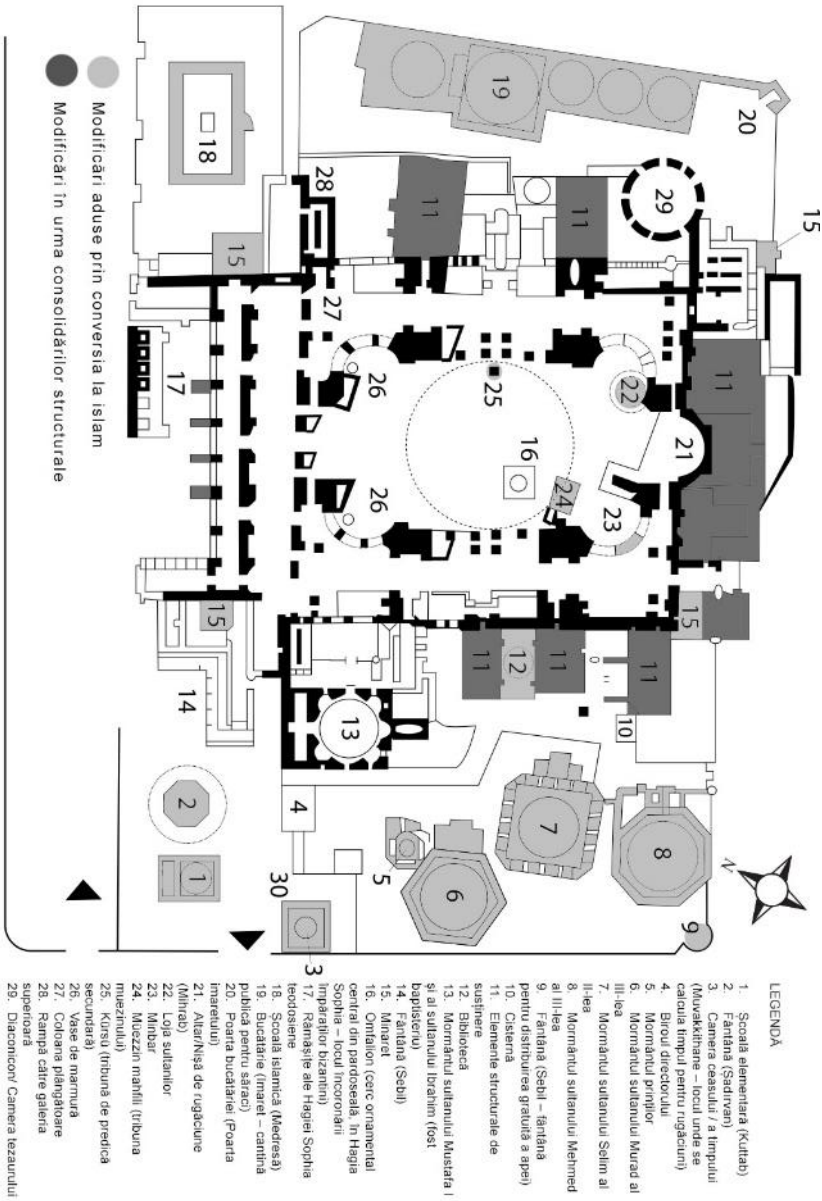

Fig. 74. Plan Consolidări si modificări Haghia Sofia (sursă: colaj al autorul pe - Américo Toledano, CC BY 3.0, Wikimedia Commons)

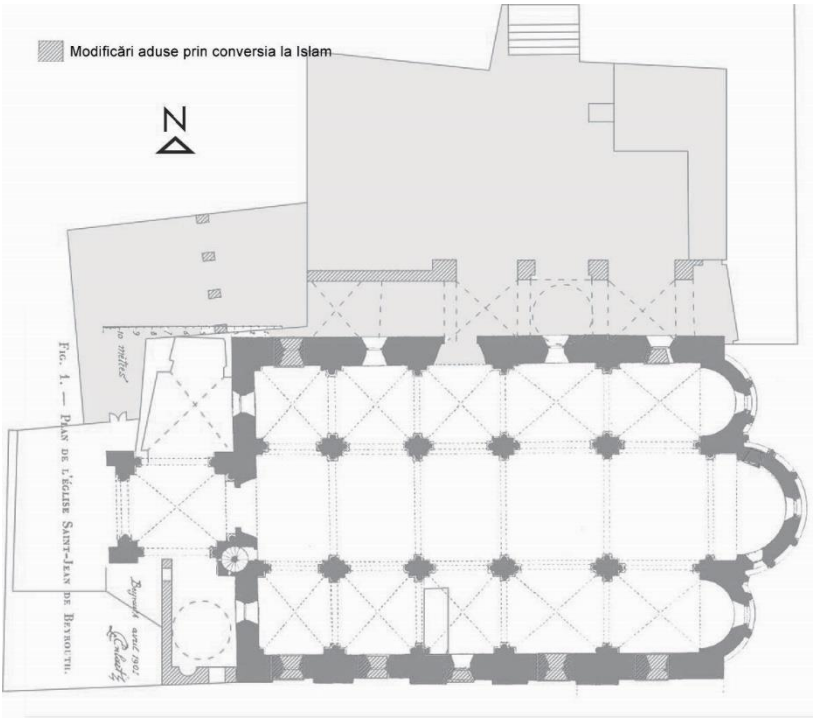

Fig. 75. Plan cu modificări hasurate cu gri deschis în urma conversiei la islam (sursă: colaj al autorul pe Camille Enlart, Public domain, via Wikimedia Commons)

Construirea unei curți ce poate găzdui congregația, o fântână necesară pentru ritualul abluției înainte de rugăciune si construirea unui minaret (al doilea minaret a fost construit recent, în urma unei reabilitări și extinderi a complexului), au modificat imaginea exterioară a moscheii.

Specific țesutul urban al țărilor arabe, moscheea a fost înconjurată de funcțiuni auxiliare, care însă au fost demolate ulterior în timpul proceselor de modernizare conduse de otomani și ulterior în urma ocupației franceze la începutul secolului XX. Aceste demolări îngreunează înțelegerea contextului în care aceasta activa și modul în care relaționa cu clădirile învecinate de care era alipită. Însă, importanța unui cadru potrivit pentru activități sociale în jurul moscheii este subliniată prin proiectul de restaurare și extindere inițiat la începutul secolului XI care a propus lărgirea și reamenajarea curții existente și a fântânii acesteia.

Moscheea Catedrală din Cordoba reprezintă un caz particular, deoarece pentru adaptarea spațiului la necesitățile ritualurilor creștine, în interiorul său a fost construită o catedrală. Modificările aduse în primă fază[94] moscheii, în secolul XIII, constau în construirea unor capele pe pereții perimetrali, însă ulterior, în secolul XVI, sub influența sporită a Bisericii Catolice în Spania, a fost construită catedrala în interiorul moscheii.

Așa cum poate fi ilustrat în diagrama prezentată, construirea unui nou corp în clădirea deja existentă a însemnat modificarea tramei caracteristice a structurii originale.

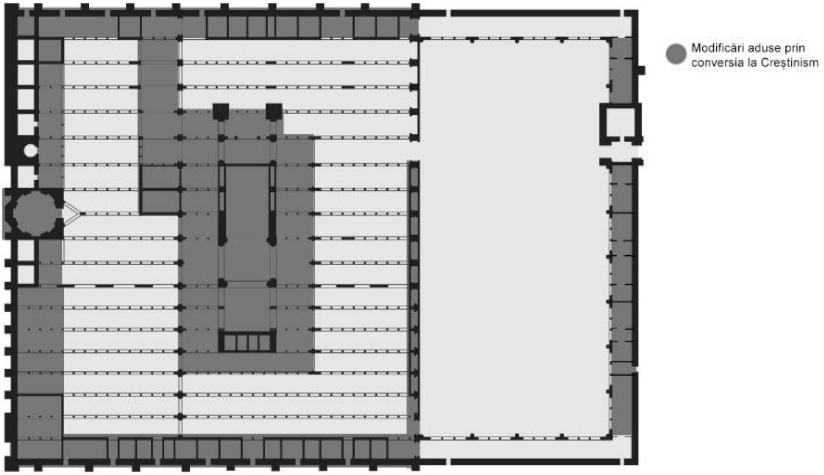

Fig. 76. Plan modificări aduse prin conversia la creștinism (sursă: colaj al autorul pe Américo Toledano, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons)

Modificările aduse moscheii sunt semnificative, atât din punct de vedere arhitectural cât și din punct de vedere structural. Aceste schimbări afectează modul în care este perceput spațiul, prin schimbarea orientării originale, care în mod inițial era una longitudinală, astăzi întreruptă de noua catedrală orientată transversal în spațiul fostei săli de rugăciune. De asemenea, transformările implică și schimbarea siluetei fostei moschei, noile adiții modificând și forma acoperișului.

Studiul conversiei Bisericii Sfântul Nicolae din Giurgiu este revelator prin prisma faptului că atestă prevalența fenomenului convesiei în regiuni mult îndepărtate de centrele de putere ale vremii. Dacă studiile anterioare

[94] După conversia la creștinism

expun exemple conversie a unor moschei sau biserici relevante în cadrul unor mari centre urbane, acest studiu de caz trateaza conversia unei geamii de importanță redusă din punct de vedere urban, structură originală despre care nu se păstrează o cantitate considerabilă de informații.

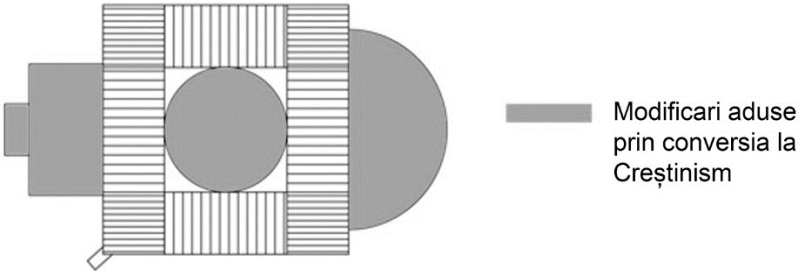

Fig. 77. Plan modificări aduse prin conversie (sursă:Autorul)

Cu toate acestea, prin analiza descrierilor istorice ne putem reconstitui o imagine a fostei geamii. Coroborarea descrierilor și a documentelor ce atestă modificările aduse în etape succesive moscheii și ulterior bisericii, clarifică modul în care biserica și-a căpătat forma actuală.

Adăugirile aduse moscheii pentru a o adapta la ritul creștin sunt în acest caz semnificative, din vechea structură fiind păstrați doar pereții ce delimitau sala de rugăciune. Construcția elementelor specifice arhitecturii bisericilor a modificat radical imaginea geamiei originale. Altarul „nou" construit, care ia forma unei abside semicirculare în partea estică, construcția unui pronaos și a unui pridvor, sunt toate spații caracteristice ale arhitecturii religioase creștin ortodoxe. Prin analiza tipologiei de geamie din zona balcanică putem deduce fosta amplasare a minaretului care astăzi nu se mai păstrează.

Deși studiul de caz al conversiei Kaabei poate părea mai puțin relevant din punct de vedere al obiectului de arhitectură propriu zis, aceasta capătă o importanță deosebită pentru a evidenția conexiunea strânsă dintre ideologia religioasă și impactul său material prin intermediul arhitecturii.

Kaaba reprezintă probabil una dintre primele conversii religioase arhitecturale în contextul musulman, fiind una dintre primele clădiri documentate în acest sens.

Procesul de transformare al acestui templu păgân într-un simbol islamic central conform Coranului, are o semnificație profundă, Kaaba fiind punctulul simbolic cel mai înalt apreciat în credința islamică în prezent.

Succesiunea etapelor de demolare și reconstrucție, menținând în același timp forma cubică distinctivă a structurii, ilustrează semnificația sa

simbolică profundă în mentalul colectiv. De asemenea, faptul că acest loc sfânt servește drept direcție pentru rugăciune pentru toți cei ce practică islamul evidențiază modul în care procesul de conversie, poate transforma o construcție preexistentă, conferind o semnificație profundă care a persistat cu succes pe parcursul unui mileniu și mai mult.

Analiza acestor studii de caz inter-religioase, deși de departe exhaustivă relevă anumite aspecte referitoare la conversia inter-religioasă a spațiilor sacre. Prin intermediul studiilor de caz expuse putem deduce existența anumitor tipare în procesul conversiei. Investigația comparativă a acestor spații sacre ce și-au schimbat confesiunea relevă recurența unor fenomene care deși diferite prin manifestarea spațială, au la bază concepții similare.

În urma analizei spațiilor ce au trecut prin procesul de conversie de la crestinism la islam, se pot observa o serie de trăsături comune, procese recurente, care au un potențial caracter universal:

- Adaptarea unui spațiu sacru creștin la islam prin adăugarea unor elemente arhitecturale distinctive arhitecturii religioase islamice precum minaretul, mihrabul, minbarul și un punct de apă (de regula o fântână sau cișmea) pentru efectuarea abluției rituale. Aceste elemente sunt necesare îndeplinirii ritualurilor sacre islamice și în mod firesc sunt implementate în fiecare spațiu nou convertit.

- Apariția unor constructii adiancente moscheii, cu funcțiuni conexe care o deservesc. Moscheea în mod tradițional funcționa în cadrul unui complex care conținea adesea o școală islamică, o cantină, o zonă pentru abluția rituală, dar și alte funcțiuni caritabile care ofereau ajutor social. În cazul bisericilor convertite, aceste funcțiuni au fost construite adiacent, modificând atât țesutul urban cât și aspectul clădirii. În cazul Hagiei Sofia, inițial o construcție izolată în oraș, în urma conversiei complexul a primit o sumedenie de construcții adiacente ce îndeplinesc funcțiunile menționate anterior.

- Modificarea orientării în spațiul sacru. Necesitatea orientării către Mecca în momentul rugăciunii are ca rezultat reconfigurarea direcției originale a clădirii convertite.

- Eliminarea icoanelor, a frescelor, mozaicurilor sau orice alte forme de decorație religioasă figurală. Islamul fiind o religie non-figurală, aceste simboluri reprezentative pentru creștinism erau adesea înlăturate sau obturate vederii.

Analiza spațiilor sacre ale islamului ce au trecut prin procesul de conversie pentru a deveni biserici sau catedrale, relevă de asemenea apariția unui tipar incipient. În această situație se identifică anumite modificări aduse moscheilor pentru adaptarea la noua confesiune, precum:

- Demolarea sau modificarea funcțiunii minaretului. Deoarece, cum am menționat anterior, minaretul este o formă distinctivă a arhitecturii spațiilor sacre islamice, acesta era adesea primul element arhitectural transformat în clopotniță sau dărâmat.

- Modificări structurale necesare pentru adaptarea spațiului la noua religie. Practicarea ritualurilor religioase creștine presupune existența anumitor spații și delimitări fizice, care conduc la modificări substanțiale a formei moscheii precum: adăugarea unui altar sau a unui pronaos. Aceste modificări implică adesea schimbări structurale de anvergură pentru adaptarea spațiului la noua religie.

- Crearea unei legături cu divinitatea prin introducerea unui ax vertical. Din studiile prezentate reiese necesitatea manifestării fizice a legăturii cu divinitatea, sub forma unei turle (cum este cazul la Sf. Nicolae din Giurgiu) sau prin modificarea structurii acoperișului pentru a permite direcționarea luminii (cum este cazul Moscheii-Catedrală din Cordoba).

În contextul studiilor de caz intereligoase abordate, se poate remarca faptul că în procesul conversiei religioase de la islam la creștinism, spațiile sacre trec printr-un proces de transformare amplu, intervențiile necesitate pentru adaptarea la practicile religioase creștine fiind mai ample în comparatie cu cel de conversia creștinism-islam. Un factor care determină necesitatea intervențiilor este diferența dintre nevoile practicării ritualurilor religioase.

În cazul revers, al conversiei de la creștinim la islam, se poate observa faptul că intervenția asupra contextului imediat adiacent este cea mai marcantă schimbare, interiorul spațiului suferind modificări minore.

Conversia spațiilor sacre implica utilizarea arhitecturii ca instrument în scopul transmiterii unor ideologii religioase și a stabilirii unei noi ordini într-o societate.

Prin contrast, laicizarea spațiilor sacre denotă o schimbare de paradigmă la nivel social. Datorită faptului că populația cu afiliere religioasă este în scădere în societățile occidentale, multe spatii sacre devin redundante pentru comunitățile de care aparțineau. Astfel apare fenomenul laicizării peisajului sacru.

Prin intermediul unor studii de caz ce exemplifică acest fenomen al laicizării putem observa faptul că pe măsură ce spațiile sacre își schimbă rolul într-o societate apare o convergență a programelor laice și religioase. În prezent anumite programe considerate eminamente laice sunt abordate în mod similar cu cel în care erau abordate istoric spațiile sacre. De asemenea, acest fenomen are ca efect reconfigurarea peisajului arhitectural și urban, conceptul de spațiu sacru necesitând a fi redefinit în contextul contemporan actual. Studiul de față tratează cea mai ușor observabilă conscință a laicizării societății contemporane, anume transformarea fizică a spațiilor de cult.

Piazza Alicia, Convento das Bernardas și Biserica Saint Denys sunt exemple de spații sacre care au primit o nouă funcțiune laică într-un moment în care rolul acestora în societate nu își mai găsea utilitatea. Prin adaptarea clădirilor la aceste noi funcțiuni: spațiu public, locuințe sezoniere, respectiv bibliotecă, acestea primesc un nou rol într-o nouă realitate.

Reutilizarea fondului construit are avantaje nu doar din punct de vedere economic ci și din punct de vedere al identității colective și individuale. Conversia unei clădiri cu semnificație pentru o societate permite păstrearea unui fir istoric și conferă o legătură cu moștenirea și identitatea culturală a acelei societăți sau a grupului.

Prezenta cercetare a urmărit evidențierea importanței spațiilor sacre nu doar din punct de vedere arhitectural și social, ci să expună importanța acestora într-un context mai amplu, atât istoric cât și politic dintr-o perspectivă multiculturală. Studiul arhitecturii sacre este în mod inerent un domeniu interdisciplinar, evidențiind aceste aspecte este revelat procesul prin care un spațiu de cult ajunge să găzduiască în timp confesiuni diferite și factorii care au generat aceste schimbări.

Doar printr-o analiză cuprinzătoare a conversiei, atât la nivel personal cât și arhitectural, în contextul societății, se poate înțelege fenomenul și toate ramificațiile acestuia de la scară macro la scara individuală, a vieții personale. Analiza acestor aspecte oferă o perspectivă comprehensivă asupra contextului mai larg în care apare acest proces al conversiei spațiilor sacre.

În demersul de identificare a posibilelor tipare ale conversiei în arhitectură, se pune în evidență existența unor caracteristici potențial comune

în acest proces. Scopul acestei investigații a fost de a deschide calea pentru abordarea detaliată a fenomenului mutațiilor interreligioase. Este imperativă realizarea unui studiu extins, care să exploreze în detaliu această tematică.
De asemenea, pe parcursul acestei cercetări au fost evidențiate fenomene precum împărțirea spațiilor sacre în timp după un program prestabilit (precum Peștera Patriarhilor din Hebro) și împărțirea fizică a acestor spații sacre prin care spațiul este utilizat concominent de două religii (precum Zidul Plângerii din Ierusalim sau Mănăstirea Sfântului Andrei din Karpasía). Ambele subiecte pot face obiectul unor cercetări complementare viitoare si ar facilita la aprofundarea studiului în domeniul arhitecturii spațiilor sacre.

Complexitatea peisajului sacru este o reflectare a semnificației esențiale pe care acesta o are în viața societății și a individului. Peisajul sacru cuprinde nu doar spațiile de cult, ci și toate elementele fizice și simbolice asociate acestor locuri, inclusiv arhitectura, artefactele religioase, ritualurile și tradițiile. Acest peisaj nu reprezintă doar un cadru fizic, ci și un spațiu încărcat cu semnificații și valori religioase, culturale și istorice.

Studiul manifestărilor fizice care rezultă din interacțiunea diferitelor ideologii religioase este de o importanță deosebită pentru înțelegerea evoluției istorice și culturale. Acesta permite urmărirea modul în care religiile și credințele au influențat dezvoltarea arhitecturii, artelor și obiceiurilor religioase. De asemenea, ajută la înțelegelerea a faptului cum diferite comunități și culturi au interacționat și au evoluat în contact cu diverse tradiții religioase.

Prin urmărirea manifestărilor fizice și simbolice ale interacțiunii religioase, se poate obține o imagine mai detaliată a modului în care credințele și practicile religioase au contribuit la formarea peisajului cultural și istoric al unei societăți. Acest tip de cercetare aduce în prim-plan nu doar aspectele teologice și spirituale, ci și dimensiunea materială și artistică a religiei, contribuind astfel la o înțelegere mai comprehensivă a diversității culturale și religioase a lumii.

Bibliografie Selectivă

Adler, J. (2002). *Chinese Religious Traditions*. Pearson.

Agoston, G., & Masters, B. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Facts On File Inc.

Alberti, L. B. (1992). *On the Art of Building in Ten Books* (J. Rykwert, N. Leach, & R. Tavernor, Trans.). The MIT Press.

Allen, D. (1998). Myth and religion in Mircea Eliade. In *Routledge eBooks*. https://doi.org/10.4324/9780203823088.

Allen, NJ., Pickering, W.S.F, Watts Miller, W. (2012). *On Durkheim's Elementary Forms of Religious Life.* Taylor and Francis

Almond, P. (2017). *Rudolf Otto*. The University of North Carolina Press.

Alpert, H. (2019). *Emile Durkheim and His Sociology* . Columbia University Press.

Alpert, H. (2019). *Emile Durkheim and His Sociology* . Columbia University Press.

Anderson, G. D. (2002). The Cathedral in the Mosque and the Two Palaces: Additions to the Great Mosque of Cordoba and the Alhambra During the Reign of Charles V. *Thresholds*, *25*, 48–55. http://www.jstor.org/stable/43876137

Antonescu, P.,(1908), *Arhitectura religioasă la români,* Bucureşti, 1908

Artmann, B. (1999). Euclid—The creation of mathematics. In *Springer eBooks*. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1412-0

Ashmore, R., & Jussim, L. (2001). *Social identity, intergroup conflict, and conflict reduction* (I). Oxford University Press.

Athanasius Yevtich, B. (2013). *Holy Emperor Constantine and the Edict of Milan, 313-2013*. Sebastian Press.

Babuts, N. (2017). *Mircea Eliade* . Taylor and Francis.

Bagnani, G. (1964). 8. The Molten Sea of Solomon's Temple. In W. McCullough (Ed.), *The Seed of Wisdom: Essays in Honour of T.J. Meek* (pp. 114-117). Toronto: University of Toronto Press. https://doi.org/10.3138/9781487576813-010

Bains, D. (2021). Secularization and Sacred Space. In *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.929

Barney, S. A., Lewis, W. J., Beach, J. A., & Berghof, O. (2006). The Etymologies of Isidore of Seville. In Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/cbo9780511482113

Barrie, Thomas. The Sacred In-Between: The Mediating Roles of Architecture. Routledge; (29 Mar. 2010)

Biblia Nouă Traducere În Limba Română (2006) Biblica, Inc. https://www.biblegateway.com/passage/?search=Exodul%2040&version=NTLR

Blackhirst R. (2010) Sacred Time. In: Leeming D.A., Madden K., Marlan S. (eds) *Encyclopedia of Psychology and Religion*. Springer.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2022). *Treaty of Edirne*. Encyclopedia Britannica.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023). *Great Mosque of Mecca*. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/Great-Mosque-of-Mecca

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023). *Kaaba.* Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/Kaaba-shrine-Mecca-Saudi-Arabia

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, July 28). *Tabernacle*. *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/topic/Tabernacle

Bruno, L. (2003). *Math and Mathematicians: The History of Math Discoveries Around the World*. UXL.

Burkhard, F. (1999). Ricostruzione della Chiesa Madre e ridisegno della Piazza Alicia e delle strade adiacenti a Salemi. *Domus*, *813*, 34–42.

Cantacuzino, G. M. (2010). *Despre o estetica a reconstructiei*. Paideia.

Cardaci, A., & Versaci, A. (2012). The difficult relationship between ruins and modernity: the case study of the Mother Church reconstruction in Salemi (Italy). In *1st International Conference on Architecture & Urban Design*. EPOKA University Department of Architecture. https://aisberg.unibg.it/handle/10446/32121

Charles River Editors. (2018). *The Mosque-Cathedral of Córdoba: The History and Legacy of the Moors' Greatest Holy Site in Spain* [E-book]. CreateSpace Independent Publishing Platform.

Chu, C. M., Nikonorova, E., & Pyper, J. (2005). *Defining "Multiculturalism."* www.ifla.org. https://archive.ifla.org/VII/s32/pub/multiculturalism-en.pdf

Cianca, J. (2018). *Sacred Ritual, Profane Space: The Roman House as Early Christian Meeting Place*. McGill-Queen's Press - MQUP.

Ciobanu, C. (2011). Studiu de Geografie Mentală în Municipiul București. https://www.researchgate.net/publication/320739627_Studiu_de_Geografie_Mentala_in_Municipiul_Bucuresti

Consiliul Local al Municipiului Giurgiu (2021) *Hotărâre de Consiliu Local nr.59/15.03.2021. Anexa 1: Conservarea, restaurarea si punerea in valoare a bisericii Sfantul Nicolae Giurgiu GR-ll-m-B-14890 / DALI, DTAC, PT +DE*. Consiliul Local al Municipiului Giurgiu

Coomans, T., De Dijn, H., De Maeyer, J., Heyninckx, R., & Verschaffel, B. (2012). Loci Sacri: Understanding Sacred Places. *KADOC Documentation and Research Centre on Religion Culture and Society*, *9*. http://muse.jhu.edu/chapter/1064694

Coomans, T., Dijn, D. H. D., Maeyer, D. J. D., Heynickx, R., & Verschaffel, B. (2012). *Loci Sacri: Understanding Sacred Places (KADOC Studies on Religion, Culture and Society)* (Illustrated ed.). Leuven University Press.

Corrigan, J. (2020). *America, and the World A History of Forgetting and Remembering*. University of Chicago Press.

Crone, P. (2003). *Pre-Industrial Societies: Anatomy of the Pre-Modern World*. https://openlibrary.org/books/OL8971571M/Pre-Industrial_Societies

Cross, M., (2013*), Sacred Spaces: Turkish Mosques & Tombs*, W.W Norton & Company Cuciuc, C., (1996) *Atlasul Religiilor şi al Monumentelor Istorice Religioase din Romania*, Bucureşti: Ed.Gnosis,

Dark, K., & Kostenec, J. (2019). *Hagia Sophia in context: An Archaeological Re-Examination of the Cathedral of Byzantine Constantinople*. Oxbow Books Limited.

Deleuze, G.,(1995), *Diferenţă şi repetiţie*, Bucureşti: Ed.Babel,

Dicţionarul explicativ al limbii române. (2009). Dexonline. Retrieved April 10, 2023, from https://dexonline.ro/

Dodds, J. D. (Ed.). (1992). *Al-Andalus: The Art of Islamic Spain*. Metropolitan Museum of Art.

Dokrat, M. A. E. (2005). The development of the masjid as sacred space in islam. *Journal for Semitlcs*, 323–335.

Dokrat, M. A. E. (2005). The development of the masjid as sacred space in islam. *Journal for Semitlcs*, 323–335.

Drăguţ, V., (1982), *Arta românească. Preistorie, antichitate, ev mediu, renaştere, baroc,* Bucureşti: Ed.Meridiane,

Dubois, M. (2012). *Jean-Marie Roy: Architecte*. Les Publications de Quebec.

Durkheim, E. (2004). *The Elementary Forms of the Religious Life*. In K. Thompson (Ed.), & J. W. Swain (Trans.), *Readings from Emile Durkheim*. Routledge. (Lucrare originală publicată în 1912)

El Croquis. (2015). *Eduardo Souto de Moura : 2009-2014* (Vol. 176). El Croquis Editorial.

Eliade, M. (1992). *Tratat de istorie a religiilor* (Noica, Trad.). Humanitas. (Lucrare originală publicată în 1949)

Eliade, M. (2000). *Sacrul și Profanul* (B. Prelipceanu, Trans.; III). Humanitas București. (Lucrare originală publicată în 1957)

Ellwood, R. (2017). Eliade: Essentialist or Postmodern? The Sacred and an Unseen Order. In Babuts (Ed.), *Mircea Eliade : myth, religion, and history*. Taylor and Francis.

Farhat, M. (2021). "Chapter 8 Beirut's Great ʿUmari Mosque: History, Memory, and Post-war Reconstruction". In *Art and Material Culture in the Byzantine and Islamic Worlds*. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004457140_010

Firth, R. (1981). Spiritual Aroma: Religion and Politics. *American Anthropologist*, *83*(3), 582–601. http://www.jstor.org/stable/676754

Fong, M., & Chuang, R. (2003). *Communicating ethnic and cultural identity*, Rowman & Littlefield Publishers

Foucault, M. (1999). *Religion and Culture*. Manchester University Press.

Fox, G. (2010). The Journal of George Fox. In *Cambridge University Press*. https://doi.org/10.1017/cbo9780511710971

Gharipour, M. (2014). *Sacred Precincts: The Religious Architecture of Non-Muslim Communities Across the Islamic World*. Brill.

Gheorghiu, T. (2002). *Locuire şi neaşezare*. Paideia.

Goodwin, G. (2013). *The Janissaries.* Saqi. https://www.perlego.com/book/569391/the-janissaries-pdf

Guernieri, M. (2018). *In Statu Quo. A balancing force for political mediation*. https://www.domusweb.it/en/speciali/biennale/2018/in-statu-quo-a-balancing-force-for-political-mediation.html

Hain, K. (2012) "Devshirme is a Contested Practice." *Historia: The Alpha Rho Papers*, II.

Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory* (L. Coser, Trans.; 1st ed.). University of Chicago Press.

Hani, J. (1992). *Mythes, rites & symboles*. Ed. de La Maisnie.

Hanioğlu, Ş. (2010). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press.

Hart, D. G. (2005b). Jonathan Edwards at home and abroad. Historical memories, cultural movements, global horizons. Edited by David W. Kling and Douglas A. Sweeney. Pp. xxiii + 330. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2003. $59.95. 1 57003 519 9. *The Journal of Ecclesiastical History*. https://doi.org/10.1017/s0022046905984388

Hecht, M. L., Collier, M. J., & Ribeau, S. A. (1993). *African American communication: Ethnic identity and cultural interpretation.* Sage Publications, Inc.

Henry-Claude, M., Stéfanon, L., Zaballos, Y., & Fournier, S. (2001). *Principles and Elements of Medieval Church Architecture in Western Europe*
https://www.khanacademy.org. https://www.khanacademy.org/humanities/art-islam/beginners-guide-islamic-world-art/beginners-guide-islamic-art/a/common-types-of-mosque-architecture

Hua Chen, V. (2019). Identitatea culturală (A. Timofte, Trans.). *Concepte Cheie in Dialogul Intercultural*, *20*.

Ilie, V. (2003). Lăcașul de Cult. *Ianus*, *5–6*.

Ioan A. (2010) *Retrofuturism.Spaţiul sacru astăzi*, Bucureşti: Ed.Paideia

Ioan, A. (2004), *Fiinţa şi Spaţiul*, Bucureşti: Ed. All, 1993

Ioan, A. (2004), Întoarcerea în spaţiul *sacru*, Bucureşti: Ed. Paiedeia

Ioan, A. (2010, January 25). *Dicţionar - Bazilică*. https://atelier.liternet.ro/. https://atelier.liternet.ro/articol/8794/Augustin-Ioan/Dictionar-Bazilica.html

Jahic, E. (2018). Ottoman Mosque in the Balkans as the Legacy for the Contemporary Expression.*Journal of History Culture and Art Research*, 7(5), 239-253. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1768

James, W. (2018). *The Varieties of Religious Experience*. Digireads.com Publishing. (Lucrare originală publicată în 1902)

Jones, P. B. (2016). *Architecture and Ritual*. Bloomsbury Publishing. https://www.perlego.com/book/875305/architecture-and-ritual-how-buildings-shape-society-pdf

Jr., U. L., & Noblit, G. W. (2018). *Cultural Constructions of Identity: Meta-Ethnography and Theory*. Oxford University Press.

Kant, I., & Pluhar, W. S. (2009). Religion within the bounds of bare reason. In *Hackett Pub. Co. eBooks*. https://ci.nii.ac.jp/ncid/BB04407000

Katznelson, I., & Rubin, M. (2016). *Religious Conversion: History, Experience and Meaning* (1st ed.). Routledge

Katznelson, I., & Rubin, M. (2016). *Religious Conversion: History, Experience and Meaning* (1st ed.). Routledge.

King, G. R. D. (2004). The Paintings of the Pre-Islamic Kaʿba. *Muqarnas*, *21*, 219–229. http://www.jstor.org/stable/1523357

Kinney, D. (2001). Roman Architectural Spolia. *Proceedings of the American Philosophical Society*, *145*(2), 138–161. http://www.jstor.org/stable/1558268

Kling, W. (2020). O istorie a convertirii creștine. Presa Universitatii Oxford. Editia kindle.

Kroesen, J. E. A. (2008). From Mosques to Cathedrals: Converting Sacred Space During the Spanish Reconquest. *Mediaevistik*, *21*, 113–137. http://www.jstor.org/stable/42586616

Krstić, T. (2011). *Contested Conversions to Islam.* Stanford University Press. https://www.perlego.com/book/744993/contested-conversions-to-islam-narratives-of-religious-change-in-the-early-modern-ottoman-empire-pdf

Lakatos, A. (2013) *Functional Conversion – a Tool of the Urban Regeneration*. Argument – Architecture and Urban Planning Studies and Scientific Research: Urban experiments / cultural events

Lamprakos, M. (2019). Arquitectura, memoria y futuro. La mezquita-catedral de Córdoba. *Quintana: revista do Departamento de Historia da Arte*. DOI: 10.15304/qui.17.5604.

Lamprakos, M. *Memento Mauri: The Mosque-Cathedral of Cordoba*. Aggregate, 4. https://doi.org/10.53965/VQRE6279

Lavabre, M. (2011). Historiography and Memory. In A. Tucker (Ed.), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography (Blackwell Companions to Philosophy Book 108)* (1st ed., pp. 362–370). Wiley-Blackwell.

Lavabre, M. (2011). Historiography and Memory. In A. Tucker (Ed.), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography* (Blackwell Companions to Philosophy Book 108) (1st ed., pp. 362–370). Wiley-Blackwell.

Limor, O. (2014). Conversion of Space. In I. Katznelson & M. Rubin (Eds.), *Religious Conversion: History, Experience and Meaning* (pp. 31–59). Ashgate Publishing.

Lustig, M., & Koester, J. (2006). *Intercultural Competence: Interpersonal Communication across Cultures* (5th ed.). Boston, MA: Pearson and AB.

Maghenzani, S., & Villani, S. (2020). *British Protestant Missions and the Conversion of Europe, 1600–1900 (Routledge Studies in Early Modern Religious Dissents and Radicalism)* (1st ed.) [E-book]. Routledge.

Mainstone, R. J. (1997). *Hagia Sophia: Architecture, Structure, and Liturgy of Justinian's Great Church*. Thames & Hudson. (Prima publicație în 1988)

Mann, A. T. (2001). *Sacred Architecture*. Vega.

Marshall, G., & John, S. (2009). *A Dictionary of Sociology* (III). Oxford University Press

Martins, A. M. T., & Carlos, J. S. (2016). Multidisciplinary Approach to the Portuguese Cistercian Monasteries Architecture: Research and Knowledge. In *Procedia Engineering* (Vol. 161, pp. 1515–1519). Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.08.619

Maryanski, A. (2018). *Émile Durkheim and the Birth of the Gods*. Taylor and Francis.

Minkenberg, M. (2014). *Power and Architecture*. Berghahn Books. https://www.perlego.com/book/540564/power-and-architecture-the-construction-of-capitals-and-the-politics-of-space-pdf

Moldovan, L. (2018). *Vocaţia ctitoricească a păturii de mijloc din Oltenia de Nord* [Teza de doctorat, Universitatea de Vest din Timișoara].

Moyers, J. C. A. B. (2021). *The Power of Myth* [E-book]. Unknown Southasian Publishing.

Munt, H. (2014). *The Holy city of Medina: Sacred Space in Early Islamic Arabia*. Cambridge University Press.

Nadeau, R. L., & Jansen, T. (2012). In *The Wiley-Blackwell Companion to Chinese religions* (pp. 285–308). essay, Wiley-Blackwell

Nasser, A. (n.d.). The 'Stereotypical' Mosque. *Faith& Form. The Interfaith Journal on Religion, Art and Architecture*, *51*(2).

Nock, A. D. (1998). *Conversion: The Old and the New in Religion from Alexander the Great to Augustine of Hippo*. Johns Hopkins University Press. (Lucare originală publicată in 1931)

Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. https://ci.nii.ac.jp/ncid/BA00446954

O'dea, T. F., & O'dea, J. (1982). *The sociology of religion*. Prentice-Hall. (Lucrare originală publicată în 1966)

O'Meara, S. (2020). *Ka'ba Orientations: Readings in Islam's Ancient House*. Edinburgh University Press.

Otto, R. (1952). *The Idea of the Holy* (J. W. Harvey, Trand.; 2nd ed.). Oxford University Press. (Lucrare originală publicată în 1923)

Otto, R., Thomas, A. J., & Thomas, M. H. (2019). *Naturalism And Religion* [E-book]. Wentworth Press.

Ousterhout, R. G. (2019). *Eastern Medieval Architecture: The Building Traditions of Byzantium and Neighboring Lands*. Oxford University Press

Peters, F. E. (2018). *The Children of Abraham*. Princeton University Press. https://www.perlego.com/book/740151/the-children-of-abraham-judaism-christianity-islam-pdf

Petersen, A. (1996). *Dictionary of Islamic Architecture*. Routledge.

Peyre, H. M. (2023), *Émile Durkheim. Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/biography/Emile-Durkheim

Polletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology*, *27*(1), 283–305. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.283

Polletta, F., & Jasper, J. M. (2001). *Collective Identity and Social Movements. Annual Review of Sociology*, 27(1), 283–305

Powell., R. (1983). *Exploring Architecture in Islamic Cultures* (Vol. 1). *Architecture and Identity,* Concept Media, Singapore.

Pralong, A. (2000). Les chapiteaux de la mosquée El Omari de Beyrouth: remploi et fabrication. *Mélanges Léon Pressouyre*, 313–327.

Rae, M. (2017). Architecture and Theology . Baylor University Press. https://www.perlego.com/book/1588004/architecture-and-theology-the-art-of-place-pdf

Reid, D., & Hershlag, Z. Y. (1982b). Introduction to the modern economic history of the Middle East. *International Journal of African Historical Studies*, *15*(3), 556. https://doi.org/10.2307/218185

Roediger, H. L., & Abel, M. (2015). Collective memory: a new arena of cognitive study. *Trends in Cognitive Sciences*, *19*(7), 359–361. https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.04.003

Rojas, J. M. V. (2005). *An illustrated history of Cordoba*. Editorial Almuzara.

Salzman, L. (1966). Types of religious conversion. *Pastoral Psychology*. https://doi.org/10.1007/bf01798180

Samsó, J., Fierro, M. (2019). *The Formation of al-Andalus, Part 2* (1st ed.). Taylor and Francis. https://www.perlego.com/book/1494306/the-formation-of-alandalus-part-2-language-religion-culture-and-the-sciences-pdf

Sawai, Y. (2022). *Rudolf Otto and the Foundation of the History of Religions* . Bloomsbury Publishing.

Schibille, N. (2014). *Hagia Sophia and the Byzantine aesthetic experience*. Ashgate Publishing Limited.

Schwartz, H. (2005). Sacred Time. In L. Jones, M. Eliade, & C. J. Adams (Eds.), Encyclopedia of religion (2nd ed.). Macmillan Reference USA.

Shalem, A. (2013). The Four Faces of the Ka'ba in Mecca. In *Synergies in Visual Culture/Bildkulturen im Dialog* (pp. 139–154). Wilhelm Fink Verlag.

Skinner, S. (2022). *Sacred Geometry: Deciphering the Code* (Reprint ed.). Sterling

Smith, J. Z. (1992). *To Take Place: Toward Theory in Ritual (Chicago Studies in the History of Judaism)* (Reprint ed.). University of Chicago Press.

Strickland, B. (2000). *Gale Encyclopedia of Psychology*. Gale.

Tachau, W. (1925). The Architecture of Synagogue. In *The American Jewish Year Book: Vol. Vol. 28*. American Jewish Committee; Springer.

Talmud. (Tractatul Sukkah, Pagina 51b). (2003). Book Tree.

Tamborrino, R. (1989). Soglie invisibili: il progetto di ricostruzione della Chiesa madre a Salemi di Roberto Collovà e Alvaro Siza Vieria. *RESTAURO & CITTÁ*, *11/12*, 88–89.

Thompson, K. (2003). *Emile Durkheim*. Taylor and Francis.

Urrietta, L., & Noblit, G. (Eds.). (2018). *Cultural Constructions of Identity Meta-Ethnography and Theory*. Oxford Univeristy Press.

Viswanathan, G. (1998). *Outside the Fold - Conversion, Modernity, and Belief*. Princeton University Press.

Walsham, A. (2014). Loci sacri. Understanding sacred places. Edited by T. Coomans, H. de Dijn, J. de Maeyer, R. Heynickx and B. Verschaffel. (Kadoc studies on religion, culture and society, 8.) Pp. 283 incl. 69 ills. Leuven: Leuven University press, 2012. €39,50 (paper). 978 90 5867 842 3. The Journal of Ecclesiastical History, 65(2), 360-361. https://doi.org/10.1017/s0022046913001784

Weisbin, K. (n.d.). Common types of mosque architecture

Weisbin, K. (n.d.). *Introduction to mosque architecture*. https://www.khanacademy.org. https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/introduction-cultures-religions-apah/islam-apah/a/introduction-to-mosque-architecture

Wesler, K. W. (2012). An Archaeology of Religion. United States: University Press of America.

Williams, K. (2023). Architettura e matematica: mille anni di motivi geometrici. *Nexus Network Journal*

Wing, S. (2015). *Designing Sacred Spaces*. Taylor and Francis. https://www.perlego.com/book/1546953/designing-sacred-spaces-pdf

Wong, L. (2017). *Adaptive reuse: Extending the Lives of Buildings*. Birkhäuser.

Wong, L. (2023). *Adaptive Reuse in Architecture: A Typological Index*. Birkhäuser.

Lista Figurilor

Fig. 1. Sinagoga Hurva din Ierusalem (sursă: Underwood & Underwood, Public domain, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 2. Schemă sugestivă Mishkan (sursă: Gover, Public domain, via Wikimedia Commons).....
Fig. 3. Schema Tabernacului descris dupa scrierile din Exod (sursa: Autorul și TroaS, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 4. Templul lui Solomon, reconstituire, machetă (sursa: SalemOptix, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 5. Sus: Sinagoga din Landsberg-on-Warthe, construită în 1854, Centru: Sinagoga din Göppingen construită în 1881, Jos: Sinagoga din 1853. (Sursa: Ruhl 1837, Public domain, via Wikimedia Commons; [1] Alemannia Judaica, Public domain, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 6. Biserica Neagră, Brașov, România (sursă: Jorge Láscar, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/obXeeV).....
Fig. 7. Dura Europos , domus eclezie cea mai veche biserică – locuință documentată, localizat în Siria de astăzi (Sursă: Heretiq, CC BY-SA 2.5, via Wikimedia Commons).....
Fig. 8. Schemă comparative Bazilica Romană (sus) versus Bazilică Crestină (jos) (sursă: Autorul) .....
Fig. 9. Evoluție tipologica a bisericilor (surse: Autorul, Basilique Sainte-Marie-Majeure - Rome, Plan - Jchancerel, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons; Ground-Plan of the original Basilica of St Peter's at Rome. - Project Gutenberg Distributed Proofreaders, Public domain, via Wikimedia Commons; Plan de la cathédrale Saint-Pierre d'Angoulême (16). Georg Dehio/Gustav von Bezold, Public domain, via Wikimedia Commons; Domul din Milano, The British Library, No restrictions, via Wikimedia Commons..... 55
Fig. 10. Schema plan tipic ortodox. (Sursa: Autorul) .....
Fig. 11. Traducerea sensurilor Nobilului Coran (Sursa: Jamal Nazareth, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons
Fig. 12. Mihrabul principal, Moscheea Omeiadă, Damasc (Sursă: Jan Smith, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/8avVgf) .....
Fig. 13. Curtea interioară a moscheei Sultan Ahmet (sursa: Jorge Láscar, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 14. Mihrab în moschee alături de minbar (sursa: Dosseman, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 15. Schema câteva tipuri de minarete. (sursa: DRAGANCESTIC, Bernard Gagnon, Amélie Tsaag Valren, via Wikimedia Commons).....

Fig. 16. Reconstituirea casei din Medina a Profetului Mohamed (sursa: Riad Salih, CC BY 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 17. Moscheea din Isfahan de secol 11, Iran (sursa: Diego Delso, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 18.Dom central, moscheea Selimie, Edirne. (Sursa: Dosseman, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 19. Moscheea Selimiye 1568, arh. Mimar Sinan, Edirne, Turcia (sursa: Rob Stoeltje, CC BY 2.0 , via Wikimedia Commons).....
Fig. 20. Stonehenge, Wiltshire, Anglia. (Sursă: Gareth Wiscombe, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 21 The Grotto of the Ntivity, Betleem, Luigi Mayer.....
Fig. 22. Uluru, Australia, loc de perelinaj al Aborigenilor Australieni (Sursă: Scott1364, CC BY 2.0, https://www.flickr.com/photos/bluecorvette/) .....
Fig. 23. Zidul plângerii, Ierusalem. (sursă: Donald Jenkins, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/sPRUPz).....
Fig. 24. Mormântul Patriarhilor, Hebro (sursă: Djampa, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 25. '*The Emblem of Christ Appearing to* Constantine / *Constantine's conversion'* pictură realizată de Peter Paul Rubens, 1662 (sursă: https://www.worldhistory.org/image/13987/constantines-conversion/, Public Domain) .....
Fig. 26. "Ansgar Preaches the Christian Doctrine in Sweden" pictură de Hugo Hamilton,1830 (Sursă: Hugo Hamilton (1802–1871), Public domain, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 27. Conversia lui Umar la Islam (Sursă: The Metropolitan Museum of Art https://www.metmuseum.org/art/collection/search/829764).....
Fig. 28. Ienicieri ai secolului XVII, trăsatura distinctiva a acestora fiind pălăriile ornate pe cale le purtau (sursa: Richard Knötel, Public domain, via Wikimedia Commons).....
Fig. 29. Procesul de conversie forțată la islam a băieților creștini (devșirme) în imperiul Otoman. Pictură Otomană tip miniatură, 1558. (sursă: Ali Amir (fl. 1558) - Süleymannâme, Istanbul, Topkapi Palace Museum, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 30. The Inquisition Tribunal, de Francisco Goya, 1812 (sursă: Francisco Goya, Public domain, via Wikimedia Commons).....
Fig. 31. 'The Surrender of Granada, 1492" Pictură de Francisco Pradilla Ortiz, 1882 (Francisco Pradilla y Ortiz, Public domain, via Wikimedia Commons).....
Fig. 32. Case preistorice, Harran, Șanliurfa, Turcia (sursă: Syildirimer, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....

Fig. 33. Întâlnirea Quakerilor. Philadelphia, Pennsylvania. Gravura în linie, secolul al XIX-lea (Sursă: Thomas Rowlandson, CC0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 34. Biserica Romano- Catolică, Orșova realizat de Hans fakelmann (sursa: fusion-of-horizons, CC BY 2.0, https://www.flickr.com/photos/fusion_of_horizons/) .....
.Fig. 36. Bicerica Dominicană convertită în librărie, Olanda (sursă: Felipe Tofani, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/2555PUe) .....
Fig. 37. Exemplu de Spolia în San Picollo Verona (sursă: José Luiz Bernardes Ribeiro, CC BY 4.0, Wikimedia Commons
Fig. 38. Caixa Forum, Madrid de herzog&Demeuron (sursă: Óscar Carnicero Sánchez, Rehabilitación de Herzog & De Meuron., CC BY-SA 2.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 39. Numărul conversiilor spațiilor sacre în raport cu numărul de persoane fără afiliere religioasă (sursa: Autorul, după informații din Wong, 2023) .....
Fig. 40. Haghia Sofia în prezent. (sursă: Antti T. Nissinen, CC BY 2.0, https://www.flickr.com/photos/veisto/4296834107) .....
Fig. 41 Plan amplasare Hagia Sofia(contur punctat) în raport cu amplasamentul vechilor biserici pe sit (sursa: Autorul, dupa informatii din Mainstone, 1988/1997) .....
Fig. 42. Amplasamentul Hagiei Sofia în raport cu restul clădirilor publice, secolul VI (sursa: By Cplakidas, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 43 Plan Hagia Sofia cu etapele de construcție marcate (sursa: Colaj Autor pe plan CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 44. Plan parter cu atriumul lipsă indicat (sursa: Marsyas, CC BY 1.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 45. Hagia Sofia, vedere spre altar (Jorge Láscar, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 46. Hagia Sofia, cca. 1680, vedere dinspre sud-vest, cu clopotnița vizibilă pe fațada vestică (sursa: Guillaume-Joseph Grelot, Public domain, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 47.Procesiunea sultanului Süleyman prin Atmeidan din friza Ces Moeurs et fachons de faire de Turcz, Pieter Coecke van Aelst, 1553. Hagia Sofia este reprezentată în stânga obeliscului (sursa: The Metropolitan Museum of Art, New York - Harris Brisbane Dick Fund, 1928, Public Domain) .....
Fig. 48. Hagia Sofia, plan parter (sursa: Wikimedia Commons) .....
Fig. 49. Moscheea Al-Omari, Beirut (sursa: Moustafa Farroukh, Public domain, via Wikimedia Commons) .....

Fig. 50.Interiorul moscheii unde se pot vedea capitelurile corintice (sursa: Elgaard, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 51. Planul moscheii Al-Omrari, Beirut (sursa: Autorul si Camille Enlart, Public domain, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 52. Moscheea- Catedrala din Cordoba în prezent. (sursă: Toni Castillo Quero, CC BY-SA 2.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 53. Sala hipostilă a Marii Moschei din Cordoba (sursa: Jerzy Kociatkiewicz, CC BY-SA 2.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 54. Stânga: Marea Moschee din Damasc; Dreapta: Apeductul roman din Merida (sursa: jamesdale10, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons; Susonauta, CC BY 2.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 55. Dreapta: Moscheea construită de Abd Al-Rahman I în 786; Stânga: Moscheea în 987, după extinderi succesive (sursa: Azahara22(Revised by R Prazeres), CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 56. Vedere interioară a capelei (sursa: Daderot, CC0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 57. Planul Moscheii Catedrală din Cordoba cu proiecția în plan a structurii de acoperire (sursa: Américo Toledano, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 58. Vedere a Moscheii-Catedrală din Cordoba (sursa: Paul VanDerWerf, CC BY 2.0, https://flic.kr/p/2hH2VsE)
Fig. 59. Schitul Sfântul Nicolae, Giurgiu (sursa: Autorul) .....
Fig. 60. Moscheea Çelebi Sultan Mehmed din Didymoteicho, Grecia (sursa: Ggia, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons
Fig. 61. Diagrama schematică a modificărilor suferite în urma intervențiilor succesive (sursa: autorul).....
Fig. 62. Ilustrație de secol XVI, Alexandru cel Mare vizitează Ka'bah, filă dintr-o copie a Shahnameh-ului lui Firdawsi, poet Iranian (sursa: Khalili Collections, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 63. Planul Kaaba (sursa: Bjankuloski06en, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 64. Vedere de ansamblu Masjid Al-Haram și Kaaba în centru. În prim plan se pot vedea cupolele lui Sinan (sursa: muba2muba, CC BY 3.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 65. Kaaba în prezent. (sursă: Adli Wahid, Minor modifications made by Basile Morin, from the original version., CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....
Fig. 66. Piazza Alicia. Chiesa Madre pe fundal (sursa: Davide Mauro, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons).....

Fig. 67. Piazza Alicia, vedere aeriană (Giuseppe Gucciardi, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 68. Chiesa Madre, Salemi (sursa: Davide Mauro, CC BY-SA 4.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 69. Convento de las Bernardas, vedere din stradă a zonei restaurate (sursa: filohipo, CC BY 4.0, www.mapillary.com) .....
Fig. 70. Convento das Bernardas, existent și restaurat vs. extindere, schiță schematică după planurile de prezentare ale arhitectului (sursa: Autorul) .....
Fig. 71. Vedere din stradă a corpului noi construit (sursa: claudiop, CC BY 4.0, www.mapillary.com) .....
Fig. 72. Biserica Saint Denys înainte de conversie, circa 1964, schiță (sursa: Autorul) .....
Fig. 74. Biserica Saint-Denys după conversia în bibliotecă. Transparența dată de sticla utilizată în zona de extensie permite atât o mai bună luminare a spațiilor interioare cât și iluminarea pe timp de noapte a peisajului învecinat. (sursa: Jeangagnon, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig. 74. Plan Consolidări si modificări Haghia Sofia (sursă: Autorul și Américo Toledano, CC BY 3.0, Wikimedia Commons) .....
Fig. 75. Plan cu modificări hasurate cu gri deschis în urma conversiei la islam (sursă: Autorul si Camille Enlart, Public domain, via Wikimedia Commons) 196
Fig. 76. Plan modificări aduse prin conversia la creștinism (sursă: Colaj Autorul și Américo Toledano, CC BY-SA 3.0, via Wikimedia Commons) .....
Fig.77. Plan modificări aduse prin conversie (sursă:Autorul).....